

Tandori Dezső

A Wittgenstein-utó

Van, amiről az ember nem beszél.

Ha igazán hű lennék önmagamhoz, nem beszélnék.

De én vagyok-e önmagam?

De ez vagyok-e én?

(1961–2011)

Buda Ferenc

Világ, világom

Sztálin élve és halva

Fejem lányának főtebb említett benőttét jelzi, hogy tanulmányi eredményeim az előző évihez képest szembeötlő módon megjavultak. Kitűnő tanuló nem vált ugyan belőlem (ilyen csak egyszer történt: negyedik elemiben), ám az, hogy például oroszból is már félévkor jeles osztályzatot kaptam az engedékenységre egyáltalán nem hajlandó Iglói tanár úrtól, azt mutatta, hogy igyekeztem tőlem telhetően megemberelni magam. Ez a tőlem telhetően annál a 15 éves fiúnál, aki akkor voltam, elsősorban nem az értelmi-szellemi befogadóképességre utal, hanem az akarat s a becsvágy irányultságaira. Magyarán szólva: egyfelől ami jobban érdekelt, azzal eleve többet foglalkoztam, másfelől viszont be akartam bizonyítani – főleg magam előtt –, hogy ki bírok kapaszkodni onnét, ahová a saját mulasztásaim és melléfogásaim miatt jutottam. (Nagy kár, hogy ez a bizonyítási kényszer az évek során nem terjedt ki a matematikára, fizikára...) Év végi bizonyítványomban csupán két négyes lógott ki a jelesek sorából, így aztán jeles rendű lettem. Többször aztán ez nem is történt meg velem iskolai pályafutásom hátralévő szakaszában; ahhoz az kellett volna, hogy a számomra akkoriban érdektelennek tetsző tantárgyakkal is meghittebb kapcsolatot építsek ki. Ami viszont a kíváncsiságomat fölkelte, azzal képes voltam kitartóan, hosszú ideig, akár a pihenőidőm rovására is foglalkozni. Heteken át féléjszakákat szántam rá például, hogy egy Észak-Amerika felfedezéséről és meghódításáról szóló könyvet – amit szoros határidőre kellett visszaszolgáltatnom a tulajdonos kezébe – gondosan, apró betűkkel kijegyzeteljek; ebbéli hangyaszorgalmam háttérben persze mi más működött volna, mint az indiánok ügye! Amely ügy egyébként – ha másként nem, áttételesen – bizonyos fokig még politikai szemléletemet is befolyásolta, illetve módosította. (Ha egyáltalán szóba jöhet akkori magam esetében olyasmi, hogy politikai szemlélet.) Aprócska, de jellemző adalékkal is szolgálhatok ehhez:

Sztálin 1949. december 21-én töltötte be 70. évét, s a szocialista tábor baráti – sőt testvéri – országaiban világraszóló, már-már vallásos színezetű ünnepekkel emlékeztek meg a jeles évfordulóról. Költők, írók, képzőművészek, zeneszerzők

Részlet egy készülő könyvből

százai dicsőítették alkotásaikkal a nagy Vezért. (Milyen érdekes: bár hivatalosan ő is csak tovaris, azaz elvtárs volt, s közeli beosztottjai a háta mögött többnyire a bizalmasabb színezetű Gazda fedőnéven emlegették, a nagy nyilvánosság előtt neki is kijárt a vozsgy, magyarul vezér cím, akárcsak Hitlernek a Führer.) A róla szóló ódák és kórusművek (pl. Nyikolaj Tyihonov: *A sztálini alkotmány*, Zelk Zoltán: *A hűség és hála éneke*, továbbá a kanyargós dallamvezetésű Sztálin-kantáta – hogy csak a legjavát említsem) éveken át szerepeltek szavalóversenyek és énekari előadások sikerdarabjai között. Az ünneplés nem korlátozódott a jubileumi esztendőre: évek múlva is rá-rátalált az ember hol itt, hol ott a bálványimádat különféle rekvizitumaira. Így ötlött szemembe valamikor 1951. ősz vége felé a Fazekas Gimnázium földszinti folyosóján egy közepes méretű, többszínnyomású plakát. Ezen azokat a díszes kivitelezésű tárgyakat lehetett megszemlélni, amelyeket a nagyvilág – úgymond – „szabadság után vágyakozó” népei, köztük tengerentúliak is ajándékoztak Sztálin Elvtársnak, a népek nagy barátjának. Az ajándékok sorában pedig ott látok egy pompás sastollkoronát. Aláírás: Az észak-amerikai indiánok ajándéka. S lám, mit tesz a propaganda (vagy a reklám – szinte mindegy) a tájékoztatlannal: odaképzelve a tömött bajszos, fürkésző tekintetű arcot a főnöki fejdísz koszorúja alá, szinte hajlamossá váltam elhinni, hogy Sztálin valóban a népek felszabadításáért küzd, csak hát ennek a küzdelemnek is megvannak a maga sötét és nehéz szakaszai. Tizenöt esztendő voltam (meg persze a valós tények ismeretének hiánya) talán elegendő magyarázat erre a roppantul – mondhatni: hülyén – naiv elmefuvalatra. Hisz még a megállapodott korú felnőttek közül is sokan vélekedtek így akkoriban: „Az öreg lehet, vagy tán biztos is, hogy jót akar, de az a baj, hogy nem tud a körme alá nézni mindenkinek, akik az utasításait kellene, hogy végrehajtsák.” Hát igen: a jó királyról meg a hitvány, gonosz tanácsadókról szóló mese legújabb kori változata. A még újabb, már a Sztálin halála után, s főleg 56 táján elterjedt változat: „Lenin elgondolásai még jók voltak, Sztálin keze alatt romlott el minden, Lenint is ő tette el láb alól.” Honnét tudhatták volna a jóhiszemű s tartós információhiányra ítélt meshívók, hogy Lenin kezéhez (feltehetőleg csak képletesen) mennyi vér tapadt, s hogy amit ő éles és logikus elmével megtervezett, azt utódja – beteges bizonyításkényszerű, hatalomvágytól, majd üldözési mániától is sarkallva – csupán kiteljesítette s a képtelenségig fokozta? No de – utalván az elején említett baráti, sőt testvéri viszonyra a szocialista tábor népei közt – kössünk egy kis pántlikát e bekezdés végére a barát és a testvér fogalmát értelmező korabeli viccel:

– Mi a különbség barát meg testvér között?

– ?

– A barátot magad választod magadnak, a testvért meg úgy csinálják melléd, anélkül, hogy megkérdeznének felőle, akartod-e vagy sem.

Két emlékezetes eseményt emelnék még ki 1951–52-es tanévem többnyire szürkécske napjainak hosszú sorából. Az egyik a kezdetén történt, a másik viszont nyáron, már az évzáró utáni hetekben. Szeptember legelején a csehszlovák színekben turnézó Henry Cirkusz társulata látogatott el Debrecenbe (te jó ég, hol van már azóta Csehszlovákia, no meg persze Jugoszlávia, valamint a szárazföld egyhatodát elfoglaló Szovjetunió is!), sok-sok lakókocsival, hatalmas

sátorral, népes menaszériával. Ott táboroztak le egészen közel az iskolánkhoz, a Kisállomás előtt kiszélesedő Baromvásártéren. (Régóta nem itt tartották már a rengeteg disznót, marhát, lovat felvonultató állatvásárokat, hanem a városnak épp az ellenkező szélében, de a népnyelv még akkor, az ötvenes évek elején is így nevezte.) Egész állatkertre való sokféle jószágot hozott magával a cirkusz, s ez legalább akkora látványosságnak számított, mint az akrobaták mutatványai. Az állatok nagy részét nem is alkalmazták a porondon előadott produkciók során: mozdítható elemekből összeállított, fedetlen karámokban vagy nyitott oldalú ketrec-kocsikban élték a maguk rabéletét a csodálatuk végett összesereglett bábész közönség szórakoztatására. Megtekintésükért – kiváltképp csoportos látogatás esetén – a délutáni és esti előadásokra szóló jegy árának csupán a töredékét kellett leróni, így hát osztályfőnökünk egy napon mindannyiunkat kivezényelt a Baromvásártérre, mondván: jól figyeljünk meg mindent, mert első iskolai dolgozatunkat az ott látottak alapján fogjuk megírni. Lelkünkre kötötte: „Ki-ki jegyezze majd meg alaposan, mi az, ami a legérdekesebb, legmaradandóbb élményt nyújtotta számára.” Több mint százötven főt tett ki a fillérekért meg-szemlélhető állatok létszáma. A megszokott méretű lovak, törpepónik, elefántok, kutya, kétpúpú tevék, oroszlanok, medvék, tigrisek, párducok, kisebb-nagyobb papagájok társaságán kívül volt még egy rakás különféle korú, nemű és nagysá-gú bundermajom is egy nagy ketrecben, egy nyitott, de kissé szűkös karámban pedig két jókora ausztráliai futómadár, emu hordta vagy 180 centi magasan a fejét. Legnagyobb tömeg általában a majmok ketrece előtt tolongott. Talán épp az emberi társadalmat, s annak egyedeit görbén, sőt kajlán, de roppant találóan tükr-öző viselkedésük vonzotta oda a sokaságot? Az bizony meglehet. Természetesen a nagymacsák iránt is fokozott érdeklődést tanúsítottak a látogatók. Egyszer aztán egy röpke közjáték némileg módosított a mértéken felüli kíváncsiságon. Épp a tigris szállása előtt nyomakodott vagy húsz-huszonöt ember, de akkora buzgalommal, hogy majd feldöntötték a ketreckocsi előtt felállított biztonsági korlátot. „Odanézz, mekkora mancsa van! Na, ha azzal lekenne egy pofont valakinek, biztos kiugrana az állkapcája!” „Még hogy kiugrana! A feje is lerepül-ne!” „De mér’ nem kel már fel! Mit lustálkodik itten!” „Az ám! Fényes nappal!” A tigris behunyt szemmel, hosszan elnyúlva hevert a ketrec egyik végében, s jó ideig rájuk sem hederítve aludta délutáni álmát. Ám egyszer csak lassan feltá-páskodott, nyújtózva nagyot ásított, kimutatván félelmetes tépőfogait, majd borostyánsárga szemét szigorúan rámeresztette a bábmuló népségre. „Húha! Így még nagyobb, mint fekve!” „Nem bír ez kitörni onnét?” E szavakra a tigris meg-vetően hátat fordított a kívülállók hadának, s mintha csak mélyen lesújtó véle-ményét kívánta volna kifejezni irántuk, hátulját a ketrec erős vasrácsának vetve többször ismétlődő, bőséges, nagy ívű sugárban végigpössentett a nagyérdeműn. A mutatvány nyomán támadt visongást, kiabálást mintha meg sem hallotta volna: higgadtan, nagyot szusszanva visszafeküdt a helyére, kényelmesen elhelyezke-dett, csak úgy ropogtak, nyiszorogtak a lakókocsi eresztékei. Mivel valamelyest távolabb álltam, sikerült szerencsésen kimaradnom a tigrispermetben részesülők kiváltságos csoportjából. Hasonlóképp megúsztam az egyik emu haragos csőr-csapását is, amellyel azt kívánta megtorolni, hogy hosszú nyaka tövéből kitéptem

két szál foszlós, laza tollat emlékül. Az elefántok iránti kíváncsiságomra azonban ráfizettem. Voltaképp arról szerettem volna érzékszervi tapasztalatot szerezni, vajon milyen lehet az elefántok bőre. Kilestem hát, mikor vezetik be őket porondra lépés előtt a sátorba, kívülről óvatosan felhajtottam a ponyva alját, majd a résen benyúlva meg is tapintottam az orrom előtt toporgó-várározó hatalmas oszlopszerű lábak egyikén a vastag, érdes bőrt. Abban a pillanatban egy éles csattanás meg a lábam szárán támadó arasznyi véres csík jelezte, hogy nem a legjobbkor jártam arrafelé: az idomár – vagy a hajcsár – épp akkor tessékelte odébb az elefántokat, s a sodronysudarú ostor az én lábam valamelyest vékonyabb bőrét is telibe találta. Az emu tollai mellé így egy forradást is magammal vihettem emlékbe. Egyik sincs már sehol azóta: a tollak elkallódtak, a sebhely nyom nélkül begyógyult. Az élményeinket ecsetelő dolgozatot egyébként valóban megírtuk a másnapi magyarórán. Fogalmazásaink értékelése során maradandóan tudatosult bennem: 1. Egy írásmű megalkotása közben ajánlatos ügyelni mind a terjedelemre, mind pedig az arányokra. 2. Nem mindig célszerű mondandónk legfontosabbnak szánt részét a legvégére hagynunk. E kettős tanulság abból szűrődött le, hogy – miután három és fél sűrűn teleírt oldalon részleteztem a lovak, tevék, elefántok, tigrisek, oroszlánok, kutyák, emuk stb. látványát s viselkedését – a számomra akkor legnagyobb élményt nyújtó állatcsoport leírására időm fogytán mindössze egy öt szóból álló, egyszerű bővített mondat jutott: „Nekem legjobban a majmok tetszettek.” Ez volt dolgozatom utolsó mondata. Tartós sikert azonban mégsem én, hanem Miklósvölgyi Jóska aratott dolgozatának ezen megállapításával: „Legnagyobb élményem az, hogy bűdös volt az oroszlán.” Évek múltán is emlegettük.

A másik esemény megint csak egy szünidei közhasznú munka volt. Ám ötvenkettő nyarán nem a Hortobágyra vittek ki bennünket borsószedés végett, nem is a Debrecen nyugati-déli határában elterülő feketeföldekre a gyapotcserjéket megkapálni vagy cukorrépát egyelni. Ezúttal az általános békeharc egyik részütközetének gyalogkatonáiként markoltuk meg a szerszámnyelet: egy vadonatúj laktanya építkezésén vehettük ki részünket az imperializmus elleni világméretű küzdelemből. A létfontosságú létesítmény helyét a város határán kívül, a Sámsoni út mentén jelölték ki arra illetékes felső hatóságok. Ez az út Debrecenből északkeleti irányban kiindulva, s egyebek közt Hajdúsámsont, Nyíradonyt és Nyírbátort átszelve Mátészalkánál torkollik bele a Vajától Csengersimáig tartó 49-es számú útba. (Tovább is tart ugyan a 49-es, egészen Szatmárnémeti városáig, odaát azonban már nem ezzel a számmal jelölik.) A környező vidék – amint az említett helynevekből is kiténik – már a Nyírség szerves része, függetlenül a két szomszédos megyét a térképen elválasztó közigazgatási határtól. Mindenesetre: az út mentén, főleg annak jobb oldalán szelíd hullámokat vető homokbuckák már régtől fogva kiváló gyakorlóterepül kínáltak a különféle fegyvernemek alakulataiban szolgáló katonák számára. Akárcsak – teszem azt – a csenevész fehér nyárfákkal megéleterős borókákkal gyéren benőtt buckás terület Tatárszentgyörgy mellett, vagy az árvalányhaj ezüstfehér szálaait lengedeztető hajmáskéri dombhátak. Így aztán kézenfekvőnek látszott egy laktanya idetelepítése. (Az merőben más kérdés, hogy vajon mi szükség volt rá a már meglévők mellé...) Teherautóval vittek-hoz-

tak bennünket naponta, s munkaidőnk reggel héttől délután fél ötig tartott, mint a felnőtteké. Előző nyári élményeim hatására megutáltam még a mész szagát is, ezért a sámsoni dombok ölen ledolgozott két hetemet nemigen őrizgettem soha a legkedvesebb emlékeim között. Gépesítésnek híre-nyoma sem igen volt még akkortájt: téglát adogattunk tonnaszám a feszített ütemben falazó kőművesek keze alá, takarítottunk, hosszú nyelű malterkeverővel habarcsot készítettünk a deszkával kibélelt, félszobányi méretű keverőgödörökben. Egy kis hűján parázs verekedésbe torkolló összekoccanásom is malterkeverés közben esett meg. Úgy kezdődött a dolog, hogy egy nap egyazon gödör mellé voltunk beosztva egyik osztálytársammal, Hasznos Imrével. Nyúlánk, barna hajú, vékony fiú volt Imre, mókára-tréfára mindig kész, vidám gyerek. Az iskolában egymás közelében ültünk, barátságos hangnem jellemezte beszélgetéseinket, s ez itt is hasonlóképp folytatódott. Ám ezen a napon mintha ördög bújt volna belénk: előbb csak úgy élőszóval kezdtük csipkedni egymást, majd Imre a malterkeverőt felém fordítva lefröccsentett a híg habarccsal. Nem vettem túlságosan szívemre a dolgot, hisz ilyesmi véletlenül is megtörténik, de a harmadik támadásnál ellenállhatatlan késztetést éreztem a méltó viszonzásra. Hát sikerült: Imrét épp telibe kapta az általam útnak indított cseppfolyós küldemény, de olyannyira, hogy a szó szoros értelmében teli lett vele a szeme-szája. Magam is meghököltem tőle, mit követtem el; nem azért, mert – miután egy mozdulattal nagyjából letörülte arcáról a malttert – bokszolópózban akart méltó elégtételt venni a rajta esett sérelemért (hisz nem látván, hová üt, csak úgy vaktában csapkodott), hanem mert tapasztalatból tudtam, mennyire eszi-marja az ember szemét a meszes lével elegyített homok. Végül a verekedésből nem lett semmi: Imre a vízcsaphoz botorkált, hogy kimossa szeméből a malttert, s a korábbi békesség a kölcsönös tiszteletkörök megtétele nélkül is helyreállt köztünk. Ő aztán máshová távozott a Fazekasból, nem járta velünk együtt végig a négy gimnáziumi osztályt. Nincs róla hírem, mi lett vele, mi lett belőle. Arcát s alakját látom csak magam előtt, s arra emlékszem még, hogy édesapja tanárember volt, s hogy görög katolikus család sarjaiként nyolcan voltak testvérek. Akár fel is sorolhatom mindnyájukat: Csöpi, Ági, Őcsi (ez volt ő maga), Emő, Klári, Gyöngyi, Micu, Csilla.

Igen, a laktanya: elkészülte után oda ÁVH-s katonákat költöztettek. Négy évvel később, 1956 októberében – tudtommal – ennek a laktanyának a raktárából látták el az újonnan megszervezett nemzetőrség tagjait (köztük engem is) bőrcsizmával, orosz típusú és gyártmányú füles sapkával, vattázott nadrággal-kabáttal s dobtáras géppisztolyokkal. November negyedikének hajnalán a szovjet hadsereg egységei percekig tartó tüzérségi előkészítés után a többi laktanyával s egyéb, fontosnak ítélt objektumokkal (pl. városháza, főposta, pályaudvar és így tovább) egyidejűleg ezt a laktanyát is megrohmozták és elfoglalták. A szovjet csapatok csaknem két évtizeddel ezelőtti kivonulása után megüresedett épületek jelenlegi állapotáról s jövőendő sorsáról nem tudok semmit.

Nagyjából erre az időszakra – de talán valamelyest korábbra – tehető egy évekig működő új barátság kezdete is, mégpedig rendhagyó módon nem egy velem-velünk egykorú, hanem nálunk vagy hét évvel idősebb fiatalemberrel. Pataki Tibi barátomnak jutott tudomására (hogy mi úton-módon, arra már nem

emlékszem), hogy lakik valaki a közeli környékünkön, aki indiánügyekben sokkalta tájékozottabb, mint mi, ráadásul maga készítette, pompás felszereléssel is rendelkezik. Tibi a nevét meg a címét is kinyomozta, s egy szombat délután felkerekedtünk, hogy ellátogassunk hozzá. Jó hosszan kellett gyalogolnunk, míg a Hadházi út túlsó vége felé, a Kassai úthoz s a jókora kiterjedésű Köztemető hátsó kapujához közel, némi toporgás után beléphettünk Kiss Jenőék kiskertes családi házának kapuján. Jenő – akkor egyelőre még nőtlen lévén – szüleiével és nála néhány évvel fiatalabb húgával lakott egy fedél alatt abban a polgári módon berendezett, magasföldszintes házban, amit az utóbb véghezvitt város(át)rendezési munkálatok azóta számos hasonlóval együtt eltüntettek a térképről. (Ha nem tévedek, jelenleg lakótelep, vagy tán az autóklub telephelye lehet azon a területen.) Tartózkodó visszafogottsággal, de barátságosan fogadott bennünket Jenő, s miután a diplomatikus kerülő utakat mellőzve röviden előadtuk, kifélék-mifélék vagyunk, s felfedtük előtte érdeklődési körünk lényegét, ő is oldottabb hangulatra váltott. Néhány szóval elmondta, hogy régóta foglalkozik az indiánokkal, akad egy-két ilyen tárgyú könyve, például Fehér Szarvas művei, sőt magával a szerzővel is találkozott évekkal azelőtt. Ámulva s tisztelettel hallgattuk szavait, s ámulatunk csak fokozódott, amikor egy szekrény homályos mélyéről előszedte s megmutatta színes hímzéssel meg rojtokkal díszített indiánruháját s valódi sastollakból készített tollkoronáját. Kérdésünkre közölte, hogy a hímzés a menyasszonya munkája, a többit ő készítette sajátkezűleg. Attól a naptól kezdve sokat, mondhatni rendszeresen találkoztunk egymással, gyakran jártuk hármasan a Nagyerdőt, s nyári hétvégeken eleinte kölcsönkapott sátorban, később vastag nemezből magunk szabta-varrta, sokrudas, füstlapos, kúp alakú tipi ortalma alatt táborozgattunk a Kassai út Apafájával szemközti oldalában néhány éve telepített, fiatal fekete fenyves kívülről láthatatlan, középső tisztásán. A hurkává összecsavart nemezlapot a hozzá való tizenkét darab hosszú fenyőfarúddal együtt ló híján kerékpárra szíjazva szállítottuk erdei utakon, ösvényeken és nyiladékokon keresztül gyalogszerrel tolvá a tett színhelyére. Ki is izzadtunk istenesen mindannyiszor, pedig hajlékunk felállítva akkora volt mindössze, hogy hárman egyszerre csak ülve fértünk el benne, fekvé már nem. Ám így is igen jól éreztük magunkat az erdő csendjében, amit a mellette húzódó négyes út zaja akkoriban még nem tépázott meg annyira, mint manapság. Társadalmi és egzisztenciális szempontból Jenő barátom az idő tájt az átmeneti állapot bizonytalanságában lebegett. Érettségi után joghallgatóként tanult a debreceni egyetemen, a jogi kar megszűnte után azonban sem másik egyetemen, sem helyben, de egyéb szakon sem folytatta a tanulmányait. Megismerkedésünk idején épp egy sajátos munkakört töltött be: az volt a dolga, hogy esténként, a sötétedés kezdetekor, a Piac utca páros és páratlan oldalát végigjárva sorra felkapcsolja a kirakatok világítását. Hogy ugyanennek a mozzanatnak a fordítottját mikor kellett végrehajtania, késő este-é avagy hajnali szürkületkor? Csaknem hat évtized távolából bizony meg nem mondanám. Mindenesetre ezért a nem túlságosan fárasztó szolgálatért igen szerény javadalmazást kapott, kárpótlásként viszont szabad volt az egész napja. Miután menyasszonyával, Hegedűs Évikével összeházasodtak, biztosabb állás után kellett néznie: az akkor még a Nyugati meg a Széchenyi utca szegletén

működő Gördülőcsapágy Gyár – a GÖCS – raktárában helyezkedett el, s elhagyta a szülői házat is. Egy Dózsa György utcai családi porta hátsó traktusában béreltek egy szoba-konyha-kamarás kicsi hajlékot, kislányuk, Ildikó is ide született még az ötvenes évek elején. (Őt egyébként nagy kedvvel, sőt szinte büszkén tologattam babakocsijában nagy gimnazista létemre is annak idején a környékbeli utcák során; előrevetített mozgóképe lehetett ez a majdaniaknak, amidőn a magaméit tologathattam hosszú éveken át.) Végleg s messzire elvetődvén Debrecenből sajnos – mint annyi minden az életemben – szétfoszlott ez a kapcsolat is. Jenőék egy Petőfi téri soklakásos ház magasföldszintjére költöztek, Ildikó után több esztendőre született még egy fiuk, Jenő pedig – régi vágyát megvalósítva – negyvenesztendősen az erdőgazdaság szolgálatába szegődött. Ám a beteljesült álom szürkébbnek, s főleg fárasztóbbnak bizonyult a képzeletbelinél: napi negyven kilométert is le-le kellett olykor nyomnia az erdős puszták homokos útjain, s ez még őt, a fiatalabb éveiben országjáró bringást is próbára tette. Mindezt akkor hallottam tőlük, amikor egy hajdani hazalátogatásom alkalmával őket is felkerestem. Van ennek már vagy negyven éve. Jóval utóbb, valamikor a nyolcvanas évek eleje táján Apám számolt be róla, hogy a megyei újság gyászjelentései közt olvasta Évike halálhírét. Élt ötven s talán még egy-két évet. Szívpanaszokkal küszködött már fiatalon is, valószínűleg az vihette el. Négy vagy öt esztendeje Debrecenben jártamkor elballagtam ahhoz a Petőfi téri házhoz, de egykori helyükön mások, ismeretlenek laktak. Jenő, ha él, az idén, 2009-ben töltötte be nyolcvanadik esztendejét. Nem tudom, találkozhatom-e még vele vagy gyermekei valamelyikével. Együtt eltöltött napjaink-óráink fakuló, fel-felvillanó emlékét – ezeken a tétova sorokon kívül – néhány darab féltényérnyi fénykép őrzi.

A második gimnáziumi osztály több változást is hozott iskolai életünkbe, új tantárgyakkal s új tanárokkal. Azok közül, akik az előző tanév során kéz alá vettek bennünket, alig maradt velünk valaki; ha jól belegondolok, talán csak az osztályfőnökünk meg Dotya bácsi, a tornatanár. Másik tanárt – illetve tanárnőt – kaptunk történelemből, oroszból, matematikából, fizikából, kémiából, biológiából, sőt földrajzból is, ám a valódi gyarapodást az angol meg a latin bevezetése jelentette. A latin a humán tagozat kötelező velejárója volt, az angolt pedig választható többletként lehetett fölvenni. Ez utóbbit nem is sorolták be a délelőtti órarendbe, késő délutánonként tartotta az önként vállalkozók számára abban a tanévben éppenséggel dr. Kéry László (évekkel később a Magyar PEN Klub elnöke). Latin nyelvi ismereteinket osztályfőnökünk, Kornya tanár úr igyekezett több évnyi kihagyás után életre kelteni s tovább gyarapítani, az orosz pedig a mi osztályunkban Orbán Katalin vette át Iglói tanár úrtól. Húszas éveinek második felében járt akkortájt, s az általunk-általam valaha is látott legszebb nők egyikét csodálhattuk benne mindannyian. Nem csillogott, nem hivalkodott ez a szépség – a művilég, úgyszólván ipari módszerekkel méretre kialakított mai eszményeknek (szerencsére) talán meg sem felelt volna –, de belülről, egy rendben és tisztán tartott lélek mélyéről sugározva vont be szelíd fénnyel az arcvonásait. Kiváló tehetségű tanár volt, soha egy hangos, egy éles szót nem ejtett, mégis figyelniünk kellett rá. (Sokszor persze nem is arra, amit előadott, hanem óréa magára, ahogyan mondta.) Hamarosan, talán két-három esztendő múltán férjhez

ment következő orosz tanárunkhoz, az úgyszintén kitűnő szellemi kvalitásokkal rendelkező, ám kívül-belül merőben másféle alkatú s természetű Pálfy Istvánhoz (aki egyébiránt évtizedekkel utóbb a debreceni egyetem angol tanszékén fejezte be tanári pályafutását). Ma már egyikük sincs az élők sorában. Apjával azonos nevű fiukat ha meglátom-meghallom a képernyőn („Pista fiunk mérnökként végzett a Műegyetemen, de mint tudjátok, afféle televíziós személyiség” – számolt be róla jó két évtizeddel ezelőtti érettségi találkozónkon Pálfy tanár úr), mintha csak az apját látnám s hallanám.

E sorok előrehaladtával újra meg újra azt kell észrevennem – s nem épp megnyugodva –, hogy az idő omlatag homokrétegei szakaszonként szinte áthatolhatatlanul eltakarják előlem a múlt számos részletét. Bonyodalmaim s fennakadásaim adódnak például már a pusztá sorrendiség utólagos megállapításával is (mi volt előbb, ki jött utóbb), a nevekkkel – pontosabban szólva: makacs rejtőzködésükkel, lappangásukkal – pedig örökös, vissza-visszatérő küzdelmeim vannak már régóta. Így hát bármennyire törekszem is legalább a jellemző részletek feltárására, a megbolygatott homok a maga szeszélyes természete szerint hol készségesen előmutatja azt is, amit akkor éppenséggel nem is kerestem, hol pedig a feltárni óhajtottakra is ráomlik minduntalan. Nem vagyok benne bizonyos például, hogy másodikban (Jesch Matyi bácsi helyett) vajon Bán Elek (Bán Elemér jó nevű debreceni színművész fivére) tanította-e a matematikát, s ha nem ő, akkor hát ki? Talán Besse Gyula? Bán Elek szikár alkatú, hátrafésült hajú, kissé szórakozott természetű férfi volt. Megesett néha, hogy egy-egy fogósabb feladat megoldásába annyira belefeledkezett, hogy ügyet sem vetvén a környező világ zavaró tényezőire – például harminc s egynéhány szilaj kamasz különféle hang- és egyéb effektusokkal kísért fizikai jelenlétére –, hosszú percekig állt gondolataiban elmerülve a tábla előtt, miközben az osztály egyedekre s kisebb-nagyobb csoportokra szakadozva élte a maga életét: jómagam többnyire rajzolgattam; Nagy Attila a randevúin elért sikereinek részleteit ecsetelte a körülötte ülőknek, lehetőleg akkora hangerővel, hogy mások is okulhassanak belőle; Szűcs Laci meg Szabó Tibi – miután a tanár úr elővezette feladatot ők már rég megoldották – a padsor két ellenkező végében tábla és figurák nélküli sakkmérkőzést vívott egymással; egy-két előrelátóbb egyén a következő órára szóló leckét írta (vagy másolta) oroszból, de akadt olyan is, aki evéssel ütötte el a lassan csordogáló időt, vagy a könyökére dőlve csendben szunyókált. Mindez – gondolom – folytonos próbára tette, ám nem törte meg Bán Elek irántunk tanúsított jóindulatát. Matematikai ismereteink azonban csak mérsékelt, ám úgy is mondhatnám: visszafogott ütemben gyarapodtak az órai alatt. Besse Gyula tanár úr a tantestület legtekintélyesebb tagjai közé tartozott. Fizikát is, matematikát is tanított nekünk az évek során ez az erősen öszülő, keskeny arcú, s már-már valószínűtlenül vékony törzsből és tagokból összerakott, idős férfiú, aki szigorú igényessége s egy percre sem lankadó figyelve révén igencsak különbözött Bán Elek tanár úr engedékenységre hajló személyiségétől (s aki kreolbarna arca s csont-bőr alkata miatt csakhamar megkapta tőlünk – persze csakis a háta mögött hangoztatva – a Ramszesz nevet). Nála a feleletre adott közepes már komoly teljesítményt feltételezett, s még egy erősebb elégtelenért is igyekezett kellőképp kiizzasztani az illetőt. Egy alkalommal a leg-

jobb tanulók egyikét (talán Arnold Csabát?) hívta ki a táblához egy nehéz és bonyolult feladat megoldása végett. Csaba biztos kézzel firkantotta fel a megoldás kulcsát jelentő egyenletet, egyetlen megtorpanás nélkül folytatta a makulátlan levezetéssel, mígnem végül a nagy fekete tábla legalján maradt keskeny sávra a helyes megoldást is gondosan odaírta. „Jó – bólintott elismerően a tanár úr. – Letörülheted.” Csaba letörülte. „Jó – ismételte meg a tanár úr, még egyszer alaposan szemügyre véve az immár megüresedett táblát. Majd kiszáratva így folytatta: Azt mondtam: jó. Tehát négyes.” A bizonyítványba persze már ötös került. Addig azonban ezt a kissé kegyetlennek tetsző módszert követte (ami leginkább a némely sportágakban alkalmazott terheléses futtatásra emlékeztetett). Az ilyen s hasonló lelki megpróbáltatások váltották ki belőlünk az órái előtt meg-megisméltendő hangos sóhajt: „Bárcsak be se jönnel!” Besse azonban bejött. Mindig. A biológia rejtelmait ebben a tanévben Szalkai József tanár úr iparkodott felfedni előttünk, mondhatni, változatos sikerrel. Jóakarátú, emberszerető tanár volt, valami korábbi sérülés folytán kissé merev léptű, ám a formások tekintetében a nagy többséghez képest laza felfogású, ami akkoriban – főleg az ő korosztályabeliek körében – már-már avantgardizmusnak volt tekinthető. Hogy a dolog lényege megvilágosodjék: óra elején a tanár beléptekor az osztály vigyázzba pattant, a hetes pedig katonás stílusban jelentést tett a tanárnak az osztály létszámáról s az esetleges hiányzókról. Nos, Szalkai tanár úr amint megjelent az ajtóban, természetesen felálltunk az ő tiszteletére is, ő azonban soha nem várta meg a hetesi jelentést, hanem a hóna alól kihúzott osztálynaplót még az ajtóból a tanári asztalra hajtva merev térdekkel odalábalt a dobogóhoz, majd egy futó pillantást a padosrok közt állongó társaságra vetve így szólt: „Na, üljetek már le!” E rá jellemző mozzanatok szinte szertartásszerűen ismétlődtek meg az órái kezdetén. Elégtelent adni, kiváltképp buktatni nem szeretett, még a leggyengébb tanulókat is igyekezett átbillenteni az egyes meg a kettes választóvonalán. Más tanár – a legtöbb – héjamód vadászott azokra, akik a pad alá rejtett könyvből-füzetből próbáltak lesni vagy a segítőkész szomszédok sűgását hasznosították felelés közben. Ő nem: „Felőlem leshettek, ahogy tudtok. Csak ne vegyem észre.” Némelyek értetlen tekintete láttán még ennyit fűzött hozzá: „Ahhoz is kell némi felkészültség meg egy kis intelligencia, hogy valaki jól lesse ki a tudnivalót.” Volt egy-két vissza-visszatérő, sztereotip mondata. Például: „A papucsállatka, jó magyar szóval paramécium, azért kapta ezt a nevet, mert a legkevesbé sem hasonlít a papucshoz.” Valószínűnek tartom, hogy az ilyen és hasonló, figyelemfelkeltésre szánt bemondásokkal a már akkor is szerte elharapódzott s gondolkodás nélkül használt közhelyek ellen emelt szót a maga módján. Két éven át tanított bennünket (a biológián kívül utóbb még kémiára), ez idő alatt egyszer lehettünk tanúi annak, hogy kissé kijött a sodrából. Félév közeledtekor észrevette, hogy egy valakinek nincs még beírva semminő osztályzata a naplóba. Brád Mihálynak hívták ezt az osztálytársunkat, alacsony, jókötésű, nálunk vagy három-négy esztendővel korosabb fiú volt, a határhoz közeli Pocsaj községből, s mint földije közül nem kevesen, román származású. Miska kellő otthoni alapozás híján kissé nehézkesen birkózott a városi gimnázium megnövekedett követelményeivel (meglepő módon az orrossal viszonylag kevés baja akadt; egy újabb idegen nyelv útvesztői talán

épp kétnyelvűsége folytán váltak számára átláthatóbbá), ezenfelül délelőttönként gyakran álomosság is gyötörte, s mivel már kezdet kezdetén a jobb oldali padsor leghátulsó padjában nézett ki magának helyet, s természetével is besimult a tömegbe, igen ritkán vonta magára a tanárok figyelmét. (Egy ilyen eset épp Orbán Katalin óráján keltett hangos derűtséget: a tanárnő épp valamelyik rendhagyó ragozású főnév nyelvtani eseteit taglalta előttünk a tőle megszokott csendes hangnemben, s az osztály nagy figyelemmel s mély átéléssel csüggött ajkain, amidőn az osztályterem hátsó térségeiből váratlanul jóízű, önfeledt kacagás hangjai vágta kettőbe az ismeretátadás tervszerűen elindított folyamatát. Kíváncsian fordultunk mindannyian a profán hangok irányába, Orbán Katika pedig szépen ívelt szemöldökét felvonva tudakolta a tettetéstől: „Megtudhatnám, miért nevelsz?” „Tanárnő kérem, egy vicc jutott az eszembe, azon nevettem” – válaszolta Miska még akkor is pukkadozva. A hatás elképzelhető.) Szalkai tanár úr szeretett volna némileg tisztább képet kapni az egyébként szerény, jól nevelt fiú felkészültségéről, így hát rövid úton felszólította: „Na, Miska fiam, beszélj nekem a cserebogárról.” Miska illedelmesen felállt, tekintetét odaadóan a tanár úrra függesztette – és hallgatott. A tanár úr úgyszintén. Hosszan, türelmesen. Talán egy perc elteltével biztatólag szólt rá a fiúra: „Mondjad csak bátran, hallgatlak.” Miska azonban – sejthető okból – nem élt a felkínált lehetőséggel. Szalkai tanár úr időről időre meg-megnógatta: „Szólalj mán meg, na.” Ám az nem szólt egy kukkot sem, csak nézett előre egyre tanácstalanabban. Végül a tanár úr türelme fogytán egy mentőkérdéshez folyamodott: „Azt mondd mán meg nekem legalább: hány lába van a cserebogárnak?” Miska, mint akinek kő szakad le a szívéről, megkönnyebbülten vágta rá: „Négy!” – „Négy-e? Na, ez meg egy!” – s a tanár úr határozott vonásokkal bevészte a karót a naplóba. Az év végi osztályzatok lezárásáig azért csak kitalált neki még valami mentőkérdést, hogy ne kelljen megbuktatnia. Brád Miska mégsem tartott velünk érettségiig: 1953-ban, elérvén a hadköteles kort, behívták katonának. Hogy s mint alakult a sorsa azután, nem tudom. Néhány hónapja betértem Kécske egyik cukrászdájába egy kávéra. Miközben a tejszínnel szelídített feketelevest kavargatom, a tulajdonos – jól megtermett, kedves fiatalember – megkérdi tőlem, hogy ismerem-e egy Brád Mihály nevű embert. Persze, hogy ismerem, mondom, egyazon osztályba jártunk több mint félszáz éve, azóta sem láttam, miért kérdezi. „Hát csak azért, mert nemrég itt járt, és Feri bácsi felől érdeklődött, hogy ismerem-e, és nem tudom-e véletlenül, hol lakik. Sajnos nem tudtam pontosan elmagyarázni neki, ő meg utazott tovább. Hogy mi járatban volt erre felé? Azt hiszem, csak úgy utazgatott kedvtelésből erre-arra az országban, s azért szakította meg az útját itt Kécskén, hátha találkozik Feri bácsival.” Megmozgatta szívemet a dolog: ezek szerint él, minden jel szerint jól van, és még emlékszik rám. De hogyan juthatnék a nyomára? Másnap a postán elkértem a Hajdú-Bihar megyei telefonkönyvet, de bárhogyan böngésztem is, az ő nevét nem találtam meg benne. Talán nincs vezetékes telefonja? Az bizony meg lehet; hisz nekem sincs már évek óta. Bizakodom azért: hátha egyszer még egyféle kanyarodik a kettőnk útja, s akkor majd találkozunk.

A vége felé haladván akár így is folytathatnám ezt a fejezetet: az 1952–53-as tanév során voltaképp semmi olyan emlékezetes dolog nem történt, ami kiemel-

kedett volna az egymást váltó évszakok, hetek, napok lassan változó egymásutánjából. Elkövetkezett a téli szünet, gyertyafénnyel, fenyő- és pörköltcukor-illattal s a fahéjas-szegfűszeges forralt bor páráival a karácsony meg az újév, a téli ünnepek elmúltával pedig hamarosan nekidóltunk a második félévnek is, mint Jónás a ködnek. Aztán a tél kiszürkült, majd lassacskán eltakarodott, s a cinegék zengő anapesztusai hallatán arra gondoltunk, hogy akár a fecskék is jöhetnének már hazafelé. Am egy reggelen Szalkai tanár úr – aznap épp vele volt első óránk – ahelyett, hogy a naplót a tőle megszokott módon az asztalra hajította volna a sokszor hallott mondat („na, üljetek mán le!”) kíséretében, az osztállyal szembe fordulva megállt félúton az ajtó s a katedra között: „Fiúk – szólalt meg csendes, de megrendültnek tetsző hangon –, meghalt Sztálin.”

(E könyvfejezet lezárásaként alkalmasabbat s hatásosabbat ki sem lehetne találni Szalkai tanár úr fent idézett kijelentő – pontosabban: bejelentő – mondatánál. A való élet azonban – tartalmilag éppúgy, mint műfajilag – ritkán teremt tiszta és egyértelmű helyzeteket: dráma az epikával, pátosz a groteszkkal elegyedik a maga szeszélyei szerint, s a katafalk koszorúi közül számárfület mutatva olykor ki-kikacsint a bohóc.)

Mi akkor mindenesetre elcsendesedtünk. Többek közt azért is, mert nem tudtunk mit mondani a hírre. (Ami egyébként nem okozott túl nagy meglepetést: Sztálin hirtelen jött betegségét – sok más dologtól eltérően – akkor már nem lehetett eltitkolni a világ elől; még ha a halála bejelentésével nem iparkodtak is túlon túl az illetékesek.) Legtöbbünknek vegyes érzései s gondolatai támadtak: egyfelől az évek óta gőzerővel folytatott propaganda s a valós információk hosszan tartó megvonása is megtette a magáét; másfelől azonban mindenkori véleményünket s alakuló nézeteinket nem csupán a központilag engedélyezett és irányított médiumok alakították (amelyek sorából – a hatalom hallatlan hátrányára – akkor még hiányzott a televízió), hanem a nyugati rádióadók – elsősorban a Szabad Európa – zárt ajtók-ablakok mögött titokban hallgatott adásai s az otthon meg erre-arra jártunkban-keltünkben tapasztaltak is. Ami persze még így együtt is kevésnek bizonyult a kellő tisztánlátáshoz. A hivatalos hangulat meghatározója természetesen a mindenre rátelepedő, mély és egyetemes gyász volt. Fekete lobogók jelentek meg országszerte a középületeken, a rádió egész álló nap gyászzenét sugárzott. Mindez nem maradt hatás nélkül. Emberek egymás közti beszélgetései során – az alig titkolt megkönnyebbülés sóhajaival együtt – ilyen mondatok is elhangzottak: „Hát azért mégiscsak nagy ember volt.” „Lehet, hogy egyben-másban hibázott, de a háborút megnyerte és hát összetartotta a világ legnagyobb országát.” Az örökös kétely s a kiszolgáltatottság érzése is hangot kapott e megnyilatkozások némelyikében: „Csak nehogy aztán aki a helyére lép, még rosszabb legyen.” Nem telt bele azonban három nap sem, s már egy József Attila-idézetből átoperált, szájról szájra terjedő, idegen nyelvre lefordíthatatlan szójáték csúfolódott a rettegett diktátor várva várt távozásán: „Lehunyta két szemét, a szemét, a szemét...” Szó, ami szó, a változás halvány, de biztató jelei nálunk, idehaza még abban az esztendőben megmutatkoztak: lejjebb került például a hatalom csúcsáról Rákosi Mátyás, feljebb Nagy Imre (az emberek sorsán könnyebbítő, akkor meghozott intézkedéseiről – például a recski „magyar gulág”

felosztatásáról – mások és másutt már sokat írtak), s bár a néhány hónap múlva bekövetkezett visszarendeződés nem hagyott kétséget a rendszer alaptermészete felől, ez a kurta időszak azt is példázza, hogy a rossznak különfélelépp lehetnek meg a fokozatai: rossz, rosszabb, még rosszabb; ám így is: rossz, kevésbé rossz, majdnem jó. (Ami persze még mindig csak magának a rossznak egy látszólag átlényegült változata.) Ugyanennek az esztendőnek már nem emlékszem melyik hónapjában Kathó Jenő bácsi is hazajött Recskről. Nem tőle, másoktól, s jóval utóbb tudtam meg: fogva tartott társai is szabadlábba kerültek, a recski büntető-tábor pedig felszámolták. (Maradt helyette épp elég másutt: Csolnok, Nagyfa, Állampuszta, Karcampuszta – ám oda a formálisan is elítéltek kerültek.)

Ez idő tájt elég sokat rajzolgattam, s bár nem szóltam senkinek jövődö-beli szándékaimról, már-már azt forgattam a fejemben, hogy érettségi után a Képzőművészeti Főiskolára fogok jelentkezni. Ám aztán ez is egészen másképp alakult.

Tornai József

Nénia

*Itt van újra az ősmese vége:
néma a szomszéd kert ura, Ádám.
Egymaga él most Éva a hold-színű,
ugri kutyával. Nem szalad az, mint rég*

*(mikor este várta a tarfejü gazdát),
ül csak a zárt ajtó küszöbén és
néha a diófát is körbehugyozza,
hátha kibújna belőle a kert szökevénye.*

*De ő se varázsló. Az árnyakat éjjel
azért meg-megugatja. Lopakodnak azok
ablakon, függönyön át a szobámba,
zajjal-zajtalanul. Hallgatom itt a szél*

*tenyerén is. Mire készül az ég?
(A többnyire kék álarcu, közömbös?)
Mire? Már engem is úzne talán a
csillagi asszonyokkal a nászba?*

Ahogy a törvény bennem

*„Én azt figyeltem meg, mondta az öreg
antropológiaprofesszor az esti tűznél –
fehér haja és bőrujjasa volt –, hogy aki*

*egyszer elmegy, olyan, mintha légbuborék
lett volna. Salaktalanul és végleg üres tér.
Annyi barátom volt, szerelmem is. Álmomban,*

*igen, álmomban meg-megölelnek. Tudom,
hogy árnyékok, vázak, beszélgetek velük.
Ennyi a maradék.” Sötétség lelkesedett*

*körülöttünk, és még sötétebb szakadék.
Görbe, vékonyabb gallyakat löktem a
nyárfahusáng alá, hogy föllobbanjon.*

*A lángoktól kivirradt az arca. „És akkor
végül is...?, kérdeztem. Az emberek
virágot visznek a temetőbe, kereszttek*

*vannak, síremlékek. Aki gondolt vagy teremtett
valamit, arról újra meg újra írnak.”
„Használjuk föl a múltat, amíg élünk?”*

*„Ez természetes. Gilgames, Dante van,
Giotto, Bartók, Max Planck, szobrok,
jelképek, szent helyek, városok,*

*mítoszok.” Bement a házba. Olyan
tisztán lobogott a Göncölszékér az erdő
fölött, ahogy a Törvény bennem.*

Őszel

*A feketerigók visszajöttek,
a véletlenek meglepődtek,*

*betörték a hideg ablakát,
megint látom az orrszarvú-ugatást.*

*Kényszerképzetek játszanak azonnal,
gondold el, hogy a félelem hall.*

*Félálomban vonyítanak a kövek,
egy lassú baobabfát szeretek.*

*Van egy titkom a lentjeimben,
halántékom holtpontra csökken,*

*szélnek háttal a mitokondrium-gyarak
nekifognak a kiábrándulásnak.*

*Ennyi az ősz. Ne ágyazz meg itt mást,
a Kilimandszáró este ordít át*

*amőba-teoriákon, geneziseken,
kilenc lábom van, és három fejem.*

*Azt mondta, szeret, pedig csak hazudott,
nem az én számra csókolt vérharmatot.*

*Ha telefonál, mindig csak szanszkritul,
libidóm küldöm sziklarajzokul.*

Október hidegében...

*Október hidegében is dolgozik
a fügefa, gyűjti a mézet gyümölcsébe,
mintha augusztus tüze főzné nedveit
az ágaiban a darazsaknak és*

*nekem, kibem nem járja a násztáncot
más, csak az öregség mérge.*

Egy kavics arca

*Az idő csúcsáról az idő
föld alatti üregébe zuhanva,
fogom a térdem: csupa
vér. A határtalanság most
egy kavics arcához láncol.
Es fény, valahonnan fény.*

Tóth Erzsébet

Spinoza reggelije

Genny, epe, nyák, gyomorsav.
Reggelre feljön minden.
Kihányni vagy lenyomni. Ez itt a kérdés.
A hólyagról nem beszélve.
Belső permet, szájszag. A gyomor életrajza.
A hányás bizonyos szempontból megoldás,
viszont felettébb kínos.
És nem oldja meg a szájszagot.
A sonka elfogyott, gyümölcsöt enni fárasztó.
Ezekkel a fogakkal?
Mióta a felesége meghalt, azt eszik, amit akar.
A haját is visszánöveszthette.
A te hajad, ha egyáltalán hajnak nevezhető,
akárhogy is mosod, ápolatlannak tűnik,
vélekedett az ő drága asszonya.
Mennyit hurcolta, istenem,
tisztítókúrák, wellness hotelek.
De jó, hogy nem kell menni sehova!
Rohadt internet.
Kávét, szivar.
A régi időkből ez maradt,
a meghitt bűz, a füst,
ólomzuhany a csontjaiban.
Nem vonszolja már magát
hajnalok-hajnalán ismeretlen, bűdös buszokon
távoli internetcafékba.
Az óvatosságot megcsípte a dér,
leszáradt, mint a férges csipkebogyó.
Ezeknek?
Pár éve még a séta volt a reggelije,
érdekelték a hírek.
Hogy vagytok, szemétládák,
rég, jó aranyfasisztáim?
Meddig fogtok még keresni?
Mikor lesz már belőlem közismert besúgó?
Ünnepelt ügynök-celeb?

Ma sincs rajta a listán.
Feloldadt a mágnesszalagon,
olvashatatlan, eltűnt örökre.
Rákenődött a harminc-negyven éve
járt utcák falaira,
ahol az éjszakákban
új és új patkánynemzedékek kölykei osonnak.
Tudja jól, most őt figyelik,
ahogy akkor is figyelték.
Mit ér egy besúgó, aki azt csinál, amit akar?
Egy besúgó, aki nem retteg?
Már csak a léha, ködös félelem maradt.
Végül a haját is levágta, rettenetes volt
a pár szál ősz gubanccal bajlódni.
Helyette szakállt növesztett.
Spinozának volt szakálla?
Akkoriban, mikor ezt a nevet adták neki,
nem érdekelte, akkor még a felesége is élt,
szakállról szó sem lehetett.
Nem volt harminckét neve, három-négy lehetett,
de csak a Spinozára emlékszik.
Még ők is felfogták a hitvány kis agyukkal,
hogy neki van sütnivalója.
Spinozától féltek.
Vele nem packázhattak.
Most meg a bujkálás meghitt, lucskos kínja.
Az idő megrágott, kiköpött perceinek vánszorgása.
Várni az estét, a végigkínlódott éjszakákat,
soha el nem érkező reggeleket.
Meddig cicóztok még, aranyfasisztáim?
Miben bíztok?
Hogy a mágnes eléghet?
Az új, megsemmisítő módszerre vártok?
Benne vagyok a gépetekben, a saját gépemben,
a központi gépben, nem félek tőletek,
nem teszek kitérőket, fölösleges.
Ha akartok, megtaláltok.
De nektek fontosabb a húsleves az asztalotokon.
Az aranyló foltok a gőzölgő párában.
Elfeledtétek a döghúst,
a fagyos földből tíz körömmel kikapart répát.
Az idő majd fölzabál minket,
de kihajtunk az unokákban, nézzétek.
Már itt vannak, biztosabb túlélők
mint mi voltunk, immunisak a kínfajtákra

porhanyós gerincükkel, kígyószemükkel,
fogalmatok sincs, mire készülődnek.
Műholdak zagyva istene vigyázza lépteiket
keresnek majd megszállottan,
valami kutatásféle marad
az ősi génekben,
de már csak a föld alatt kereshetnek.
Már csak ott érdemes,
a halott nem felejt,
a csont megőríz minden sebet.
Az élők garantáltan némák lesznek.

Dobozi Eszter

Stoppos a XIX. századból

I.

Ó volt, Istenuccse, mondom, ahogy
mondaná, két helysége között
az Alföldnek, útfélre kitett
bábként állongott a sötétben,
kajlán s képtelenül integetett –
hogy „megállj!” – a világító szemű
nagy bogaraknak,
miért is ne gondolhatná, hogy ezernyi, millió
pincebogár fut, viharzik át
a földre terített kópántlikán
végestelenül, óriásan,
most itt szalad egy, minutányi időt se
hagyva a szemnek, hogy követhetné,
s már amott tűnik el a semmiségbe,
boszorkák suhantak ily sebesen
ama vitéz feje körül amodaát egykor,
vagy hullócsillag hasít ketté eget, éjszakát
így, csakhogy ez mind
csattog, csörög, zúg, morog,
morajlik, valahány jó s tovairamlik,
s íme megáll itt egy,
potroha belsejébe mint házajtón
léphetni be,
s hát amit még odabenn
kikémlelhet a betérő...!
ily mulathatnékem
csak egy s más kócnyelő csepűrágónak
szemfényvesztése nyomán vala egykor,
mint látva e némbert,
ahogy tomporánál
holmi székbe szegezve
két lábbal kalimpál
valami lábítószerűségen,
kereket mialatt keze forgat,
majd ide-oda csápokat illesztget...

II.

Óriásországnak óriás bogarára hajazó
alkotmánya az észnek!
Nem olyképpen szalad ám,
mintha valamely mód nélküli erővel bíró
termetes állat húzná-vonná,
látám, amint betessékele maga mellé
a lábakalimpáló, két kézzel
kerékbe kapaszkodó néember,
nincs ösztöke, istráng, ekeszarva,
csak az a kézben tartott kerék fordul
a földre pásztított kópántlika hajlásainak
mentében,
olykor csak egy makulányit mozdító,
olykor majd félkörnyit, harmada felényit
hol erre, hol arra;
hanem az a kópántlika
úgy hálózza be a folyók közeit
s mindeneket, ami csak húzódik azontúl,
úgy szánt keresztbe-kasul
városokat, falukat,
ahogyan hajdan ökör- s lófogatok elé hajtott
kocsiutak sokasága se fogta, pántolta át
az ember járta világot,
valahogy olyképpen,
amint a vasúttól reménylettem
magam is:
„Mint a testet az erek.”
De nem látok kicsapódni gőzt,
füstjét is alig pöfögi a bogárforma guruló kalyiba!
Ki eteti a vágótánczó gépnek
gyomrába bezárt tüzes paripákat?
Mi viszi előbb-előbb?
kérdém az asszonyt, a
kinek feje mint ázott asztag.
Benzinmotor – felelé – vagy mifene!
Hogy Isten vagy ember műve volna az,
meg nem mondható, s hogy visszanyeljem
özönét kérdéseimnek,
valamit matata a neki jobb kézre eső
ládikafélén, mely oly hézag nélkülien
illeszkedik a helyére, mint sublótba fiók,
csak hogy ez iskátulában

*nem holmi kösöntyűk lapulának:
hangászok egész kara szólt belőle
valamely égi szózatnál is dörgőbben,
majd meg úgy rikkanta egy asszonyszemély,
mint akin átment a „felhevülésnek
gyors talyigája”,
minekutána támada oly nagy vigalom,
hogy zengett-bongott az óriás-bogár teste belül,
mint száz korcsma alja,
de ugyanez dúlta minap is, tapasztalám,
városok tereit, piacot, vásárt, műhelyeket,
a borbélyét, takácsokét, a suszterájt...
Mi főtt amaz asszonyságnak feje bográcsában
az egekig ható zajtól, nem kutatám,
hisz meg nem szólíthatám többé
az egész úton az asztaghajzatú asszonyságot,
füle kürtőjén átfurakodni szerencséje
csak a ládikából bögő, nyerítő, robajló hangoknak
vala,
így hát csupán magamba' morogtam:
milyen idő ez: melyben az ember fia-lánya
a pokolbeli zúgást
csak új, más poklok zajával rekesztheti el!*

Találkozás a fiatalkával

*Mint Karinthyé, nem úgy volt,
a rátarti, bős kamasszal.
Nem olyan volt találkozni
veled, s nem elég vigasznak,*

*hogy láttalak. Hitvány alak,
gondoltam, hogy meghúzódtál,
mint mindig is, a part alatt.
Víz nyelt volna el, utánad*

*kaptam. S mordultam rád, ne szólj,
ne sikolts, és ne tiltakozz.
Mint rossz gazdi rút, vén ebét,
az egyetlen majdnem-személyt,*

*rúgtalak. Itt én kérdezek!
Csak nekem vannak vádjaim!
Játszmád, kicsim, te szúrta el,
s te voltál, aki lépre ment.*

Doncsev Toso

Apám fehér felhőket álmódott

Azon az éjjel, amikor nagymama meghalt, a hálószoba ajtaja fölött függő olajfestmény leesett. Apám felébredt a zajra, felvette a képet és a fotelba helyezte, miután megvizsgálta, hogy nem sérült-e meg a keret. A tájkép már hét éve ott lógott a falon, sértetlenül vészelt át a háborút, nem sínylette meg a gyakori bombázásokat, még csak meg sem mozdult a jókora szögön. Most meg úgy ért földet, mintha egy láthatatlan kéz dobta volna le a szőnyegre. Apám fáradt volt, így hamarosan visszaaludt. Álmában a szülői házban járt. Nagymama az emeleti tornácra kinyújtott karral várta. – Gyere, fiam, hadd öleljelek át! – szólította kedvesen és halkán. Tati felfelé indult a nyikorgó fagrácison. Eszébe jutott, hogy már tíz éve megígérte, hogy kijavítja a korhadt deszkákat. Ment fölfelé, egyre feljebb, de a lépcső nem ért véget, nőttön-nőtt, nyúlt az ég felé, akár egy tűzoltólétra, és nagymama alakja elveszett az ezüstfehér felhők között. Aztán besötétedett, a nappalból hirtelen koromfekete éjszaka lett, és tati azon kapta magát, hogy egy koporsóban szorong, kiáltani akart, nehogy a sírgödörbe tegyék, de nem jött ki hang a torkán, aztán csak azt sóhajtotta: – Mama! Mama! Erre fölébredt. Anyám is felriadt a tompa hangra, felgyújtotta az éjjeli lámpát, és akkor vette észre, hogy apám a ruhásszekrényben áll és a bútor hátlapján dörömböl. Reggel Zsuzska, a cselédlány tejforralás közben megjegyezte, hogy az álmoskönyvek szerint, ha a kép leesik a falról, az nagyon rosszat jelent, közeli rokon halálát. Náluk nem volt kép a házban, még egy olajnyomat sem, csak egyetlen fekete fészület sötétlett a szülei ágya fölött, az esett le akkor éjjel az anyja mellére, amikor a fivére a szomszéd faluban kilehelte a lelkét. Apám különös álma ráadásul súlyosbította a baljós sejtést. Aznap délután hozta a táviratot a postás nagymama hirtelen haláláról: „Anyád tegnap este a sikeres operáció után elhunyt.” Tati a franciaágy végében levő rekamiéra dőlt. A bolgár szőttessel borított díszpárnát tette a fejére és hasonlóan fekve zokogott. Nem vacsorázott, nem szólt hozzánk, még csak meg se csókolta a nővéremet meg engem villanyoltás előtt, ahogy máskor szokta. Megrettentem attól, hogy ez a nagy ember, az én erős apám miért sír úgy, mint egy gyerek, mint ahogy mi rívunk, ha fájdalom ér. Mi lesz ezután velünk? Anyám könnyes szemmel vigasztalt bennünket és megígérte, hogy ő sohasem fog meghalni, nem fog bánatot okozni nekünk. Tati attól kezdve negyven napig nem borotválkozott, negyven napig fekete inget viselt, aztán lenyíratta a szakállát, és már csak a templomban gyújtott gyertyát nagymama emlékére, nem hullajtott több könnyet, nagyapát sem siratta el így évek múltán.

Akkoriban a kispesti halászcserda szomszédságában lakott egy híres jósnő. Tulajdonképpen nem tenyérből, nem is kártyából hámozta ki a jövődőt, hanem a megidézett halottak révén. Alacsony, bögyös-faros asszonyka volt, aki valahonnan Vas megyéből jött fel a fővárosba, és a férje halála után ébredt rá különös tudományára, amikor álmában megjelent az ura és hegyről végre elmondta neki, miképp esett el a fronton és hol alussza örök álmát. Aztán az anyjáról meg az apjáról is látomások kísértették, és megértette, hogy képes a holtak megidezésére. A falubeli tisztelendő atya ki akarta közösiíteni a katolikus egyház kebeléből, mert azt mondta, hogy vajákos asszony és az ördöggel cimborál. Ezért költözött fel Pestre a sógornőjéhez, a férje hűgához, aki szintúgy megözvegyült a háború alatt. Hamar elterjedt a híre, nemcsak a környéken, hanem szerte a fővárosban, még Újpestről és Óbudáról is jártak hozzá a népek, sőt az ország túlsó csücskéből, Szabolcsból is keresték. Mindennap hosszú sorok álltak a kicsiny, földszintes ház kerítése mellett és esőben, sárban, hóban-fagyban, rekkenő hőségben, tűző napon sem tágítottak az emberek, mert jobban bíztak benne, mint a Vöröskeresztben, hiszen ő az eltűntekről nagyobb biztonsággal adott hírt. Valójában csak a holtak szellemét tudta megidézni, és ha ez nem sikerült, akkor még remélhettek a rokonok. Megnövekedett hát a közeli csárda forgalma, sok sör meg bor gördült le a bánatos vagy a boldog torkokon.

Apám elhatározta, hogy felkeresi a halottlátót. Az volt a bökkenő, hogy a munkája miatt nem várakozhatott ott naphosszat, anyámat sem küldhette saját maga helyett, mert neki aligha jelent volna meg az anyósa, mivel, mondhatni, a menyé miatt sorvadt el. Élete végéig sem tudott beletörődni, hogy apám nem a kommandált falubeli lányt, de még csak nem is egy másik bolgár menyecskét vett el, hanem egy magyar néemberrel kötötte össze az életét.

Szerencsére apámék egyik vevője ajánlkozott jó pénzért bérsorbaállónak. Akkorra már egész üzlet kerekedett ebből, sokan csak azért állongtak napestig, hogy egy napszám áráért eladják az éjjel vagy hajnalban kiharcolt helyüket. Apám egyheti fizetésnek megfelelő összeget pengetett ki, hogy péntek délután bejuthasson a halottlátóhoz. A szobában homály uralkodott és erős levendulaillat terjengett, egyetlen fehér gyertya világította meg a fekete selyemruhába öltözött asszony teliholdhoz hasonlító, lárvaszerű arcát. Apám kiejtéséből rögtön megállapíthatta, hogy nem magyar, de hál' istennek könnyített a helyzeten, hogy a kérdéses hozzátartozó, vagyis nagyanyánk, nemrég hunyt el, mert régi halottak és külföldiek megidezéséért mindig felárt kért a jósnő. A pénzügyek rendezése után csendre intette apámat, együtt elmondták a Miatyánkot, apám bolgárul, ő meg magyarul. Aztán némán várakoztak. Néhány perc múltán közölte, hogy a szellem megérkezett és vérző sebet mutat a bordája alatt, a jobb oldalán. Apám meglepődött, mert ő ugyan semmit sem látott, de hát ez az asszony honnan tudhatta, hogy nagymama az epekő műtete után exitált. Kisvártatva azt panasolta a halottlátó, hogy a megjelent öregasszony valamilyen érthetetlen nyelven beszél, amit ő nem ért, mintha az orosz katonák hanglejtésére hasonlított volna, ahogy a kísértet elnyújtott hangon énekelt. Apám fülelt, de semmit sem hallott, se dalt, se szavakat. Akkor arra kérte az özvegyet, hogy próbálja elismételni azt, amit nagymama szüntelenül hajtogat, de erre csak összefüggéstelen gagyogás volt a válasz.

Aztán azt jelentette ki a médium, hogy a szellem egy üzlethelyiségbe lépett be, és egy zöld árukiadó pult előtt állt meg, és szótlánul valami nagy-nagy fehérségre mutat, nyilván már nagymama is megértette, hogy a nyelvi nehézségek miatt ezzel a magyar nővel nem tud zöldágra vergődni, ezért csak mutogatott, meg az arckifejezésével juttatta a másik tudtára, hogy apámék üzletében van, apám is rájött erre, meg arra, hogy az a nagy kerek fehérség gondot fog okozni. Ekkor apám fennhangon bolgárul kezdett el beszélni, és a bekövetkezendő baj felől érdeklődött, a jósnő szerint nagymama ingatta a fejét, de egyéb taglejtéséből mintha igenlést következtetett volna ki a túlvilággal érintkező tolmács, aki nem tudhatta, hogy a bolgárok a magyaroktól eltérő fejmozdulattal fejezik ki az állítást meg a tagadást. Apám késő estére ért haza, részletesen beszámolt anyámnak a félig-meddig kudarcos látomásról. Szüleim egész éjjel azon törték a fejüket, hogy nagymama milyen veszedelemre akarta felhívni tati figyelmét. A fehérség, a fakó lepel egyáltalán nem illett a képbe. Hacsak arra nem gondolt nagyanyám, hogy otthon miért kifakult abroszokkal és nem fekete kendővel takarták le a tükröket, anyám úgy vélte, hogy az anyósa ezért neheztelhet rá.

Másnap ellenőrök szállták meg szüleim boltját. Látszott, hogy mindenképp büntetni akarnak, a kákán is csomót kerestek, végül csak egyetlen kifogást találtak: azt, hogy anyám nem húzta vissza rögvest az alumíniumbödönre a nyílást borító szitaszerű fátylat, miután az egyik vevőnek tejfölt mért. Tatinak annyit kellett fizetnie büntetésképp, mint amennyit a soron kívüli bejutásra, a szellemidézésre meg a jóslatra áldozott.

Még annak a hónapnak a végén a szomszédok üzérkedésért feljelentették a halottlátót, pedig nem foglalkozott ő semmiféle hiánycikk adásvételével, csak a fölös baromfit, a tojásokat meg a csuprokban tárolt virágmézet próbálta meg értékesíteni, mindazt, amit a szegény falusi kofáktól pénz helyett kapott a széánsz díjának fejében. A szerencsétlen asszonyt mégis letartóztatták és a kistarcsai internálótáborba vitték.

A táborparancsnok, egy javakorabeli, kopaszodó, hitetlen, ám kíváncsi ávós őrnagy magához, az irodájába rendelte az őrizetést, és arra utasította, hogy demonstrálja neki csodába illő, földöntúli képességét. Az asszony azt válaszolta, hogy csak sötétben, egy szál gyertya fényénél tudja megidézni a lelkeket, és csak akkor, ha az ügyfelek őszintén vágynak a szeretett elhunyttal való találkozásra. Lementek hát a pincébe, a vállatósobába, leoltották a villanyt, és amikor kettesben maradtak, meggyújtottak egy gyertyát. A pislákoló lángnál a halottlátó arra kérte a parancsnokot, hogy együtt imádkozzák el a Miatyánkot. Az ateista párttag kezdetben ellenszegült ennek a kívánságnak, de aztán ezt a feltételt is elfogadta, mert kész volt bebizonyítani a materializmus fölényét az idealista hókuszpókuszszal szemben. Ezeket a szavakat használta, amint két nappal később, a gyorsított eljárás keretében vallatói előtt védekezésül állította. Pár percnyi szótlán csend után a gyertya egy enyhe fuvallattól kihunyt, és a falon a bejárattal szemben egy nagy fehér árny jelent meg. Egyre nőtt és egyre világosabb lett, majd végül a penészes téglákon kirajzolódott a parancsnok elhunyt apjának szelleme. A fiú megrettent, a pisztolyához kapott és atyjára lőtt. Az örök berontottak, de addigra már eltűnt a kísértet. A lágerparancsnok ellen vizsgálatot indítottak. Beismerő

vallomása ellenére, vagyis éppen emiatt, leváltották, lefokozták és két év börtönre ítélték. A halottlátónak meg közben nyoma veszett.

Négy évvel később, 1952. november 5-én apám megint nagyanyával álmodott. Hatalmas hó esett a házakra, mindent beborított a vakítón fénylő, tejszínű égi dunyha. A nagy hideg miatt az éhes farkasok lejöttek a hegyekből és a kertek alján vonítottak rémesen. Apám felszerszámozta a lovakat, a heti vásárba akart indulni, vitte volna a vég vásznakat. A kétcsövű vadászpuskát meg a bundát a bakra helyezte. Nagyanya a kerék küllőibe kapaszkodva húzta vissza a szekeret: – Ne menj, fiam, minden a toportyánok martaléka lesz! Az arca elsápadt és a haja hirtelen megőszült, csak a szembogara feketéllett vészjóslón. Apám felébredt, kinézett az ablakon és látta, hogy a koromsötét éjszakában csillogó hópelyhek szállingóznak.

Aznap este szüleim üzletét államosították. Mindenüket elvették, kíméletlenül elrabolták munkájuk gyümölcsét. Apámék a boltból csak egy veknit vihettek haza vacsorára, meg a leltározók kegyéből emlékül a kenyérvágó kést.

Pienták Attila

A zöld ezerszínű változatai

*Esős délután a ház, a kert végéből te jössz;
ez a kert nagyon emlékeztet ama másikra, Baján,
mély és titokteljes, igaz kaján érdekességként egy
jurta áll a közepén, és kőrakások, de majd minden egyébben,
alakra, hangulatra, tán a kertépítés idejére nézve is
igen hasonló. Nem vagy itt, de a kert végébe nézve, a
mind sűrűdő eső szép huzatán át, már-már villámló,
dörgő alkonyi fényben, mégis jönni látlak s még kutyád is,
ess, kis eső, ess, mondtad, idézted már, olvastuk a művet,
lány zápor rá mázza kedves alakod, közeledsz s köréd
vonja halkán zúgó szcénáját az őszelő, a fák, a gyümölcsfák,
a cserjék, pázsit, virágok a zöld ezerszínű változatait.*

Lopás

*Loptam halászhajót, nyolcéves voltam, szürkeszínűre
festett, kopott bárkát az Adrián. Ott állt a kikötőben
és úgy tűnt, gazdátlan, felé se néztek. Gondoltam,
elkötöm, enyém lesz, megbecsülöm és vitorlát
bontunk, semmi vitorla bár nem látszott a felszereléshez
tartozni, de jó lesz. Szürke mivolta, fa-padozatja, az árboc,
a hajótest, kis kormányos-kabinával mind-mind vonzott,
felszöktem rá naponként és a legkomolyabban hittem:
nincs gazdája, nem kell senkinek, senkié, vagyis énrám vár.
Szép volt a hajó, amit elloptam, végül, s minden számmisztika nélkül
az okát is tudom végre, hogy neked, majd elhajózni, a hajó tudta,
születésed előtt öt hónappal ezerkilencszáznolcvanegy júliusában.*

Ted Hughes

Újszülött Csikó

*Tegnap még hiába kerested
Volna az égben vagy az ég alatt.*

*Aztán egyszer csak itt van – meleg
Hamu- és parázshalom, dédelgetik gyenge légáramok.*

*Hullócsillag az űrből – felizzott,
És kihunyt a szalmán.
Valami mozogni kezd a hamuban.
Mi úgy hívjuk, kiscsikó.*

*Kába még,
Azt sem tudja, hol van.
Párahályogos szeme mogorva falakat lát, és
egy ajtó derengését.
Ez lenne a világ?
Összezavarodik. Bénaságként hull rá.*

*Aztán összeszedi magát, hozzászokik lassan a dolgok
súlyához,
A szalmához, és az őt bökdöső, nagy lóhoz.*

*Kipiheni
A fény tiszta sokkját, és a kérdések üres
Kábulatát –
Mi történt? Mi vagyok?*

Füle tovább kérdez, óvatosan.

*De lábai már türelmetlenek,
Magukhoz tértek a hosszú semmittevésből,
És teli vannak ötletekkel, kísérletezgetve
Erre-arra mozognak,
Emelkedni próbálnak, gyors tanulók –*

És a csikó hirtelen feláll,

*Kinyújtóztatja tagjait – egy óriás
Tenyér tetőtől talpig végigsimítja
Tökéletesíti formáit, amíg kibogozza
Magát saját csomójából.*

Ingadozva

*Teszi meg az első lépéseket ezen a furcsa világon. Orra,
Ez a pelyhes-puha mágnes vonzza, bizonytalanul,
Anyjához. Kiderül, hogy a világ kellemes hely,
Hol óvják, és gondját viselik. Minden újabb érintéssel
Teljesebb lesz.*

*Majdnem kész ló válik belőle, hamarosan.
Nem vágyik másra, csak hogy Ló legyen,
Napról napra jobban alakítja a Lovat,
Amíg tökéletes Ló nem lesz belőle. Aztán a mennyei Ló
Kitör belőle, súlytalan, forgó lángcsóva,
Mit hirtelen szellőkések kavarnak,*

*Szemgolyótól sarokig felcsavarja
Egyetlen réműletben – mint a félelem
A villámlás mennydörgés között.*

*Nyakát ívben megfeszíti, habokból születő
Tengeri szörny,*

*Aztán átrúgja viharzó taraján az újholdat,
A teleholdat, és a fekete holdat.*

A Tyúk

*A Tyúk
A port imádja. Mindenhol Istent talál.
Ékszereire bukkan mindenütt.
És nem érdekli, mit
Gondol az ócskavas.*

*Repülni elfelejtett,
Mert boldognak értelmezte
Visszatérő álmát
A csattogó bárdokról, forró sütőkről,
És a gigáját nyiszáló, apró
Zsebkés pengéjéről.*

*Szárnyát csattogtatja, lapos tojásgyűjtő kosarakat,
Hogy kifejezze megvetését
A folyton menekülő,
És az ég üres jövőtlenségében leledzők iránt.*

*Nemes, fáradhatatlan lábakkal kapirgál
A por kincses ládájában,
És kotyog egy mechanikus ébresztőóra ütemére
Amit a dalolás helyett választott,
Amikor a Teremtő
Különválasztotta a Munkásokat és az Énekeseket.*

*Szemét a jutalomra függeszti,
Miközben fejét istenfélőn oldalra
Billenti a legpraktikusabb szögben,
Ami feltárja számára,
Hogy a róka csak falusi babona,
Hogy tojásai rabszolgájává tették az embert,
És hogy a menny, minden fenyegetése ellenére,
Még nem szakadt le.*

*Emellett szigorú is. Tekintetében vadság – a vér
(Ez a gyengeség) nyomban megtoroltatik.
Az egyenesség kemény bronzszobra.
Nem kényezteti magát,
Legfeljebb egy kis szunyókálással, édes kis sziesztával,
Fél szeme csukva, elalvás előtt,
Felidézi a tárkony illatát.*

Acsai Roland fordításai

Ted Hughes (1930–1998) az angol és a világirodalom egyik legnagyobb modern lírikusa. Anglia koszorús költője, Sylvia Plath férje. Versei elemi természetélménytől vibrálnak. Az amerikai költő, Robert Lowell „villámcsapás erejűeknek” nevezte alkotásait. Pilinszky János fordítója. Az itt közölt versek a *What is the truth?* című kötetéből valók, mely könyvben a szerző a farm körül élő állatok világát jeleníti meg. A fordítás egy magyar nyelvű Hughes-kötet számára készült, mely a költő válogatott verseit tartalmazza majd, és amit a Kalligram Kiadó tervez megjelentetni. (A ford.)

Markó István

„...akadtak jó, bölcs és szent emberek, nem csak ebben a vén Európában!”

Szabó Lőrinc keleti eszmetársai

Szabó Lőrinc lírájáról már rengeteg elemzés született, ezek közül azonban csak néhány akad, amelyik a távol-keleti¹ vallások, filozófiai irányzatok megjelenésével foglalkozna. Persze ezeket a megkerülhetetlen motívumokat sokan megemlítik, de kevés elemző kivételével (itt például Simon Zoltánra, Csibra Zsuzsannára stb. gondolok) nem szentelnek kellő figyelmet Szabó ezen verseinek háttérére, pedig – reményeim szerint – e dolgozat végére beláthatjuk, hogy több elemzési lehetőség nyílik számunkra e költemények kapcsán.

Igen vékony a határ, ami elválasztaná egymástól a különböző keleti hatásokat Szabó Lőrinc műveiben, ezért is nehéz elkülöníteni az egyértelműen buddhista², hindu stb. ihletésű verseket. Ez azonban nem meglepő, hiszen a hinduizmus, a buddhizmus és a taoizmus egymás mellett kifejlődött tanokat hirdetnek. Mindazonáltal akadnak árulkodó jelek. Szabó nagyon gyakran, nem csupán a forrásra utal, de egész egyszerűen rímbe szedi a különböző keleti tanításokat.

Megfigyelhető továbbá az is, hogy a Szabó Lőrinc életművére jellemző kettősség, a duális oppozíciókkal való játék a távol-keleti tematikájú versek nagy részében is jelen van. Ennek persze oka lehet a kínai világszemlélet is, ami meghatározza az egyes költemények hangvételét és struktúráját, azonban nem tekinthetünk el attól, hogy a költő személyiségétől nem idegen az efféle gondolkozásmód. *„Szabó Lőrinc alkotás- és nyelvfelfogásának követ-*

1 A következőkben előfordul, hogy a távol-keleti ihletésű költeményekre keletiként hivatkozom, azonban e tanulmány céljai közt nem szerepel a perzsa, sumér stb. motívumokat felmutató versek elemzése.

2 Munkám során az egyszerűség kedvéért a továbbiakban a kevésbé szerencsés „buddhizmus” kifejezést alkalmazom a Buddha tanát követők csoportjainak tanításaira, bár sokkal helyesebb lenne, ha különböző buddhista iskolákról beszélnék, nem pedig egy egységes nézőpontot sugalló buddhizmusról. Hiszen a tanítások sokfélesége néhol alig kapcsolja egymáshoz a különböző ágazatokat (l. tibeti buddhizmus és a csan buddhizmus közti nézetbeli különbség). Ez a sokszínűség többek között annak is köszönhető, hogy a Beérkezett nem adott tanításainak strukturált vázat, elutasította a rendszerszerű szerkezet felállítását. Éppen ezért a példázatokban, legendákban nagyon jellemző hagyomány, hogy a Buddha semmilyen elméleti spekulációt nem tűr meg (jó példa erre a Málunkjáputtával folytatott híres párbeszéd). Manapság többek között Bryan Jaré Cuevas, Siglinde Dientz, illetve Robert Kritznern munkáiban olvashatunk a különböző iskolákat követők nézetéről.

kezményeként elhomályosul és követhetlenné válik a határvonal műfordítás és költészet között”³ – írja Csibra Zsuzsanna a kínai vonatkozású versek kapcsán. Megállapítása azonban általános igazságokat is rejthet Szabó költészetével kapcsolatban. A következőkben – amennyire lehetséges – megpróbáljuk elkülöníteni és önálló műként bemutatni a keleti témájú verseket. Mindezt olyan módszerrel, hogy először a hinduista ihletésű költeményeket vesszük górcső alá, majd a kínai, taoista művek következnek, ezután a buddhizmus verseit tárgyaljuk. Legvégül azok az írások következnek, amiken nem lehet egyértelműen valamelyik nagy keleti vallás hatását tetten érni, mert több iskola tanításainak motívumaival terheltek. Tehát nem feltétlenül próbálunk a versek keletkezési idejére hangsúlyt fektetni, hanem a költeményekről írtakat igyekszünk a saját elképzelésünk szerint sorba rendezni. (E sorrend okairól később még lesz szó.) Ahogy szükségesnek látjuk, ott bővebben kitérünk az egyes vallások tanításainak magyarázatára. Lássuk, mire jutunk végül.

A Te meg a világ és a Különbéke

Szabó Lőrinc életművében kiemelt fontosságú az 1932-es év végén megjelent *Te meg a világ* című verseskötet. Szabó maga a *Vers és valóságban* „az első valóban igazi” kötetének nevezi.⁴ Ebben a kötetben – amiről „már a kortárs kritika, majd pedig az irodalomtudomány is megállapíthatta, hogy Szabó Lőrinc költészetének egyik csúcsteljesítménye, és egyben a magyar líra kiemelkedő értéke”⁵ – jelenik meg először markánsan a keleti motívumvilág. Hiszen a Kelet varázsos gondolatai, a 20. század első felére jellemző bizonytalanságban (háborúk, gazdasági világválság stb.) az európai fejek és fülek számára olyan új eszmerendszert közvetítettek, amik magyarázatot és talán némi vigaszt is nyújtottak e komor hangulatban.

Ahogy Buda Attila írja az indiai és kínai gondolatvilág Szabó Lőrincre való hatásáról: „*egyres gondolataikban, motívumaikban Szabó Lőrinc sajátjait ismerte fel, azok mozgatták képzeletét, olyan verstárgyakat kínálva fel, amelyek alkalmat adtak önmaga kifejezésére*”.⁶

Simon Zoltán pedig azt mondja egy helyen a tanulmányában, hogy annak ellenére, hogy – mint említettük – a *Te meg a világban* válik érezhetően tematikus erejűvé a keleti gondolatok megverselése, még úgy is, hogy csak két mű (*Tao Te King*, *Rigvéda*) szerepel ebben a kötetben, amiben megjelennek keleti vallásra utaló gondolatok. A legtöbb ilyen költeménye – szám szerint tíz – „1934-ben és 35-ben keletkezett.”⁷ Ezen versek nagy része tehát a *Különbéke* című kötetben (1936) kapnak helyet.

Kabdebó Lóránt a *Te meg a világ* és a *Különbéke* keleti tematikájú költeményei között azt a lényeges különbséget veszi észre, hogy, míg az előbbiben „*a világ rendjének, szerkezetének és a belső világ, a személyiség teljességének vizsgálatát célozza meg, a Különbéke idején írt*

3 Csibra Zsuzsanna: *Tenyérynji selymen végtelen tér – Kínai költők magyar fordításokban*. Argumentum Kiadó, Budapest 2006. 119. o.

4 Szabó Lőrinc: *Vers és valóság – Összegyűjtött versek és versmagyarázatok I.* Magvető Könyvkiadó, 1990. 227. o.

5 Kabdebó Lóránt: *Szabó Lőrinc pályaképe*. Osiris Kiadó, Budapest 2001. 71. o.

6 Buda Attila: *Szabó Lőrinc*. Elektra Kiadóház, 2002. 101. o.

7 Simon Zoltán: *Szabó Lőrinc költészetének keleti motívumai*. In: Szabó Lőrinc: *Buddha tenyerén – A költő keleti témájú versei*. (Steinert Ágota szerk.) Helikon Kiadó, 1991. 54. o. Az elemző szerint 11 keleti utalással rendelkező vers van ebben a kötetben, mert ő *A föld alma* címűt is ezek közé sorolja, holott az nem – sőt, ha számításba vehetjük az erről írtakat a *Vers és valóság* lapjain, akkor kijelenthetjük, hogy még a költő szerint sem – tartalmaz semmi efféle gondolatot.

mítoszaiban a megismerés határait elemzi.⁸ Ez utóbbi kötetéről Radnóti Miklós így értekezik a Nyugatban megjelent kritikájában: „A Te meg a világ már a bonyolult lélek kívánczósága az egyszerűség felé. ...És új könyve, a Különbéke megérkezés az egyszerűséghez. ...A csodás elem pedig a keleti mitológia isteni teremtményeiben lép elénk, illetődött, mosolygó közvetlenséggel. Vimálá, a kurtizán, Mara, Urvasi, Dsuang Dszi, Jang Dsu, a lázadó Szun Vu Kung és a többiek.”⁹ Radnóti kritikájában azonban nem minden megjegyzése helytálló, hiszen – ahogy később látni fogjuk – bizonyosodik, hogy a felsorolt alakok közül korántsem nevezhető mindegyik „isteni teremtménynek”. Sőt, talán egyik sem, de erről majd a továbbiakban bővebben beszélünk.

Előljáróban talán annyit megjegyeznénk, hogy Szabó Lőrincnél rendszerint Dsuang Dziként találkozhatunk egy legendás keleti bölcs, Csuang Csou – a későbbiekben Csuang-ce – nevével. Hiszen, ahogy Csibra Zsuzsanna írja egyik lapalji jegyzetében, hogy „a filozófus neve Csuang Csou [...] volt, a róla elnevezett Csuang-ce gyűjtemény [...] tartalmazza a mestertől származó írásokat is, nagyobb részt viszont tanítványainak munkáit. [...] A későbbi hagyományban azonban a művek címeit szerzőjükkel azonosították, így terejedt el [...] a Csuang-ce és a Lao-ce mint személynév.”¹⁰ Ebből is kiténik, hogy Szabó Lőrinc nyilvánvalóan német nyelvű forrást (Wilhelm Richard) olvasott, ahol a fordítás Dschuang Dsi.

„Ami él s mozog, mind úgy küzd, ahogy te”

A legtöbb hinduizmus foglalkozó alapműből is kiderül, hogy a hindu szent szövegek két részre bonthatók: a sruti („kinyilatkoztatások”, illetve „hallomás útján szerzett tudás”) és a szmriti („emlékezet által megőrzött tudás”) irodalmakra. Azért nevezik így őket, mert míg a sruti tanításokról a bölcses isteni kinyilatkoztatás útján szereztek tudomást, addig a szmriti szövegeknek ismert és nagy tiszteltnek örvendő szerzőik vannak.

A sruti irodalmak közé tartoznak az upanisadok¹¹ is. Ezeket a hinduk védántának, vagyis a védák¹² végének nevezik. Az upanisadok olyan alapvető metafizikát, vagyis „elsődleges filozófiát” tartalmaznak, ami kiindulópontjául szolgál a hinduizmus valamennyi filozófiai irányzatának.

A fő témája az upanisadoknak az átman („lélek, önvaló”) és a brahman („a mindenség, az Abszolút, a világot átható személytelen isteni erő, az őseredeti Egy, a világszellem”) mibenléte, illetve a kettő azonossága. A tanítások célja tehát önmagunk metafizikai értelemben való megismerése.

Jól látható, hogy ezek elsősorban nem emberi bölcsességeket közvetítenek az olvasóiknak, hanem sokkal inkább megszabadító igazságokat. Egyes kijelentéseiket a máhávákjákat („nagy mondások”) a végső megszabadulás verbális megnyilvánulásainak tartják. Négy ilyen „nagy mondás” létezik, amelyeknek rejtett erőt tulajdonítanak, és amelyek segítenek felismerni az átman és a brahman azonosságát. Ezek a mondások a következők: (1.) „én vagyok a brahman” (Brihadárányaka-upanisad I. 4), (2.) „ez az önvaló a brahman” (Brihadárányaka-upanisad II. 5, 19), (3.) „a brahman a bölcsesség” (Aitaréja-upanisad III. 1, 13) és (4.) „ez vagy te” (Cshándógja-upanisad VI. 8, 7).

8 Kabdebó Lóránt: *Szabó Lőrinc*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1985. 97. o.

9 In: Domokos Mátyás (szerk.): *Homlokodtól fölfelé*. In memoriam Szabó Lőrinc. Nap Kiadó, 2000. 121–124. o.

10 CSIBRA. 2006: 125. o.

11 A szanszkrit *upanisad* szó jelentése „a mester mellé való letelepedés”.

12 A szanszkrit *véda* szó jelentése tudás. Így az upanisadok a legvégső tudás forrásai.

Ez utóbbi mondás így hangzik szanszkritül: tat tvam aszi. Ezt a máhávákját dolgozza fel Szabó Lőrinc a *Különbéke* kötet „*Ez vagy te!*” című költeményében.¹³ Nem nehéz tehát megállapítani, hogy honnan ered a vers címe. Sőt maga a történet is pontosan megegyezik a Cshándógja-upanisadban leírtakkal. Uddálaka Áruni tanítja a fiát, Svétakétut (a versben Svétakétu) a lét és nemlét, illetve az Abszolút (brahman) és a lélek (átman) viszonyáról. Nyilvánvalónak tűnik, hogy Szabó Lőrinc ismerte a Cshándógja-upanisad ezen fejezetét, hiszen versének öt versszaka sorrendben az upanisad 8–10., illetve a 12–13. szakaszát szedi rimbe. A történet a lélekről, virágokról, folyamokról, a fűgéről és a vízbe dobott sóról szinte szó szerinti idézet a hindu szent szövegből.

Simon Zoltán utal arra, hogy ezt a máhávákját „*Schopenhauer és a német romantikusok már... szállóigévé tették*”¹⁴ a 19. század közepén. Így valószínűsíthető, hogy Szabó Lőrinc német forrásból, fordításból táplálkozva írta meg ezt a költeményét.

A szerző egyik korábbi verse a hindu *Násadíja*¹⁵ szó szerinti fordítása (hiszen a költő nem jelzi, hogy fordításról lenne szó, csak később a *Vers és valóság* című kötetben írja le, hogy nem saját szerzeményről van szó).

Korábban említettük, hogy az ellentétekben való gondolkozás sok keleti tartalmú versnek lételeme. Nem véletlen, hogy ez láthatóan itt, a *Rigvéda* című versben is jelen van. A költeményben (pontosabban a hindu szentírat fordításában) megjelenő központi fogalmak: élet és halál, lent és fent stb. egy volt a kezdet kezdetén, ezek tehát nem feltétlenül egymással szembenálló, hanem sokkal inkább egymást kiegészítő, összefüggő dolgok. Következésképp az egységből született ellentétek látszólagosak csupán.

Sőt az *Isten* című vers 22. és 23. versszakában is ellentétes tárgyakkal, fogalmakkal – bűn és szeretet, rab és korbács, régi és új, gonoszság és jóság stb. – azonosítja a lírai én (vagyis a címszereplő, Isten) saját magát.

A vallások közötti őrlődés, a bizonytalanság a *Rigvéda* című vers legvégén is megjelenik. A teremtésre való rákérdezéskor azt a választ kapjuk, hogy csak „*Ő, akitől van... / Ő tudja!... – Vagy nem tudja Őse?*” Ez a gondolat azonban nemcsak a keleti hagyományokkal rokonítható, hanem a Talmudban olvasottakkal is, ami szerint annak, aki azt kutatja, mi volt a teremtés előtt, jobb lett volna, ha meg sem születik.

Ha a fenti versek szinte szó szerint ismételnék egy-egy hindu gondolatot, tanítást, akkor kijelenthetjük, hogy – Szabó Lőrincről, aki, mint említettük, egyértelmű allúziókkal dolgozik keleti költeményeiben – egészen más történetet várnánk az *Ardsuna és Siva* című költemény kapcsán. Ez a költemény meglepő, sőt a címe miatt félrevezető lehet azok számára, akik jártasak a keleti mitológiában. Ardsunáról¹⁶ lehet tudni, hogy nem istenség volt, hogy azt Szabó Lőrinc leírta a *Vers és valóságban* e költeménye kapcsán, hanem egy ksatria, vagyis harcos kasztból való, királyfi. És, bár valóban találkozott Sívával – erről a

13 A vers egyik textológiai érdekessége, hogy a kötetbeli közlések alkalmával a vers helyén – mint az összes többi költemény címénél – csupa nagybetűvel szedik a címet, a tartalomjegyzékben pedig csak a kezdőbetűt kapitális. Mindeközben az utolsó sorban ezt olvashatjuk: „*Ez Vagy Te, Svétakétu!*” Vagyis a cím szavainak mindegyik kezdőbetűje nagy.

14 SIMON 1991: 57.

15 Teremtéshimnusz. Nem is véletlen, hogy ez a vers a korpuszban kétféle címmel is szerepel. A másik cím: *A Teremtés himnusza*. Dolgozatomban viszont az egyszerűség kedvéért a továbbiakban is *Rigvéda* címen teszek rá utalást.

16 Maradjunk a névnek a Szabó Lőrinc által lejegyzett formájánál. De tudjuk, hogy létezik több magyar átírat, pl. Arjuna, vagy Ardsuna. Jelentése: „fényes”, „fehér”, „ezüst”.

Mahábhárata tizenhatodik fejezetében olvashatunk –, amikor egyszer az isten (mert Siva valóban az) megjelent előtte a Himalájában egy vadász álruhájában. Itt harcba keveredtek egymással, de miután Ardsuna rájött, kivel van dolga, hódolt az istennek, aki bocsánatképpen megajándékozta Ardsunát, akinek tegezéből azután sosem fogynak ki a nyilak, valamint megtanítja neki azokat a mantrákat¹⁷, amikkel megidézheti Siva fegyverét, a Pasupatát. Ám a versben felvázolt helyzet nem egyezik a fentebb olvasottal. Vizsgáljuk hát meg az első versszakot!

*Mit nyavalyogsz, hogy kegyetlen az élet,
hogy megszakadsz s mégsem elég a pénzed
és hogy a harcot nem bírod tovább?
Kár sírni, fájni, megmondtam ezerszer.
Mégis esztelen álmokba menekszel,
idillt akarsz, henye elégiát?*

Ha tisztában vagyunk a Bhagavad-Gítá történetével, rájöhetünk, hogy ez a párbeszéd nem Sivával, hanem Krisnával zajlik le.

A Bhagavad-Gítá 11. fejezetének 15. versét, ami így szól: „*Arjuna* szolt: *Kedves Uram, testedben látom egybegyűlve az összes félistent és a különféle élőlényeket. Látom Brahmát, amint a lótuszvirágon ül, látom Sívát, valamint sok bölcsét és isteni kígyót.*” Ezekben a sorokban a „Kedves Uram” megszólítás Krisna herceget illeti, aki Ardsuna kocsihajtója. A Szabó Lőrinc versében lezajló párbeszéd pedig annak a jelenetnek a parafrázisa, amelyben Ardsuna megretten a rokonvér kioltásának gondolatától, csak itt Krisna helyett Sivával beszélget a harcos. Ezt igazolja a következő sor: „– *Volnék bestia, könnyű volna ölnöm.*” A hindu szent szövegben ezután Krisna herceg eloszlatja kétségeit azzal, hogy egy lenyűgöző látásban önmagát a mindent magába foglaló univerzumként láttatva felfedi valódi, isteni kilétét Ardsuna előtt. Elmondja Ardsunának, hogy a harcos dolga az ölés, ám a csatában csak a testet ölik meg, mivel a lélek halhatatlan. Ardsuna megrendülten ébred rá, hogy ő is csak az örök s megmásíthatatlan isteni színjáték részese, ezért – saját érzéseitől, indítékaitól függetlenül – el kell játszania a ráosztott szerepet. Erre utalnak vissza Szabó Lőrincnél a következő sorok: „*Ami él s mozog, mind úgy küzd, ahogy te, / és nem lesz könnyebb a kedvedért...*”, valamint a „*vállald a sorsodat!*” felszólítás a költemény zárlatában.

Ha elvetjük azt a gondolatot, hogy irodalmi műben lehet tévedés, tehát Szabó szándékosan írta Krisna neve helyett Siváét, akkor meg kell vizsgálnunk, miféle intertextuális játékot űzött vajon velünk a költő? Siváról lehet tudni, hogy nemcsak a pusztítás, de a megújulás istene is volt. Talán éppen e háborús környezet és az Ardsunában lejátszódó belső bizonytalanság adta az ötletet Szabó Lőrincnek, hogy – a vers megértését segítve – a saját korában népszerűbb, jobban ismert istent szerepeltesse költeményében. Hiszen a háború, a pusztítás szolgálatában áll, míg Ardsuna ráébredése saját sorsára a megújulást, a kételyektől terhes lélek kétségekből való kilépését hivatott jelképezni, ezzel is erősítve a költemény mondanivalóját az európai, különös tekintettel a magyar fülek számára.

Ugyanakkor érdekes, hogy Urvasi és Pururavasz történetének újramesélésekor sem a teljes históriát adja vissza Szabó. A két szerelmes legendája a *Mahábhárátában* is szerepel, ott Pururavasz a Bháráták egyik őse, akinek a felesége Urvasi, egy tündér, pontosab-

¹⁷ A szanszkrit *mantra* szó a *manas* (elme) és a *tray* (törés) szavakból alkotott összetétel. Ezt az elme felszabadítására utaló kifejezést használják a különböző „varázsserejű” kijelentésekre, amik a meditációt segítenek előidézni, illetve megkönnyítik az elmélyedést.

ban vízínimfa lény. Urvasi neve az „uru” és az „as” gyökökből jön, aminek jelentése magyarul annyi, mint „széles körben kiterjesztett”, más szóval: sok mindenki számára hozzáférhető. Ha ezt figyelembe vesszük, megértjük, hogy Urvasi a lényéből fakadóan (is) „kénytelen volt” elhagyni Pururavaszt, hiszen „mások számára is hozzáférhetőnek” kellett maradnia.

Van azonban más forrása is az ő történetüknek, többek között a szanszkrit költő, Kalidásza *Vikramu-urvasija* című színdarabja. Eszerint Urvasi és Pururavasz összesen 16 évet töltenek el együtt. A *Rigvédában* (X. könyv 95. fejezet) viszont ugyanez a verzió szerepel, mint itt a versben. Éppen ezért jelenthetjük ki, hogy Szabó Lőrinc (valószínűleg) innen merítette a versében lejátszódó történetet. (Főleg, ha figyelembe vesszük a magyar lírikus *Rigvédához* fűződő viszonyát, akkor az megerősítheti ezt a feltételezésünket.) Annyit azonban talán érdemes megjegyezni, hogy a magyar költő művéből kimarad egy fontos momentum, mégpedig az, hogy Pururavasz gyermeket nemz Urvasinak. (Talán azért történetelt meg ennek kihagyása, mert a vers bevalottan önéletrajzi ihletésű – Vékesné Korzáti Erzsébettel való veszekedésük és szakításuk után született –, amibe nem illett volna bele a mesének ez a szála.) Ám mégsem mondhatjuk, hogy ezért kereste a nimfát a *Rigvéda* szerint, hiszen – míg újra nem találkoznak, addig – nem tud a fia létezéséről. De, miután erre fény derül, természetesen ezt az információt is a visszacsábítás eszközeként akarja felhasználni. Ez azonban – ahogy azt itt is látjuk – nem valósul meg, hiszen Pururavasz közel sem tette annyira boldoggá a halhatatlan nimfát, mint ahogy azt hitte, illetve ahogy Urvasi őt, ezért Urvasi – nővérei szeme láttára – kíméletlenül visszautasítja Pururavasz közeledését.

Szabó Lőrinc költeményében ezúttal azonban nem a hiteles történetkezelés a mérvadó, hanem hogy leírassa, hogy a „nők, hiénák szívei”, illetve „szívek hiénái”. (Amihez hasonló kifejezés valóban elhangzik Urvasi szájából a *Rigvédában*.)¹⁸

Érdekes, hogy az elemzők mégsem ezt, hanem a *Mara lányok* című verset tartják nőgyűlölő himnusznak, holott abban egyáltalán nem ezen van a hangsúly, hiszen, ha Buddha nő lett volna, nagy valószínűséggel Mara fiai próbálták volna elcsábítani, letéríteni a helyes útról. Tehát a történet szempontjából – ezen a szinten – irreleváns, hogy éppen nőkről esik szó benne. Az *Urvasi és Pururavasz* viszont sokkal inkább a tökéletes szerelemben való csalódás verse, mint bármely egyéb.

„A Tao, amely taozható, nem az örök Tao”

Foglalkozunk ezután a taoista hatásokkal, mert a költő utolsó keleti témájú versei a buddhista tanításokra hivatkoznak, valamint azon költemények között találunk olyat, ami taoista hatások alól sem mentes, így a visszautalásokkal könnyebb dolgunk lesz ezután.

A taoizmus hatása Szabó Lőrincre különösen érdekes kérdés, hiszen már maga a taoizmus szó is valami megfoghatatlan dologra utal. Az európaiak ugyanis egyaránt használják a taoista vallásra, illetve a taoista filozófiára is. A Tao szó az összes kínai vallásban megjelenik. A jelentése pedig kettős. A Tao-te King (vagy Tao tö King, illetve Tao Te King) Weöres Sándor fordításában ezzel a sorral kezdődik: „Az út (Tao), mely szóba-fogható, / nem az örökölt való (út).”¹⁹ Itt már kettős szójátékba botlunk, ahogy arra Julia Ching is rámu-

18 Ezek után nem érezhetjük helytállónak Simon Zoltán azon megállapítását, hogy a „brahman eszmékörrel” csupán egy vers foglalkozik, az „Ez Vágy Te!”.

19 A zárójeles megjegyzések tőlem. (M. I.)

tat²⁰, hiszen „a Tao azt is jelentheti: »beszélni«. A mondatot tehát így is értelmezhetjük: »A Tao, amely taozható (vagyis, amely kimondható), nem az örök Tao«.” Ha jól belegondolunk a fentiek jelentésébe, rájöhettünk, hogy amikor a taoizmusról beszélünk, magunk is taozunk, éppen ebből kifolyólag nyelvfilozófiai problémát feszegetünk: lehetünk-e valaha is egyértelműek a beszédünk során?

Ha ez még nem lenne elég, a taoista filozófia két alapvető művének, a Tao-te Kingnek (Az Út és az Erény könyve), illetve a Csuang-ce állítólagos(?)²¹ szerző(i)ről sem állíthatunk bizonyosat. A Tao-te King szerzőjének Lao-cét tartjuk, aki az ókori kínai vallásbölcseletnek Konfuciusz (Kung Fu-ce)²² mellett másik nagy megreformálója. Lao-ce mesterről csak legendás életrajzi hagyományokat ismerünk. Ezek szerint Kr. e. 600 és 515 között élt és tanított. Állítólag levéltáros volt, de ez is bizonytalan, csakúgy, mint a neve, a Lao-ce kifejezés ugyanis „őreg mestert” jelent.²³

A Kr. e. 4. században élt közhivatalnok, Csuang-ce műveiből szintén csak töredékek maradtak fenn, és Szabó Lőrinc azoknak a német fordításával találkozott, hiszen magyarul először 1944-ben jelenik meg a *Csuang-ce bölcsessége* című taoista alapmű.

Csuang-ce Lao-ce művéből táplálkozik, ugyanakkor tovább is fejleszti az ott lejegyzett gondolatokat. A *Tao-te King*hez hasonlóan Csuang-ce könyvében szintén a Taót tekinti az univerzum fölött uralkodó princípiumnak, ugyanakkor – szemben a *Tao-te King*gel – a politikát visszautasítja, és inkább praktikus tanácsokat ad a teljes boldogság eléréséhez. Mondhatjuk tehát, hogy a teljes relativizmushoz érkezik meg a dolgok azonosságának felismeréséből. Rába György szavaival élve: „A »Csuang Ce« legfőbb eltérése Lao Ce-től, és ebben különbözik végképp a Különbéke eszmevilága a Te meg a világtétől is, az elmékedés elégedetlenségének felismerése után az abszolút nyugalomra törekvés, egy panteista »különbéke«”.²⁴

Ha a Csuang-ce szöveget olvassuk, megfigyelhetjük, hogy példázataiban sokszor egy nagy elődjét, Kung mestert (Konfuciusz) használja szócsöveként. Az ő szájába adja azokat a gondolatokat, amiket a nagyvilág felé szeretne közvetíteni. Ez is világosan mutatja, mennyire nem lehet elválasztani a kínai vallásokat egymástól. Mégis talán a kínai vallási hatásokat mutató verseket lehet a legjobban elkülöníteni az egyéb keleti gondolatokat felvonultató művek közül, bár – ahogy azt látni fogjuk hamarosan – ez sem olyan egyszerű feladat.

20 Hans Küng/Julia Ching: *Párbeszéd a kínai vallásokról*. Palatinus-Könyvek Kft., 2000. 154. o.

21 Lásd a 10. lábjegyzethez kapcsolódó gondolatokat.

22 A jeles moralista és vallásbölcselet tanítását öt kánoni gyűjtemény őrzi, amelyek közül a *Dalok könyve (Si-Csing)* és a *Változások könyve (I-Csing)* a legismertebbek. Ezeknek a munkáknak a lejegyzése nem magától a Mestertől való; anyaguk egy része lehet az ő hiteles tanítása, más részei viszont korábbi, archaikus hagyományokat és bölcsességeket összegeznek. Konfuciusz etikájának alapeszméje az a meggyőződés, hogy minden ember eredendően jó, ami pedig mégis rossz benne, az az okosság, a helyes belátás hiányosságából fakad.

23 Alapelve a tao ősi fogalma, amely a létezés ősforrása, személytelen erő, amely mindent létrehoz, de egyben törvény, mérce is. A világ a tao ereje által a semmiből keletkezik, a létezőkben pedig az egység és a sokféleség konfliktusa teremt feszültséget. Innen van a jó és rossz, az emberi erények pedig ellentétek, az „erénytelenségek” révén válnak valóságossá. A világ csábításának engedve az ember eltér a tao szilárd követésétől; mohóság, önzés, alantas vágyak rabságába kerül. Ebből a vétkes állapotból csak a csend, a nyugalom, a nem cselekvés, az elmékedés választása lehet a kivezető út. (Ezt az elvet nevezik *vu-vejnek*.) Ezt szolgálja a taoizmus, mint sajátos lelki technika: az érzékiség kioltása, az akarat kordában tartása vezet el a tiszta szellemi szemlélethez, a tao szerinti élethez.

24 Rába György: *Szabó Lőrinc*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 98. o.

Ha az *Isten*²⁵ című, egészen korai (1922) verset szemléljük, már abban is megfigyelhető a későbbi duális, ellentéteket felsorakoztató tematika, ami az egész életművön is markánsan tettenérhető.²⁶

Jöttem. – De ki tudja, mikor? de ki tudja, miért? és honnan? ... Senki se tudja és én sem tudom...

[...]

*És nőttem, nőttem, mint az idő, áradtam... – jaj, de éltem!
és élni: én tudom igazán, hogy élni mily iszonyu kín!*

E sorok is mutatják, hogy a keleti hagyományban a vallási és a filozófiai gondolkodás elválaszthatatlan volt egymástól. Ez tágabb értelemben oda vezet, hogy a történeti/történelmi közelség a hindu, buddhista iskolákat követők, valamint a kínai és japán vallások hívei egymás teológiájából táplálkozva vesznek át gondolatokat, tanításokat, szereplőket.²⁷

Egyrészt kijelenthetjük, hogy az egyes szám első személyű narrátor (*Isten*) az ellentétekkel azonosítja önmagát, ami a Lao-ce hagyományait követve tárja eléink a keleti gondolatokat, másrészt ha megvizsgáljuk a vers idézett sorait, akkor láthatjuk, hogy egyaránt rokonítható a kínai bölcs, a honani filozófus, Csuang-ce tanításaival („*Akaratunknak nincs célja, nem tudom, honnan jövök. Jövök és megyek, és nem tudom, hogy hol állok meg.*”) – ahogy azt Simon Zoltán²⁸ is kiválóan megállapítja. Az *Isten* főszereplője a taoista bölcs, szavaival egybecsengő sorokkal zárja történetét: „*És megpihenek, ha... / ... a mozgás csíráiban megáll az akarat.*” Vagyis a megoldás a kontemplációba merülésben keresendő.

A legkönnyebben dekódolható üzenettel bíró vers a taoizmus tematikájában talán *Az óriás intelve*. Az örök egység (és a lélek) hatalmát hirdető költeményben a szerző nem törekszik bonyolult költői képeket felvonultatni. Pusztán megfogalmazza a tanítást – ami itt mantraszerűen ismétlődik a strófazáró sorokban –, hogy hiába is tör bárki ellenem, „*mert belőlem egy óriás szól, [...] istened vagyok, egy és végtelen nagy.*” Hiszen mindannyian az örök és elpusztíthatatlan, végtelen egység tagjai vagyunk.

Ezek után vegyük górcső alá a költő időben első egyértelműen taoista ihletésű versét, amely nem más, mint a Lao-ce könyv címét viselő *Tao-te King*. E pesszimista nyitányú

25 A verset Szabó Lőrinc Madách Imre emlékére írta, és saját bevallása szerint „*hetet-havat összehordott benne*”. Ám ez, mint látjuk majd, korántsem ilyen egyszerű.

26 A keletkezés dátumával cáfolható Csibra Zsuzsanna azon állítása, hogy „*a keleti kulturális örökség értelmezése [...], amelynek első jele a Te meg a világ (1932) kötetnek a lét természetére vonatkozó gondolataiban fedezhető fel.*” (In: CSIBRA 2006: 124.)

27 Gondoljunk csak Buddha életéből arra a jelenetre, amikor *Uruvelában* a megvilágosodása után Brahmá, a Teremtő jelenik meg a Magasztos előtt, hogy meggyőzze, hirdetnie kell a Tant. Természetesen ez hivatott a buddhizmus felsőbbrendűségét is jelezni, hiszen Brahmá megadva a tiszteletet a Beérkezettnek, jobb kéz felől megkerüli. Ez persze visszafelé is működik, ugyanis a hinduizmusban Visnu, a „mindent átható” isten avatárái (földi megtestesülései) között szerepel Buddha is. Ő a kilencedik a sorban, aki azért jön el, hogy az ortodox hindu tanokat hamisnak hirdesse, ezáltal megtisztítsa a démonoktól a hinduizmust. A kínai vallásokból pedig szinkretisztikus fejlődést követően az államvallás, a néphit, a konfucianizmus és a taoizmus összeolvadása révén a Kr. u. 1. évezredben megszületett az univerzalizmus mint Kína sokféle, de egységes vallása. A legtovább a Kínába a Kr. e. 1. században bekerült mahájána iskola őrizte meg viszonylagos önállóságát, a mongol uralom idejére azonban ez is beolvadt az univerzalizmus sajátos rendjébe, szellemi, mitológiai és rituális „választékának” világába.

28 SIMON 1991: 59.

versnek végül pozitív kicsengése lesz. S ahogy az olvasható, a dualista megközelítésből („Minden erényed bűnben született és / bűn lesz megint...”) tart az el- és kikerülhetetlen egység felé („...odafut mégis lassan, így, szívedhez / az Igaz Ut.”) az ember (és, aki még él) – csakúgy, ahogy a költő több más keleti vonatkozású költeménye is – a relativitás, a viszonylagosság kérdéskörét feszegeti itt. Ezt írja ugyanis: „igaz egész csak ellentéteiddel / együtt lehetsz.”

Ha visszaemlékszünk a *Rigvéda* című műre, akkor ez csak megerősíti az ott írtakat, vagyis azt, hogy – mivel kezdetben is egységet alkotott minden, ezért – ezután is csak úgy lehet teljessé a lét, ha minden dolog egyesül saját ellentétével. Ez a gondolat ismétlődik meg *Az Egy álmai* kapcsán az Egy és a Sok szembeállításakor. Ugyanakkor feltűnhet, hogy a *Tao-te King* nem követi az *Út és erény* könyvének ellentétpárjait, sokkal inkább közérthető oppozíciókat alkalmaz Szabó e versében.²⁹

A keleti vallásosság tehát több szinten áthatja ezt a verset is. A költői módszer pedig nem más, mint – Rába György szavaival élve: – az „állítás és tagadás együttélésének törvénye”, ami jellemző a *Te meg a világ* kötet egészére. Számítalan elemzés készült már *Az Egy álmaid*ról, de egyikben sem említik a keleti filozófiával való rokoníthatóságát. Nem is csoda, hiszen az „álom”, a „börtön” és a „rab” metaforák elemzésekor, illetve az „Én” és a „Világ” mibenlétének kibogozásakor – amik kétségkívül a legmeghatározóbbak – valahogy elsikkad az „Egy” kiemelt szerepe.

Pedig itt is van egy jellemző oppozíció: az „Egy” és a „Sok”. Ezek az egymással szembe helyezkedő fogalmak megtalálhatók a keleti gondolatkörben is. Ráadásul nem mehetünk el „a mi hazánk az Egy” kijelentés mellett sem anélkül, hogy legalább a taoista teremtésmékek eszünkbe ne jutnának.

A *bolond igazsága* is ezt a kettősséget, vagyis a látszólagos világban előforduló jelenségek és a valóság feloldhatatlan oppozícióját vizsgálja. Dsié Jü (Csie-jü), a „bolond”, akiről a vers elején az látszik, „hogy tótágast áll benne a világ”, ugyanis kialakított értékrendünk fonákját tárja ki előttünk szokatlan gondolataival a tölgyről, a rózsáról és a tehénről. A vers végére azonban – bár az elmeállapotára vonatkozóan nem állíthatunk biztosat – átértékelődnek meglátásai. A bölcs bolond motívum azonban nem egészen tisztul le a költemény zárlatára sem, hiszen amikor az elbeszélő beismerné, hogy „tán [!] mégis... neki van igazsága...”, Dsié Jüt nem érdekli a narrátor mondandója. Nyugtalanság szállja meg az elbeszélőt és az olvasót egyaránt.

Csakúgy, mint *Jang Dsu üzenete*³⁰ után, amely szerint „kár minden”, és a benne rejülő szkepszis a létért vívott küzdelemnek, az állandó, egyetemes háborúnak és az önzésnek az oka. *A bolond igazsága* tehát a taoista művek közül nem az egyetlen, ami hatása alapján negatív érzetet kelt az olvasóban, mert egy olyan világban élni, ahol a törvény, hogy „rabolj, ha bírsz, elbuzdulsz, ha kérsz”, csak félelmet kelt az emberben. Ez a kételkedő hozzáállás nyilvánvalóan Jang Csu (Jang-ce) filozófiájából ered. Ő a Kr. e. 4. század közepe táján élt gondolkodó volt, még Csuang-ce előtt, aki később gyakran idézi őt. „*Jang-ce filozófiája, már amennyire a*

29 L.: CSIBRA 2006: 125.

30 Jang Csu a kritikusok szerint Csuang-ce materialista, egoista és önző kortársa volt. Jang Csu számára az egyik legfőbb kérdés az volt, hogy érdemes-e egyáltalán feláldozni életünket, feláldozni bármiféle közjó érdekében. Hiszen – érvei szerint – mindenképpen kevés öröm jut az egyéneknek életükben, ebből kifolyólag az időnk java részét kénytelenek vagyunk a pusztá önfenntartásra áldozni. Azoknak viszont, akik feláldozták önmagukat a közösség, a társadalom érdekében, különösen nyomorúságos élet jut osztályrészükül, egészen addig, míg a végső sorsa mindenkinek ugyanaz lesz. Ezzel az érveléssel tehát nem csupán a konfucianus értékeket utasítja el. Látható, hogy Jang Csu még az igazságosságot sem tudja egyetemes, mindenki részéről támogatandó értéként elfogadni. Ez a saját belső kiegyensúlyozottságra irányuló törekvés valóban nevezhető a hedonista egoizmus egy fajtájának.

töredékekből meg lehet ítélni, egy Mo-cénnál jóval személyesebb jellegű fatalizmus és pesszimizmus elegye.”³¹ Nála „azoknak, akik visszaélnék a kölcsönös kötelemrendszerben elfoglalt pozíciójukkal, több öröm jut osztályrészükül – márpedig Jang Csu filozófiájában csak az egyéb boldogulása lehet szempont. Így inkább az ember egyéni szükségleteinek, vágyainak lehetőség szerinti beteljesítésére helyezi a hangsúlyt. Elképzelése szerint ezeknek az egyéni kívánságoknak, szükségleteknek, a lehetőségeknek megfelelő betöltése, kiteljesítése hozza az országot a kiegyensúlyozottság állapotába.”³² A dolgok efféle szkepticizmussal való kezelése Szabó Lőrincnél Rába György szerint Schopenhauer gondolatvilágának hatására írható, nála pedig ez az individualizmus és a relativizmus következményének tekinthető.

A *Dsie Jü* és a *Jang Dsu* költemény is egyaránt „a csuang-cei filozófia kérdésköréhez tartozik”³³, hiszen mindkét alak visszatérő szereplő a Csuang-ce történetekben.

A *Vang-An-Si* című vers kilóg a kínai motívumokat felvonultató művek sorából, hiszen – bár a címszereplő szintén létező személy volt, mint a keleti tanítók, akiknek bölcseségeit szabadon felhasználta – a sinológiai kutatások szerint ő valóban egy politikai reformer volt, akinek bukása a Szun-dinasztia alatt következett be, a 11. században. Itt tehát a költő „a kínai történelem csaknem ezer évvel ezelőtti eseményeinek újraélése [által] az európai és a magyar politikai eseményekkel szembeni objektív [!] nézőpont illúzióját kelti.”³⁴ Így egyrészt friss olvasmányélményeit dolgozza bele versébe, másrészt aktualizálja a már régen felmerült szociális-politikai problémákat, ezáltal mutatva rá saját korának gyengeségeire.³⁵

Az aktualizálás azonban nem csak itt fordul elő. Szabó Lőrinc talán leghíresebb keleti költeménye, a *Dsunag Dszi álma* is operál ezzel a dramaturgiai fogással. Mint láthatjuk, a versben szintén megjelenik – az eredeti történethez hasonlóan, ami Csuang-ce *A dolgok egyenlőségéről* írt könyvének 12. fejezetéből való – a valóság és az általunk látott, elhitt világ ütköztetése. „Ki vagyok én?” Ez az az ősi kérdés, ami a valóság vizsgálatok elkerülhetetlenül felmerül, és amin „kétezer évet is töprenghet” az ember, akkor sem biztos, hogy választ talál. A létezés relativitásának üzenete pedig egy ellentmondásos álomképben tárul elénk: Dsuang Dszi – Kabdebó Lóránt szavaival élve – egyszerre aktor (aki pszichológiai úton próbál az igazságra fényt deríteni) és szemlélődő (aki a logika útját választja). Vagyis egyszerre az álom álmodója, illetve az álom tárgya, méghozzá két irányból is: a pillangó és a lírai én révén. (Ez természetesen a pillangóra is igaz, csak akkor Dsuang Dszi és a lírai én révén tárgya az álomnak.)

Egyértelműen Szabó Lőrinc zsenialitását dicséri, hogy a drámai hatás kedvéért – eltérve az eredeti történet menetétől – az utolsó versszakba a „mindhármunkat” névmással beleszötte önmagát is, ezzel többféle hatást vált ki az olvasóból. Egyrészt azt, hogy „sokkal inkább a gondolat tolmácsolójának, mint megfogalmazójának érezzük Dsuang Dszi”³⁶, másrészt pedig aktualizálja számunkra a történetet, ezáltal elgondolkodunk a hallottakon, olvasottakon, mert az állandó jelenre vetítjük rá a költemény eseményeit. Ez az aktualizálás bevallottan célja volt Szabó Lőrincnek. Ezt írja ugyanis ennek a versnek a kapcsán: „Én antikrisztianus méregből, ifjúkori dühmaradványokból, de igazságérezetből is elhatároztam, hogy

31 MASPERO 404.

32 Balás Márk: *Mo cd' és Jang Csu konfucianizmus-kritikájának összehasonlítása*. In: <http://trychdyt.web.elte.hu/tanulmanyok/konfkrit.htm>.

33 CSIBRA 2006: 128.

34 CSIBRA 2006: 132.

35 Kabdebó Lóránt különös összefüggést lát e vers, *A kurtizán prédikációja*, valamint a *Szun Vu Kung lázadása* között. Ezekről a későbbiekben még szó esik.

36 SIMON 1991: 60.

*ebben a nyavalyás keresztény Európában, illetve Magyarországon terjeszteni fogom más, nekem tetsző vallásoknak és népi hiedelmeknek az anyagát: akadtak jó, bölcs és szent emberek, nem csak ebben a vén Európában!*³⁷

Megfigyelhető az is, hogy Szabó Lőrinc ezeknél a verseknél a Csuang-ce-könyvekben megjelenő párbeszédes megfogalmazást alkalmazza. Ezzel az anekdotizáló jelleggel a költő „*mintegy önmagában átéli és lejátssza a régi kínai bölcsök művészi fejlődését.*”³⁸ A többes szám nem véletlen, gondoljunk csak a szócsóként használt Konfuciusra. Ezek a kétezer éves eszmetársak hatják át Szabó Lőrinc költészetét.

Az *irigység erdejében* című költemény szintén jó példát hoz a párbeszédes formára. Ebből a darabból is kapunk egy kis utalást Jang Dsu üzenetére: „...*minden elégedetlen / és harc és kétségbeesés*” itt azonban már más szolgáltatja a megoldást erre a problémára. Ebben a versben is megjelenik Dsuang Dszi, a költemény főhőse pedig a lírai én, ugyanis a kínai mester erdejében lezajlott tanítást közvetíti felénk. Az erdőben megjelenő teremtmények (virág³⁹, százlábú kígyó) irigységétől eljutunk a természeti jelenségeken (szél) át az emberi tulajdonságokig (látás), az emberi tudatig (gondolat) és érzésig (szív), amik szintén egymást irigylik. A megoldást Dsuang Dszi kínálja a passzív szemlélődéssel, a dolgokba való belenyugvással, illetve a kontemplációval:

*Élj, küszködj s ne törődj vele, hogy élsz és
halj meg és ne törődj vele!*

Ennek a versnek is megadható a pontos forrása: Csuang-ce XVII. könyvének 7. fejezetéből – ami sajnos a magyar fordításból kimaradt – merítette a témát a költő. Némi változtatást (tömörítés és szereplők elhagyása) azonban itt is eszközölt, de a történet így is hű maradt az eredetihez. Azonban érdekes Szabó Lőrinc kommentárja, ami szerint az utolsó versszakban nem a kínai bölcs, hanem a magyar költő beszél saját magát biztatva.

A *Harc az ünnepért* (1938) kötet verse, a *Dsuang Dszi halála* az életre és a halálra vonatkozó kérdésekről értekezik. Amik megoldásai szervesen bontakoznak ki a taoista bölcsesség egészéből. Az ellentétekkel való operálás alól nem kivétel ez a költemény sem. Látható, hogy a keretversszakokon kívül a párbeszéd során fény derül az ellentétes fogalmakról való helyes gondolkodásmódra. Eszerint életnek és halálnak egymással szemben semmi külön értékük nincs: egyik sem jobb a másiknál, sem rosszabb. Mindkettő természetes folyamat, hozzátartozik az időbeli világ tökéletes rendjéhez. Egyik sem hangsúlyosabb a másiknál, ezért egyik sem érdemel kitüntetett figyelmet a másikkal szemben. Emellett halál, abszolút értelemben nincs is: a taoista elgondolás szerint semmi sem múlik el, semmi sem szűnik meg véglegesen, minden csak átalakul. Szemben a Taoval, amely az örök változatlanóság, a létező világ az örök alakulás.

A műben a barátok és a tanítványok Dsuang Dszi halálára készülődnek, és díszes búcsúztatást ígérnek a mesternek, mire a bölcs mindent elutasít.

*– Márványt s ezüstöt zárunk majd köréd!
– Az én koporsóm a föld és az ég.*

37 SZABÓ 1990. I: 530.

38 RÁBA 1972: 100.

39 Csibra Zsuzsanna rámutat a keletkezés ironikus voltára, hiszen a költőt a történetben szereplő egylábú virág ihlette újragondolásra, azonban az eredeti *kui* szó valami meghatározhatatlan, egylábú szörnnyetget jelent, nem virágot. (Bővebben l.: CSIBRA 2006: 127–128.)

Ebben a két sorban tükröződik az az ősi kínai világnézet, amelynek alapja a világ három régiójának, az égnek, a földnek és az emberi, lakott világnak a megkülönböztetése. Mindezek létének közös kiindulópontja az őszekzet, a Minden-Egy, amelyet eleinte teljes homogenitás és nyugalom jellemezett.⁴⁰ Ez, mint feljebb láthatjuk, a taoizmus alapját képező gondolattal rokon.

Ahogy Simon Zoltán is megfigyelte, a vers zárata („*Marad belőlünk annyi, mint belőle?*” – ti. Dsuang Dsziból) az európai gondolkörbe tartozó hírneveszmény és az egoizmus termékének nevezhető.

A mester halála után *Dsuang Dszi csontjai* maradnak a világra. Ebben a darabban a magyar költő a *Csuang-ce bölcsessége* XVIII. könyvének 4. fejezetében leírtakat örökíti meg kicsit másképpen. Ebben a fejezetben ugyanis a koponyát, ami a versben Dsuang Dszié, maga a Mester találja meg, és ő beszélget vele éjfélkor.⁴¹ Rába György rámutat arra, hogy – Simon Zoltán megállapításával ellentétben – a gondolatmenet a következőkben nem egyezik meg az eredetivel, hanem Szabó Lőrinc a versben is említett Csang Heng kínai költő azonos címmel bíró elégiájának gondolatmenetét követi. Van is utalás erre a műben, hiszen ezt mondja Dsuang Dszi Csang Hengnek:

*Beszélgettem csontokkal egykor én is
éppen úgy ahogy te velem,
de most már ismerem az Örök Útat,
s mosolygok a földieken...*

(Sőt, a *Vers és valóság*ban Szabó Lőrinc maga is bevallja a Csang Hengre vonatkozó utalásokat.)

Ráadásul a magyar költemény lényegesen gazdagabb motívumrendszerrel bír, mint az eredeti Csuang-ce-szöveg. „*Amit a hús szeret, ... / nem illanóbb-e, mint a por?*” – hangzik a kérdés a versben. Itt felfigyelhetünk arra, hogy a távol-keleti temetkezési szokásokra is kapunk utalást. Az idézett sorokban ugyanis a por szó a hamu szinonimájaként fogható fel. Mind a mai napig nagyon gyakori a keleti kultúrákban a hamvasztás. Nem véletlen tehát, hogy a por szóval nevezi meg a mulandóság örök érvényű törvényét a költő.

Sőt, a költeményt olvasva – ahol az élet, mint korábban Jang Dsunál „zavar és háború” – a Mester az Örök Út ismeretében már nem vágyik vissza ide, hogy „megint vér, pénz, nő, tévelygés, szitok, gúny” legyen osztályrésze. Simon Zoltán rámutat arra a nem elhanyagolható tényre, hogy a *Dsuang Dszi csontjaiban* az előbb felsorolt, életre használt metaforák *A sátán műremekének* kulcsszavai. Szemben ezekkel a pihenés, csend és béke szavak kapcsolhatók a halál fogalmához. Ebben is előtűnik a Csuang-ce-könyv vonatkozó fejezetének címe: *A halálállapot a legboldogabb állapot.*

40 Ezt a nyugalmat bontotta meg az első elkülönülés két őselvre, őserőre. Közülük a *jang* a hím, a nemző, teremtő, a fényes, a *jin* pedig a női, befogadó, a passzív és a nedves princípiuma. A Minden-Egy változó, de harmonikusan illeszkedő oldalai ezek: kölcsönhatásuk a mindenség jelenségei sorának, például az évszakoknak a létrehozója.

41 A történet így hangzik: „*Csu állam felé vándorolva Csuang-ce egyszer az úton észrevett egy leszáradt, de még sértetlen emberi koponyát. ... Éjfélkor megjelent neki álmában a koponya és így szólt: ... »A halálban - szólt a koponya - nincsenek uralkodók és nincsenek szolgák; és nincs az évszakok váltakozása. Virágunk és alkonyunk az Ég és Föld állandó léte. Az uralkodó királyok boldogsága sem ér föl a mienkkel.« Csuang-ce kétkedve így válaszolt: »Ha ki tudnám eszközölni a sors urától, hogy tested újra életre keljen, húsdod, csontjaid, bőröd és izmaid legyenek s ismét legyen apád, anyád, feleséged, gyermeked, szomszédaid és ismerőseid – nem vennéd talán szívesen?« A koponya rámeresztette üres szemüregét, összeráncolta homlokát és így szólt: »Hogy én elvessem királyi boldogságomat és nyakamba vegyem újra az emberi lét terhét?«*”

Csibra Zsuzsannánál érdekes adalékokat kapunk e két vers keletkezéstörténetével kapcsolatban. Valószínűsíti ugyanis, hogy a *Dsuang Dszi csontjai* korábban keletkezett, mint a *Dsuang Dszi halála*, azonban a költő inkább az asztalfiókjában hagyta egy darabig.⁴²

„Folyton újjászületni! meddig?”

A Buddha tanairól, a különböző iskolák tanításairól több forrásból tájékozódhatunk, ahogy ezt már a bevezetőben is taglaltuk. E dolgozat során igyekszünk a páli kánonra hagyatkozni, aminek tanításairól az egyes versek elemzése kapcsán próbáljuk megadni a szükséges háttér-információt. Előjáróban annyit, hogy a buddhizmus egyik sarokpontja minden dolgok átmenetiségének felismerése.

A buddhizmus hangjainak megpendítése Szabó Lőrincről nem meglepő, hiszen nem pusztán az ő érdeklődésének tárgyai voltak ezek a tanítások, hanem szociológiailag is érdekes jelenség volt, hogy Magyarországon a 20. század elejétől megjelentek e hitvilágnak a képviselői, az 1930-as évektől pedig (mind a mai napig) egyházi szerveződései is jelen vannak hazánkban.

Mivel már korábban is láttuk, mennyire vékony a határ, ami elválasztaná egymástól a különböző keleti hatásokkal Szabó Lőrinc műveiben, ezért próbáljuk meg elkülöníteni az egyértelműen buddhista ihletésű verseket, és meglátjuk, mire jutunk.

A *Te meg a világ* darabja a *Majd*, amiben viszont egyértelműen a Buddha tanításait fedezhetjük fel. A vers elején jól láthatóan az öregedés, a testi, földi való mulékonyságának képe sejlik föl előttünk. A pillanatnyiság, amit a Buddha csak aniccsamnak⁴³ nevezett.

*Amikor megszületél, valaki
elindult, ellenséged, s követi
tünt napjaid lábnyomát mindenütt;*

*soká nem láttad, észreveszed egyszer,
futsz, elfáradsz, vársz, gondolkozni kezdel
s már nem is bánod, amikor leülsz.*

Ezek a szonett utolsó sorai, amik hemzsegek a Buddha által tanított Nemes Nyolcrétű Ösvényre való utalásoktól. Az „észreveszed egyszer” kifejezés az első ösvényre, a helyes felismerésre utal, ami az első lépcsőfok a szabaduláshoz, a nirvánához (nibbana) vezető úton. Ezt követi a helyes gondolkodás, ami a következő sorban mutatkozik meg („gondolkozni kezdel”), majd az utolsó sorban a hetedik és nyolcadik ösvényre, vagyis a helyes tudatosságra (más fordításban helyes kontempláció) és a helyes meditációra mutat rá Szabó, amikor ezt írja: „s már nem is bánod”. Hiszen ez egy belenyugvó, kétely nélküli állapotot feltételez, ami az utolsó két ösvény bejártával jön el a tanítványhoz.

⁴² Bővebben lásd: CSIBRA 133–136.

⁴³ Például Edward Greenly is „állandótlanságként” (impermanence), illetve „pillanatnyiságként” (momentariness) emlegeti az aniccsamot *Buddhist Aids to Daily Conduct* című tanulmányában. In: *Bodhi Leaves No. 6*. New Series, Ceylon, 1961, Buddhist Publication Society Kandy.

„Folyton újjászületni! meddig?” – szól a felütése az *Embterelen* című versnek, amiről szintén eszünkbe juthatnak a keleti vallások, amikben a reinkarnáció karmikus következményként jelenik meg. A második versszakban pedig hasonló megfigyeléseket tehetünk, mint amilyet később a *Testem* című költemény elemzésekor a testi érzékelés kapcsán, ami a lelki magasztosság hiányát hivatott erősíteni, mert ezt írja Szabó: „...óh, milyen / testi kín e sok újrakezdés...”

Az utolsó két strófa is egyértelműen a Buddha tanításaira reflektál, azonban van egy szokatlan szó az utolsó előtti versszak második sorában, ami elsőre nem egyértelmű. Ezt írja ugyanis a költő:

*Minden vágytól el fogsz szakadni;
tárgy leszel, s minden, ami fáj,
ha tűz, ha jég, egyforma tárgy,
érektelen lesz s pillanatnyi;*

*s számodra végül az egész
világból semmi sem marad, csak
tükörszínhátéka az agyadnak,
mely hallgat és befelé néz.*

A „tárgy leszel” kijelentés meglepheti az olvasót. Azonban, ha a mű címére és a vers soraira gondolunk, akkor rájöhethetünk, hogy az embterelenség és a tárgyiség ez esetben nem a szó szerinti jelentést hívja magával, hanem sokkal inkább a Magasztos tanításait hivatott elmélyíteni. A „tárgy” ebben a kontextusban valószínűleg a testre utal, ami – ellentétben azzal, amit a *Testem*ben olvashatunk – sokkal kevésbé egyedi, mint a lélek. A testek hasonlóak, a lélekhez képest mindegyik test konfekciós darab, mint egy futószalagon gyártott tárgy. Az érzékek (tűz, jég) pedig ehhez a tárgyhoz kapcsolódnak. Ezek azonban érektelenek, mulandók, pillanatnyiak lesznek. Az utolsó két sor pedig nyilvánvaló utalás a meditáció gyakorlatára, ami nélkül a megvilágosodás nem érhető el.

A következőkben egy érdekes párhuzamot fedezhetünk fel: első olvasatra Jang Csü filozófiájával rokonítható az *Ének az orrszarvúról* című vers mantraként unásig ismételt refrénje is: „– Élj egyedül, mint / az orrszarvú a magány erdejében.” Ebbe könnyen beleolvasható az a gondolat, hogy ha egyedül vagy, csak magadra figyelsz, ami elősegíti a vágyaid megismerését és kielégítését.

Ha azonban egy másik szemszögből vizsgáljuk a verset, a bölcshöz forduló lírai én az anyagi világban elért sikereiről számol be (testi örömök, dicsőség, igazságosság), mi után a csömör és bukás következik, a boldogtalanság forrása. Az oppozíciók ezúttal is a költő segítségére sietnek (száz szerető–utálat; dicsőség–szégyen).

A refrén e vers esetében sokkal inkább a meditatív egyedüllétre szólít fel, ami elősegíti a felismerést, a Buddha igazságának meglátását, a nirvana állapotába való bekerülést. A zárlatbeli dramaturgiai fogás („...most már tudom, hogy magammal beszéltem”) egyrészt tipikus Szabó Lőrinc-i elem, amivel azt a hatást éri el, hogy az olvasó a szerző gondolatának tulajdonítsa a refrénben megjelenő keleti bölcsességet; másrészt utal a buddhista „megváltás-élményre”, amit mindenkinek saját magának kell elérnie, egyedül kell megküzdeni a szabadulásért, a megvilágosodásért.

Az 1936-os keltezésű *Különbeke* című kötetben találunk egy verset, ami így kezdődik: „Szabam ádtítám: minden lángban áll!” Ez nem más, mint *A kurtizán prédikációja*, ami

A *tűzbeszédre* (Mahávagga) utal. Ezt a beszédet a „Beérkezett” állítólag – hiszen semmilyen írásos forrás nem maradt hátra a Buddha után – Gajá város mellett, a Gajászísza hegyen tartotta a vele vándorló ezer szerzetesnek. A beszéd célja – és témája – a kialvás (szanszkrit: nirvána, páli: nibbana) állapotának elősegítése. Ez, ahogy a költeményben is olvasható, úgy érhető el, ha lemondunk a vágyainkról, mert „minden, ami a léthez köt, szenvedés.” Ez a minden öt csoportba sorolható – ezért nevezik az „öt kötődési csoportnak” is. Ezek pedig a következők: test, érzékelés, tudat, adottságok, megismerés. A *tűzbeszéd*ben ezek közül konkrétan csak a test, az érzékelés (pontosabban: a szem, a fül, az orr és a nyelv), illetve a tudat (a szövegben értelem) van megnevezve. A versben ezek közül pedig csak a testre és az érzékelésre utaló szavak vannak. Ez nyilván a főszereplő ősi mesterségéből adódik, hiszen, aki a testével kereste a kenyerét, annak a legnagyobb ragaszkodása is ezekhez köti. Ám Vimalá a költemény szerint már levetette a tíz béklyót (szanszkrit: samyojana), amelytől mindenkinek meg kell szabadulnia. Hiszen, ahogy olvashatjuk, ezt mondja Vimalá:

*az időnek én elértem a végét,
a léten és istenen túli békét,
és megváltottam magamat vele.*

Buddhista felfogás szerint ezekről kell lemondanunk nekünk is, hogy elérjük a vágytalanság állapotát. Mert csak így lehet kilépni az örökös létforgatagból, a számszárából, amihez a szomjúság (a vágyak)⁴⁴ kötnek minket. Ezután az ember megszabadul, eléri a tökéletességet, befejezi a cselekvést, és nem lesz köze az élethez.

Schopenhauer is ezt a buddhista gondolatot követte és vezette be filozófiájába, hogy csak úgy emelkedhetünk felül önmagunkon (és persze mindenki másán), ha kilépünk a szenvedésteli létforgatagból azzal, hogy lemondunk vágyainkról. Hiszen az akarat vágyakat szül, a vágyak pedig örök elégedetlenséget hoznak a vágyakozóra, a dolgok mulandó, átmeneti volta miatt.⁴⁵ Ha ezt nem tesszük meg, „Mája fátyla” zár minket saját tudatunk, vágyaink börtönébe. Schopenhauer az, aki az életet „*az egyetemes háború metaforájával jellemzi*”, „*de a szkepticizmus zsákutcájából a keleti bölcsességek által kivezető utat is Schopenhauer villantja föl a költő előtt.*”⁴⁶

Ezeknek a gondolatoknak a közvetítésére Szabó Lőrinc a buddhista irodalom egyik művében szereplő kurtizán, Vimalá történetét veszi alapul, ami fellelhető a *Théri-gáthában* (*Apácák dalai*). A szöveg híven tükrözi a történetet és a buddhista gondolkodásmódot is. Nemcsak mondanivalójában, de kifejezésmódjában is. A Buddha ugyanis – ha lehet hinni a neki tulajdonított mondásoknak, példázatoknak, tanításoknak – rengetegszer ismételte önmagát, ami nyilván segítette az élőlészoban közölt tanítások könnyebb memorizálását.⁴⁷

44 A szanszkrit nyelv a *trśna*, a páli a *tanha* szót használja e fogalom leírására.

45 A Buddha tanításának központi gondolata a Négy Nemes Igazság: (1.) a szenvedés (páli: *dukkha*), (2.) a szenvedés oka, keletkezése, a vágy, illetve szomj (páli: *tanha*), (3.) a szenvedés megszüntetése (a vágyak kioltása) és (4.) az ehhez vezető Nemes Nyolcútú Ösvény (szanszkrit.: *arya-astangika-marga*). Ezeket Buddha rögtön a legelső benáereszi prédikációjában kifejti.

46 RÁBA 1972: 96.

47 Ez ugyanakkor az olvasást rendkívül monotonná, unalmassá teszi, mert ellentétben Szabó Lőrinc versével, ahol gondolatpárhuzamok, szinonimák (és persze a rímek) segítik a megértést, a buddhista irodalmakban, ahol a Buddha beszédeiből közölnek részleteket, nagyon sok szakaszt (amik egészen hosszúak, oldalnyiak is lehetnek) szó szerint ismételnék.

A refrénszerűen visszatérő szakasznak és a dolgok többszöri körülírásának tehát nemcsak poétikai, retorikai, hanem hagyományörző funkciója is van Szabó Lőrincnél.

A *kurtizán prédikációja*, a *Vang-An-Si* és a *Szun Vu Kung lázadása*⁴⁸ című versek kapcsán írja azt Kabdebó, hogy mind a boldog rendszerre vágyó reformer (Vang-An-Si), mind a megszerzett tudással hatalomra törő lázadó (Szun Vu Kung), mind az élvezetekre vágyó ember (Vimálá) vereséget szenved Szabó Lőrincnél.

A *Vang-An-Si*-ből kiolvasható rendszerkritika⁴⁹ erősíti Kabdebó fenti megállapítását, amit így ír le a szerző: „A szerelem teljessége csömörhöz, az ipari forradalom optimizmusa az ember technikai kiszolgáltatottságához vezetett.”⁵⁰ Hogyha azonban *A kurtizán prédikációját* és a háttértörténetét átnézzük, láthatjuk, hogy nem feltétlenül lehet egyetérteni ezzel a kijelentéssel. Ott ugyanis azt olvashattuk, hogy Vimálá saját akaratából kezdte el követni a Buddhát, mert ráeszmélt a Gótama tanításának igazságára. Ebből kifolyólag ő nem nevezhető vesztesnek, aki elbukik Szabó Lőrincnél. Sőt kijelenthetjük, hogy – szemben Kabdebó Lóránt álláspontjával – még ha a „más minőségre vágyó lények zűrzavarából adódik is a világ zavaara”⁵¹, ahogy azt *Az irigység erdejében* című műben olvashatjuk, az még nem jelenti azt, hogy ami változásra vágyik, aki változtatni akar, az egyértelműen bukásra ítéltetett.

Ha a *Mara lányai* című költeményhez fordulunk – amiről korábban már ejtettünk néhány szót –, ami szintén a *Különbéke* kötetben található, akkor ismét azt láthatjuk, hogy Szabó Lőrinc egy közismert buddhista történetet szedett rímbe. Túl azon, hogy az elemzők szerint az e versben megjelenő alakok miatt milyen jelentések, szimbólumok társíthatók a női nemhez, vizsgáljuk csupán a vallási vonatkozását a költeménynek, ami korántsem olyan egyszerű, mint amilyennek elsőre tűnhet.

Az eredeti történet szerint a megvilágosodása előtt Sziddharta herceg egy bódhifa (fügefa) tövében ülve meditált az élet és a világmindenségen, ám ekkor „Mara, a bölcs... kísérő”, más néven Kama, az élvezetek istene, akinek feltett szándékában állt a bódhiszattvát megakadályozni szellemi fejlődésében, odaküldte három lányát, hogy letérítsék a helyes útról Gótama remetét. Természetesen a lányok nem járnak, nem járhatnak sikerrel, mert a Buddha felismeri valódi lényüket. Ezután maga Mara jelenik meg a bódhiszattva előtt Sziddharta képében, de a Beérkezett rajta is felülkerekedik.

A versben ez a jelenet ismétlődik, azonban van egy nagyon fontos különbség. A Buddha nem a szomorúsága miatt küldi el Mara lányait, mert a szomorúság egy érzés, ami – a páli kánon, a függő keletkezés 12 láncszeme közül az egyik, vagyis ismét – ragaszkodást szül, ami által nem következhetett volna be a megvilágosodása. A Szomj, a Vágy⁵² és a Nyugtalanág, valamint Mara célt ért volna Sziddhartával szemben, ha a költeményben leírtak következnek be. Tehát Szabó Lőrinc helytelen kifejezést használ, így – ha ezt az álláspontot tartjuk, kijelenthetjük, hogy – ebben a versben „teológiai korrektsége” ismét megkérdőjelezhető.

Mint láthattuk tehát, ebben a darabban nem a nők ellen írt a költő, hanem sokkal inkább az emberiség gyarlóságára hívja fel a figyelmet. Különösképpen, ha arra gondolunk, hogy az egyes szám első személyben nem a Buddha szólal meg, hanem a narrátor, és talán a költő maga. Így máris új értelmet nyer a szomorúság szó, mivel Mara győzelmét próbálja

48 Ez utóbbi költeményről később bővebben értekezünk.

49 Szabó Lőrinc kételkedett kora szocialista kísérleteinek sikerében, ezért is nyúlt a történelmi olvasmányaiából ismert Vang An Si példájához.

50 KABDEBÓ 1985: 106.

51 Uo.

52 Érdekes, hogy a buddhista teológiában e két kifejezés ugyanazt jelenti, l. 44. lábjegyzet.

kifejezni. Ami európai szemmel annyira nem tűnhet bűnös dolognak, hiszen Mara „pusztán” az életre, az élvezetekre csábít. Bizonyíték erre, hogy szintén e kötetben kap helyet a *Tengeren* című vers, aminek zárósorai így szólnak: „most megint örülök, hogy élek, / hogy élek és ember vagyok”. Ebből is látható, hogy a kötetben belül is az élethez való ragaszkodás és a megvilágosodottak bölcsességével átítatott tanítóköltemények közötti ingoványos talajon mozog a lírikus, el-elbizonytalanítva az olvasót, akiben felmerül a kérdés: vajon ugyanaz a személy rejlik-e a különböző versek egyes szám első személyű narrátori pozícióiban?

Az utolsónak tartott, ám nem az utolsó keleti ihletésű versnek, a *Buddha válaszolnak* már a nyitánya is érdekes ellentmondást közvetít. Amennyiben feltételezzük – márpedig a címből és a szövegből egyértelműen az következik –, hogy a Buddha az, aki egyes szám első személyben beszél a versben, akkor az „Isten” megszólítás nem illeti meg őt. A buddhizmus egyik fontos kitétele ugyanis, hogy – bár nem veti el az istenek létét – egy istent sem ismer el befolyásoló hatalomként, és ez alól a Magasztos személye sem kivétel. A versben megjelenő tanítás azonban egyértelműen rokonítható *A kurtizán prédikációjában* olvasottakkal. A vágyaktól, a léthez kötő dolgoktól „égi és földi kapcsolatot elvetve” kell megszabadulni. Itt a megfogalmazás is a buddhista hagyományokat követik csakúgy, mint Vimála történetében.

*Ha van szeretőd, fiad, feleséged,
elveszitheted őket, s a szived fáj.*

...

*Ha nincs szeretőd, fiad, feleséged,
még vágyhatsz rájuk, és csak a szived fáj.*

...

*Ha segíteni akarsz a szegényen,
bármit teszel, kevés lesz, s a szived fáj.*

...

*Tenger kincs ura, gazdagok közt élsz?
Versenyük gonosszá tesz, s a szived fáj...*

Az ellentétek játéka ebből a versből sem maradhat ki, ha megvizsgáljuk a 2–3., illetve a 4–5. versszakok első két sorát, láthatjuk, hogy minden csak szívfájdalmat okoz, és – ahogy a 8. strófában olvashatjuk – ezek mind csak a léthez kötnek.

Az igazság keresése ebben a műben is központi szerepet kap. A válasz most is ugyanaz, mint régen: szenvedés a létünk ezen a világon. A bölcs, miután kioktatta kérdezőjét, elmeséli, hogy ő is a saját tanácsát követi, vagyis nem engedi önmagát ehhez a világhoz láncolni senki és semmi által. Erre az utolsó strófa végén, búcsúként utal a Beérkezett.

Ha már szóba került, érdemes megfigyelnünk az egyes szakaszok végét is. Néhány időben korábban keletkezett keleti versnél (pl. *Az óriás intelme*) megtalálható a refrén „ima-gép-szereppel” való azonosítása. Itt az 5. versszakban szó szerinti utalást találunk erre:

*Az imagép morajlik:... semmi kapcsolatot,
leveti multját, mint bőrét a kígyó.*

Ez mantraként kíséri végig a verset, elősegítve a Buddha üzenetén való elmélkedést, töprengést, hogy mindenkihez a lehető leghamarabban eljusson az örök igazság.

A *Vers és valóságban* a költő szerint a Buddha „embertelenül” ajánlja a magányt a kérdezőnek. Éppen ezért – és a refrén megszerkesztettsége miatt – rokonítható *Az orrszarvú*

énekével, amiben szintén a magány a megoldás az élet gondjaira. Kabdebó szerint azonban e vers elemzésekor⁵³ azt írja – bár ő a háborús helyzetre való tekintettel jegyzi meg –, hogy az embertelen kifejezés helyett a személytelen volna megfelelőbb a bölcs viselkedésére. Ez a mi értelmezésünkénél is helytállóbb, hiszen azt értjük alatta, hogy a bölcs saját magától is elhatárolódik, nem csak az őt faggatók kötelékétől. Ha visszagondolunk a Buddha tanítására, akkor eszünkbe jut: a tíz béklyó közül – amitől szabadulni kell – az egyik az elkülönült énebe vetett hit.

Mint említettük, tehát a *Régen és most* kötet után a *Tücsökzenében* kerül elő utoljára keleti élményt feldolgozó vers. A kötetre jellemzően 18 soros, jambikus tízesekből álló költemény a *Buddhista pokol* című is. Ez a darab azokhoz a művekhez hasonló, amelyeknél megfigyeltük, hogy több szálon is kötődnek a keleti vallásokhoz.

Itt a legősibb keleti eszmék találkoznak. Egyrészt – címéből adódóan – a buddhizmus, másrészt a hinduizmus gondolatai. A Buddha ezúttal a hiúság pokláról tájékoztatja a lírai főhóst, és ezt egy elhízott elefánt példájának segítségével teszi meg. Az elefántról pedig eszünkbe kell, hogy jusson az elefántfejű, embertestű hindu istenség, Ganésa, akiről többféle mítosz kering a hinduk körében, éppen ezért semmi biztosat nem állíthatunk szülei-ről, illetve arról, hogy hogyan is került elefántfej a nyakára. Annyi azonban biztos, hogy ő az az isten, aki elhárítja az akadályokat, valamint a bölcsesség és a körültekintés istene is ő. Sőt, a legenda szerint ő írta le Vjása bölcsdiktálása nyomán a Mahábháratát. Ebben a versben az elefánt-metaphora nyilvánvalóan az emberre, az egyre hízó, mindent felfaló, hiú lényekre vonatkozik. A világi hívság, a becsvágy készlet minket a múlandó anyagi javak hajszolására, ami által újra és újra folyamatosan a szamszárába kerülünk vissza.

Individualizálás és dialogicitás

Legvégül két olyan verset szeretnék érinteni néhány mondat erejéig, ami nem pusztán e keleti vallásokat, tanításokat, gondolatokat tükrözteti sok helyütt egymástól nehezen elválasztható módon, hanem helyenként az individualizálás, illetve a dialogicitás problémáját is egyszerre feszegeti.

Az első legyen az ezen eszmekörön belüli, látszólag igen egyszerű, ugyanakkor hihetetlenül komplex – és talán éppen ezért a legérdekesebb – utalásrendszerrel bíró költemény, a *Szun Vu Kung lázadása*. Ez egy kínai csan (vagy ahogy Európában és Amerikában használják: zen) buddhista mesére utal vissza. (A csan szó a meditációt jelentő szanszkrit dhjana szó kínai átírata. A zen elnevezés pedig nem más, mint a csan japán átírata.) A csan buddhizmus érdekes következménye „a mahájána-mozgalomnak, ami elismerte az abszolút jelenlétét a relatívban, a nirvánát a szamszárában”⁵⁴, a csanban tehát megjelenik a földi élet igenlése, ami – buddhista mozgalom lévén – ellentmondásos vallási helyzetet teremt. Nem véletlen, hogy nem csak buddhista gondolatok hatották át a csan filozófiáját, hanem a taoizmusból is merített, főként a spontaneitás, a természetesség, valamint az orális hagyományörzés fontosságának hangsúlyozásával. Ezért is lehet, hogy Szabó Lőrinc – mivel akkoriban még korántsem volt annyi hozzáférhető irodalmunk a keleti vallások

53 Kabdebó Lóránt: „A magyar költészet az én nyelvemen beszél”. Argumentum Kiadó, Budapest 1992. 156. o.

54 KÜNG / CHING 2000: 233.

motívumainak kibogozásához – ezt a történetet „vallásbölcseletileg zagya szimbólumok sorozatának” látta.⁵⁵ Nézzük meg, mi mit tudunk kezdeni vele.

Ezt a mesét, a Vu Cseng En *Nyugati utazás, avagy a Majomkirály története*⁵⁶ címűt Szabó Lőrinc a gyermekeinek olvasgatta sokszor. A mű első hét fejezetét örökíti meg. Ennek egyik főszereplője „Szun Vu Kung⁵⁷, a majmok királya, / kit kőtojásból” szoborrá, majd élőlény-nyé teremtenek. Későbbi felemelkedését, halhatatlanná válását, valamint a Buddha általi legyőzetését tartalmazza a történet.

Nagyon érdekes, hogy a versből kimaradt Jáde császár. Pedig a taoizmusban, miután az ókor második felében önálló vallási mozgalommá vált, saját mitológiával és szervezettel, a taoista pantheon urának tartották Jáde császárt. Mellette áll az „őskezdet”, a megszemélyesített tao, harmadikként pedig az istenek sorába emelt Lao-ce.

Miután Szun Vu Kung legyőzi Jáde császár testőreit és hadseregét, az uralkodó maga küldet el a Buddháért, hogy segítségére legyen a Szun Vu Kung elleni küzdelemben. Ez is a csan buddhizmus győzelmét hivatott jelképezni a taoizmus felett. Elképzelhető, hogy ezért is marad ki ez a szál a versből, mert – bár így is a Buddha igazságát, jóságát volna hivatott megörökíteni, de – mégsem tűnne az olvasó számára az egyetlen járható útnak a buddhista tanítások követése.

A versbeli történet jórészt a hetedik fejezetben történeteket írja le. Ebben a párbajban Buddha és Szun Vu Kung mérte össze erejét. A kérkedő szörnyeteg, Szun Vu Kung a Legfőbb Trónt akarta magáénak, ám hiába ügyeskedett „tizennyolcezer mérföldes bukfenccel” sem jutott ki Buddha tenyeréből. A párbajt tehát a bódhiszattva nyerte, és mikor Szun Vu Kung megfutamodott volna, „Buddha lefogta / s egy hegyet tett rá, kíméletesen.”⁵⁸ Ez a hegy, amit a Buddha a saját tenyeréből és ujjából emelt Szun Vu Kung fölé, nem más, mint az Öt Elem Hegye (Vuhzing-hegy)⁵⁹, ami – bizonyos kínai iskolák szerint – az egész világot alkotja. Ez az egyetlen dolog, ami a Majomkirályt megfékezhetette. Az eredeti történet szerint Szun Vu Kung még ez alól is kidugja a fejét, de ekkor a Beérkezett egy táblát adott Jáde császárnak, amire az „Om Mani Padme Hum” mantra volt írva, ami az egyetlen dolog volt, ami meggátolhatta, hogy a szörny kitörjön a hegy alól.

A lámaista buddhizmus ezen mantrája – ami rendszeresen megfigyelhető az imakerekeken – a leggyakrabban használt imádság, illetve meditációt elősegítő kifejezés. Ennek a mantrának, ami egyes iskolák követői szerint a Buddha összes tanítását tartalmazza, sok jelentése van, elterjedt fordításai, illetve értelmezései az egész szövegnek: „éljen a lótuszban lévő drágakő”, illetve „lótuszvirág ékessége könyörögi érettünk”.

A Vu Cseng En-i történet folytatásában Szun Vu Kung miután eleget elmélkedett a hegy alatt, a Buddhával együtt vándorol és harcol, hogy közvetítse a Mester tanításait. Szun Vu Kung a mai kínai irodalomban afféle népi mitikus hősnek számít, tehát korántsem a versben megismert ellenszenves, nagyravagyó hódító alakját társítják hozzá.

55 SZABÓ 1990. I: 547.

56 Vu Cseng En: *Nyugati utazás, avagy a Majomkirály története I-II.*, Európa Könyvkiadó, Budapest 1980.

57 A *Nyugati utazás* 1980-as kiadásában Szun Vu-kungként szerepel.

58 Ebből az idézetből is látszik, hogy Szabó Lőrinc nem egyszerűen versbe szedte, újraírta a korábbi keleti mitológiai tantörténeteket, hanem – ahol tehette – sajátos humorral fűszerezte. Lehet, hogy azért, hogy jobban tetsszen gyermekeinek, illetve az olvasók gyermekeinek. Ugyanakkor nem sorolható ide az a jelenet, amikor Szun Vu Kung Buddha ujjára piszkít – bár európai felfogás szerint humoros lehet –, ez ugyanis az eredeti történetben is megvan.

59 Ez az öt elem a víz, a tűz, a fa, a fém és a föld.

Kabdebó Lóránt új megközelítésből interpretálja a verset: szerinte Szun Vu Kung nem csupán a világhatalomra törő lázadó, hanem „a technika biztosította száguldással határozható meg, és akinek kudarcaiban az emberi végesség fájdalma is felsikolt”, Buddha pedig nem egyszerűen „a béke és a jóság”, hanem az a „kegyetlen kiszámítottsága, amellyel Szun Vu Kung vergődését várja... a rend őreinek mások kiszolgáltatottságára utaló ténykedését is felidézi.”⁶⁰ Ha elfogadjuk ezt az értelmezést, akkor ezzel újabb magyarázatot adhatunk arra, hogy bizonyos jelenetek és szereplők hiányoznak Szabó Lőrinc fel-, illetve átdolgozásából.

E költemény kapcsán azonban óhatatlanul is vissza kell emlékeznünk a russeli filozófiára. Rába György monográfiájában kimondja, hogy a *The Problems of Philosophy* című munka nagy hatással volt Szabó költészetére. Nem tekinthetjük véletlennek tehát, hogy ezekkel a módosításokkal nyúlt ehhez a legendás történehez. Egyrészt, mert Russel „*elméletének sarkpontja az ún. »érzéki adatok« tana. Eszerint az anyagi világról nincsenek közvetlen ismereteink: az asztalról pl. van érzetünk [...], de maga az »asztal« csak érzéki adat, az érzékelés hívó szavára felelő konvenció. Megismerésünk tehát közvetett természetű [sic!], és ezer kétség közt történik.*”⁶¹ Látható, mennyire a Tao megnevezéssel és a tao szó jelentéseivel, és azoknak meghatározhatóságával rokon gondolatokról van szó. Nem csodálkozhatunk, hogy nagy hatást tettek a költőre ezek a gondolatok. Másrészt eszünkbe kell jusson az egyik – Szabó Lőrinc által gyakran szabadon idézett – russeli kijelentés: Te is egy lehetséges világ vagy. Ezt a mondatot vizsgálva válik teljesen egyértelművé, miért is nem győzhetett a Magasztossal szemben Szun Vu Kung. Azért, mert a szörny, bár a saját magában lévő végtelent könnyedén átszeli, addig nem képes, nem is lehet képes a Buddha „világából” (belső végtelenéből) kitörni, mert azt nem ismerheti meg közvetlenül⁶², ezért nem tud kijutni a látszatra oly apró tényérből. A Szabó Lőrincre jellemző, keleti verseiben is gyakran megjelenő kettősség, az ellentétekkel való játék tehát itt is megfigyelhető a végtelent átugrani akaró, hataloméhes lényben, aki egy tényérből sem tud kitörni.

A *Testem* című költemény, ami a *Te meg a világ* darabja is, rokonságot mutat a Kelet világával, mégpedig több rétegében. Az első versszaka párhuzamba állítható Szabó Lőrinc *Isten* című versével, ahol a lírai én saját maga azonosságát vitatja. Ugyanakkor ezek a sorok másról árulkodnak:

*Testem, szegény,
te vagy a teremtő edény,
ami egykor kimerítettél
a semmiből és segítettél,
hogy legyek a sok én közt én is Én.*

Ez a néhány sor egyértelműen párhuzamba állítható a *Rigvéda*-fordítással, ami hindu gyökereket azonosít, azonban az utolsó sorban kiütöközik az Egy és a Sok ellentéte ismét az „én”-ek között. Hiszen alapvetően minden ember hasonló, jellegét tekintve ugyanolyannak mondható, ám mégis mindegyik unikálisnak számít a saját „én”-je, gondolatai, érzékei, érzései miatt. Itt, ahogy azt az *Embertelen* című vers kapcsán említettük, a test is egyéni, egyedi szerepet kap: azáltal válik az „én” „Én”-né az első szakasz tanúsága szerint.

60 KABDEBÓ 1985: 58.

61 RÁBA 1972: 77. Ezek a gondolatok jól rokoníthatók a keleti bölcsességekkel is, amik szerint a jóság felé az igazság megismerésén át vezet az út (I. Konfucius tanításai).

62 Hiszen, ahogy Rába is idézi Russelt: „Csak azt ismerhetjük meg közvetlenül, ami saját elménkben megy végbe.” (Uo.)

Kulcsár-Szabó Zoltán írja e vers kapcsán, hogy az első versszak végén „a legalapvetőbb személyes néomás háromszoros ismétlődése tulajdonképpen az »én« szócska összes lehetséges referenciáját egymásra másolja: első [...] és második előfordulása a szó grammatikai és deiktikus funkciójában rejlő kettősséget tárja fel (az »én« mindenkire behelyettesíthető, de még ez a megállapítás is csak egy partikuláris deixis révén fogalmazható meg), a harmadik, nagybetűs pedig szubsztantivizált, jelentésem állapotra utal.”⁶³ Nem hagyhatjuk – ahogy Kulcsár-Szabó sem hagyta – figyelmen kívül a test mint megszólított és a narrátor viszonyát a versben, illetve azt a pontot, ahogy az „én” a „te”-vel azonosítja magát a második szakasz elején. Ekkor egyrészt dialogikus poétikai kérdésekbe ütközünk, akár Martin Buber is eszünkbe juthat az „én” és „te” ilyesfajta szembe- és/vagy egymás mellé állítása kapcsán. Hiszen a Test e versben Én–Te viszonyból (ami megtörténik az emberrel) Én–Az viszonyba, tapasztalásba kerül a harmadik versszak elején („*Testem, hazám, / te vagy egyetlen birtokom*”), hiszen aki birtokol, az tapasztal, Buber szerint pedig „a világ mint tapasztalás az Én–Az alapszóhoz tartozik.”⁶⁴ Ugyanakkor ez a viszony nem annyira kapcsolja egymáshoz a tapasztalót és tapasztalt világot, hiszen a tapasztalás a tapasztalóban megy végbe, míg a világ „engedi tapasztalni magát, de a tapasztalás nem illeti, mert ő nem ad hozzá semmit, és általa nem is történik vele [ti. a tapasztalóval] semmi.”⁶⁵ Másrészt visszaköszön a Tao szócska, ami jelentései miatt válik itt fontossá, hiszen korábban azt állítottuk, hogy e szó elbizonytalanítja a beszélőt állításai pontosságával kapcsolatban, és semmi végérvényes, abszolút dolgot nem jelent(het).

A 4. versszakban a fizikai fájdalombránd és a testi érzékelés áll szemben a lélek magasztosságával, annak érinthetlenségével.

*Testem, szegény,
a lélek érted mit tehet?
Nagyon önző és gőgös úr
a lélek, de úgy rádszorúl,
hogy fájni sem tud nélküled.*

Hiszen a lélek nem érez fizikai dolgokat, csak a test fáj. A lélek spirituális szinten működik. A test fájdalma pedig mulandó, valótlan, látszat csupán, ahogy a Buddha is tanította.

Jól látható tehát, hogy mindhárom nagy keleti vallás filozófiája fellelhető ebben a költeményben, azonban egyik sem jól, részletesen kidolgozva, inkább csak a gondolatosságuk tükröződnek, semmint a konkrét tanítások. Talán ezért is van az, hogy ebben a versben egyik sem törekszik kizárólagosságra.

Ezek a keleti költemények tehát egyrészt igazolják Csibra azon kijelentését – amit ő még csak a kínai tárgyú írásokra vonatkoztat –, hogy a fordítások, átköltések, átdolgozások között helyezhetők el ezek a versek az intertextuális skálán (l.: CSIBRA 2006: 136.), másrészt jól kivehetők a bennük megbújó, őket átható duális oppozíciók.

A *Jang Dsu üzenete* kapcsán jegyzi meg Szabó Lőrinc a *Vers és valóságban*, hogy „ezek a kínai versek részben álarok voltak rajtam”. A fenti elemzésekben arra is igyekeztem rámutatni, hogy ez a kijelentés szintén nem csak a kínai motívumoktól terhes költeményekre

63 Kulcsár-Szabó Zoltán: „Sötétben nézem magamat” – Az individualitás formái Szabó Lőrinc Te meg a világ című kötetben. In: Irodalomtörténet 2005/1. 65. o.

64 Martin Buber: *Én és Te*. Európa Könyvkiadó, Budapest 1994. 8. o.

65 Uo.

lehetnek igazak. Tehát megfigyelhető egyfajta identitáskereső, pontosabban identitáselhasználó poétikai gyakorlat. Hiszen míg Szabó Lőrinc mások szájába adja saját gondolatait, ugyanakkor a keleti bölcsek tanításait örökíti meg saját tollával. Látható tehát, hogy az ellentétek nem pusztán a verseken belül ütköznek ki, de a megírás gyakorlata sem mentes a szétválaszthatatlan, egymásnak feszülő, mégis egymást kiegészítő oppozíciók megjelenésétől.

Mindezek után bátran kijelenthetjük az idén száztizenegy éves költőről, hogy verseiben még mindig találhatunk olyan poétikai fondorlatokat, ahol a költői látomás és a filozófiai mélység összefonódásában akár saját életünkkel, akár irodalomtudományos ismereteinkkel kapcsolatban újabb kérdésekkel, továbbgondolásra érdemes sorokkal találjuk szembe magunkat.

Felhasznált irodalom

- Szabó Lőrinc: *Összes versei I–II*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000
- Szabó Lőrinc: *Bírákhoz és barátokhoz* (Napló és védőbeszédek 1945-ből). Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990
- Szabó Lőrinc: *Buddha tenyerén – A költő keleti témájú versei*. (Steinert Ágota szerk.) Helikon Kiadó, 1991
- Szabó Lőrinc: *Huszonöt év – Szabó Lőrinc és Vékesné Korzátai Erzsébet levelezése*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2000
- Szabó Lőrinc: *Vers és valóság – Összegyűjtött versek és versmagyarázatok I–II*. Magvető Könyvkiadó, 1990
- Buber, Martin: *Én és Te*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994
- Buda Attila: *Szabó Lőrinc*. Elektra Kiadóház, 2002
- Conze, Edward: *A buddhizmus rövid története*. Akkord Könyvkiadó, Budapest, 1999
- Conze, Edward: *Buddhist Thought in India*. New Delhi, 1996, Munshiram Manoharlal Publishers.
- Coomaraswamy, Ananda K.: *Hinduizmus és buddhizmus*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989
- Csibra Zsuzsanna: *Tenyérnyi selymen végtelen tér – Kínai költők magyar fordításokban*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2006
- Domokos Mátyás (szerk.): *Homlokodtól fölfelé – In memoriam Szabó Lőrinc*. Nap Kiadó, 2000
- Greenly, Edward: *Buddhist Aids to Daily Conduct*. In: *Bodhi Leaves No. 6*. New Series, Ceylon, 1961, Buddhist Publication Society Kandy
- Glaserapp, Helmuth von: *Az öt világvallás*. Gondolat Könyvkiadó – Tálatum Kft. 1993
- Kabdebó Lóránt: *„A magyar költészet az én nyelvemen beszél”*. Argumentum Kiadó, Budapest 1992
- Kabdebó Lóránt: *Szabó Lőrinc*. Gondolat Kiadó, Budapest 1985
- Kabdebó Lóránt: *Szabó Lőrinc pályaképe*. Osiris Kiadó, Budapest 2001
- Kulcsár-Szabó Zoltán: *„Sötétben nézem magamat” – Az individualitás formái Szabó Lőrinc Te meg a világ című kötetben*. In: *Irodalomtörténet* 2005/1.
- Küng, Hans/Bechert, Heinz: *Párbeszéd a buddhizmusról*. Palatinus-Könyvek Kft. 1997
- Küng, Hans/Ching, Julia: *Párbeszéd a kínai vallásokról*. Palatinus-Könyvek Kft. 2000

- Maspero, Henri: *Az ókori Kína*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978
- Rába György: *Szabó Lőrinc*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972
- Tőkei Ferenc: *Kínai filozófia I–II*. Magiszter Társadalomtudományi Alapítvány, Budapest, 2005
- Vekardi József (ford.): *Buddha beszédei*. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, Budapest, 1999
- Vu Cseng En: *Nyugati utazás, avagy a Majomkirály története I–II.*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1980
- Wojtilla Gyula: *A mesés India*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1988

Felhasznált szentiratok:

- Lao-ce: *Tao Te King – Az Út és Erény könyve*. Tercium Kiadó, 1994
- Az Eredeti Bhagavad-gítá*. The Bhaktivedanta Book Trust. Lichtenstein
- Mahábhárata*. Lál Kiadó, Somogyvámos, 2000
- Rig-Véda*. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, Budapest, 2000
- Tenigl-Takács László (szerk.): *India bölcsessége. Szöveggyűjtemény India legendakincséből, vallási és filozófiai irodalmából*. Gandhi Alapítvány – A Tan Kapuja Főiskola, Budapest, 1994
- Tenigl-Takács László (ford.): *Upanisadok*. Ursus Kiadó, Budapest, 1998

Elektronikus források

- Balás Márk: *Mo c'd és Jang Csu konfucianizmus-kritikájának összehasonlítása*. In: <http://trychdyt.web.elte.hu/tanulmanyok/konfkrit.htm> (Utolsó letöltés ideje: 2007. 04. 22.)
- Kabdebó Lóránt: *Lázadástól a Különbékéig*. In: http://www.szabolorinc.hu/index_files/page/tanulmanyok/folyoiratok/kabdebo_lorant_lazadastol_a_kulonbekeig.pdf (Utolsó letöltés ideje: 2009. 10. 18.)

Nagy Ferenc

Living will

Nádas Péter: Saját halál¹

Az emberi méltósághoz való jogból, illetve az abból levezetett önrendelkezési jogból nem következik a saját halálról való döntés joga, sem pedig öngyilkosság elkövetéséhez való jog; ilyen jogok nem léteznek.

22/2003. (IV. 28.) AB határozat,
Dr. Tersztyánszkyé Dr. Vasadi Éva
alkotmánybíró párhuzamos indoklása

Tudományos igazságok kérdésében dönteni, kutatások tudományos értékét megállapítani kizárólag a tudomány művelői jogosultak.

A Magyar Köztársaság Alkotmánya 70/G. § (2)

Részletek, szerkezet, kontextus

Nádas Péter *Saját halál* című elbeszélésének kritikai megközelítésében nem a téma vagy a megformálás módja jelenti a voltaképpen kihívást; sokkal inkább e kettő megkülönböztetésének nehézsége, a témához kapcsolódó irodalmi előzmény hiánya. Bár a halál a jelentésekben legkevésbé megújítható téma volna, s a klinikai halál tapasztalata is széles szöveghagyomány tárgya, mégsem rendelkezünk olyan nézőponttal, amelyben az elbeszélés megformáltsága irodalmiságában, retorikaként mutatkozna meg a számunkra. Az olvasó nem talál fogódzót annak megválaszolásához, mennyiben fakadnak az értelmezés problémái a leírt események természetéből, és hol kezdődik az oly áttetszőnek tűnő nyelv metaforikája. A szöveget szinte lehetetlen másként, mint a vélt jelentések vonzását követve értenünk, noha az ismételt újraolvasás során egyre világosabban válik érzékelhetővé, hogy egyszermind ez az az olvasási mód, amelynek a szöveg a legerősebben ellenáll.

A megközelítés egyetlen szilárd támpontja, hogy az elbeszélés két, igen eltérő kontextusban jelent meg², gyakorlatilag ugyanakkor: 2001-ben az *Élet és Irodalom* karácsonyi számában és 2002-ben, a fotókkal kiegészülve, könyvként (német fordításban³). Míg a folyóiratközlés esetében a zavarba ejtő időzítés nyújt támpontot az értelmezéshez, addig a

1 Dolgozatom átolvasására szánt megtisztelő figyelméért, újragondolására ösztönző kritikájáért és tanácsaiért hálás köszönettel tartozom Virág Zoltánnak. Úgyszintén köszönettel tartozom Balázs-Hajdu Péter kritikájáért, élelátó észrevételeiért és javaslataiért.

2 A szöveg bizonyos részletei már egy 1997-ben rögzített beszélgetés során elhangzottak, melyet ugyanebben az évben a rádió is sugárzott. A beszámoló jórészt követi a későbbi elbeszélés fonalát, egyes hosszabb részletek pedig csekély eltéréssel szó szerint megegyeznek bennük. A beszélgetés 2006-ban kötetben is megjelent: Mihancsik Zsófia: *Nincs memjezet, nincs földém – Beszélgetés Nádas Péterrel*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2006.

3 Péter Nádas: *Der eigene Tod*. ford. Heinrich Eisterer, Steidl Verlag, Göttingen, 2002.

könyvforma esetében a szokatlan felépítés. A könyv, mely magyarul 2004 óta vehető kézbe⁴, érezhetően más és több is, mint képek és egy szöveg megkomponált együttese.

Hasonló (közvetett) kiindulópontot nyújthat az értelmezés számára, ha nem a halál leírásának egzegézisére, hanem a cselekmény látszólag marginális vagy problémátlan mozzanatainak végiggondolására és a szöveg szerkezetiségének vizsgálatára helyezjük a hangsúlyt. Dolgozatomban erre vállalkozom a két szövegek közlés együttes szem előtt tartásával. Az olvasás során a legegyszerűbb kérdésekre keresem a választ: miről szól az elbeszélés mint történet; hogyan kapcsolódik egymáshoz történet és megismerés; mi a közös a megjelenés két kontextusában; miként érthető a szöveg mint megnyilatkozás. Azon gondolkodom, vajon kitapintható volna-e így a szövegben valamilyen átfogó retorikai szervezőelv, amely lehetővé tenné érdemben közelebb lépniünk a szöveg irodalmiságához.

A történet (az ügy áthelyezése)

Vázát tekintve az elbeszélés könnyen olvasható szöveg benyomását kelti: a történetalakítás a tradicionális hármasszámra épül (a halál, a halál a kórházban, a halál után⁵), amelyben, megbontva az időrendet, a fő témák (az „én” és „a többiek”, az orvosok, a halál) egymást tükrözik a középpont, a halál két oldalán⁶, és a megbontott időbeliséget az okszerű megértés linearitása szervezi (a fejezetek egyre rövidülnek, az időrend fokozatosan helyreáll⁷). A szöveg egyszerre ígéri a metonimikus (okszerű) és a metaforikus (allegorikus) megértés lehetőségét, s ekképp az utazás vagy a beavatás történetesemái szerint válhatna értelmezhetővé mint a megismerés és az önmegértés folyamata. Az okszerű megértés linearitása az általunk is belátható dimenzió eseményeinek belső logikáját világítaná meg, míg a szimmetrikus elrendezés az elindulás és a másként visszatérés centrumában álló töréspontra engedne következtetni, vagyis a tükörszerkezetnek a megértésünk számára elérhetetlen „optikai tengelyére”, az egykori és az új önazonosság közti transzformációs szabályra.

A szöveg így arról szólna, hogy a beszélő miként szembesül az infarktus tüneteivel, hogyan meztelenítődik le személyisége a halál közeledtével, mit tapasztal a nem evilági dimenzióban, majd onnan visszatérve hogyan alkotja újra (másként) önmagát. A szöveg megfelel e sémának, amennyiben a lemeztelenítés témáját következetesen végigvezeti

4 Nadas Péter: *Saját halál*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2004. A továbbiakban e kiadás oldalszámaira hivatkozom.

5 A felosztás az üres oldalakkal is jelölt [zárójelben]: [2., 8.] kezdet: egyedül „a többiek” között a tünetekkel (11–147.); [148.] közép: orvosok és halál (151–257.); [260.] vég: egyedül „a többiek” között az átélték tapasztalatával (261–83.); [285–6.].

6 Kezdet: az „én” és „a többiek” (11–95., 107–19.); orvosok (99–105., 121–3.); halál (127–47.). Közép: orvosok (151–99.); halál (201–43.); orvosok (245–57.). Vég: az „én” és „a többiek” (267–71.); a halál emléke (261–5., 273–81.); orvosok (283.).

7 Az időrendet sorszámokkal jelölve: Kezdet: 1. a tünetek, a város (11–95.); 3. a mentő (99–105.); 2. a rendelőig (107–19.); 5. kórház, a streptokinase (121–3.); 6. halál (127–47.). Közép: 4(–5). kórház (151–99.); (6–)7. halál (201–43.); 8. kórház (245–57.). Vég: 9. elbocsátás, otthon (261–83.).

Időrend és okszerű megértés viszonya szövegszerűen is jelölt a három rész között. A cselekmény időrendje vezet át a kezdet és a közép között: „És ezzel új fejezetet nyithatunk.” (95.) A megértés linearitása bontja meg az időrendet a közép (al)fejezetei között: „Néhány fontos részlet megértése érdekében azonban vissza kell térni az előző fejezethez.” (145.) Az okszerű megértés és az időrend linearitásának egybeesésével jelölt a vég: „Csak jóval később jöttem rá, hogy mi történt, amikor hazakerültem.” (261.)

a kezdettől a halálig: a beszélőről leválnak „a többiek” (vagy fordítva); a személyiség „én”-t mondani képes részéről leválik (legalábbis meghasad és eltávolodik) a test és a neveltetés; a kórházban a hangsúlyozottan finom, ritka ruházattól az alsóneműn keresztül eljutunk a testi lemeztelenségig; a lecsupaszodás témája folytatódik a halál leírásaiban a testtel, a nyelvvel és a tudattal. Szembeszökő azonban, mennyire üres e szempontból a zárlat. Jóllehet az átéltek értelmére vonatkozó megértés bekövetkezik, és valamilyen új identitás is kialakul, az elbeszélő attribútumai lényegében azonosak maradnak: a halál előtti, erősen reflektált, távolságban szemlélt szociális kapcsolatokkal erősen reflektált szociális normakövetés áll szemben⁸; a tudatossággal, a távolságban szemlélt érzetekkel a tudatosság, a távolság az érzetektől⁹; a feleséghez fűző érzelmekkel a feleséghez fűző éteri kötelék¹⁰; a halál intenzív, közelítő fantáziáival a halálközeli tapasztalatok intenzív, közelítő fantáziái.¹¹

Természetesen van változás: a valószerűtlenség élménye, az élet minden vonatkozásával szemben érzékelt távolság és az önmagán vett erőszak, amellyel a beszélőnek a világhoz fűződő minden viszonyát újra létre kell hoznia (271.). Arról azonban, hogy ezek az újraépített kapcsolatok bármiben is eltérnének az egykoriaktól, vagyis hogy szerveződések logikája megváltoznék-e, nem esik szó. A tevékenykedést ugyan felváltja (legalábbis egy darabig) az elszigetelődés¹², de nem tudjuk, megváltoznak-e később maguk a tevékenységek. A korábban meghatározó szakmaiság témája ugyan eltűnik, ám részleteket nem tudunk meg erről. A halálfantáziák tárgya ugyan megváltozik, ám nem említődik a hozzájuk fűződő viszony természetének megváltozása (például az öngyilkosság gondolata). A megváltozás törésként, kizárólag tagadásokon keresztül ábrázolt: „Attól kezdve, hogy erőszakosan visszahozták, semmihez nincs köze az embernek. Se a tárgyakhoz, se a többiekhez, se a tudásához, se az élettörténetéhez, semmihez.” (267.) A szöveg nem teszi lehetővé a beszélő attribútumainak árnyaltabb megközelítését az időbeliség szempontjából, így a megváltozás elsősorban mint téma, nem mint a történetalakítás révén megjelenített cselekmény látszik kirajzolódni.

Motivikusan jelölt ezzel szemben az azonosságba hajló megfelelés kezdet, közép és vég között. A kezdetben, az egyre súlyosbodó tünetekkel szembesülve, a futás (mint megis-

8 A középig: „Miközben játszottam persze a magam életszerepét” (19.); „Vagy nem azért izzad-e, kérdezi, mert megint undorodik mindentől és mindenkitől.” (31.); aszketikus életvezetés (41.); „Itt ültem neveltetésem jéghideg csődjében.” (65.); a „többiek” témája, pl. „Halálom előtt a többiek miatt azért még le akartam mosni a halálverítéket.” (83.) A végben: „Igyekeztem mindent úgy csinálni, hogy elégedettek legyenek velem” (267.); „Tudja, mit kell tenni, hogy elfogadják a többiek.” (271.).

9 A középig: a halálfélelemmel szemben: „jól láttam, hogy a test félelme ő, nem az enyém” (37.); a fájdalommal szemben: „A szakmai okokból kötelezőnek tekinthető kettős látás gyakran megzavarta a realitásérzékemet, s ezért önmagam észleléseivel szemben meg kellett őrizni a bizalmatlanságomat.” (93.); az életveszéllyel szemben: „holott épp az tűnt föl neki, hogy milyen veszélyesen nyugodt vagyok.” (105.); a reanimáció sokkjával szemben: „az öntudatnak ez a foka sok volt neki.” (257.) A végben: „Vannak emóciói, ha megböki az ujját, akkor fáj, de semmi köze hozzá.” (267.); „Ne a dolgok helyét lássa a szerkezetben, hanem a dolgot, amelyet a többiek reálisnak tartanak.” (271.)

10 A középig: „A nyomdai levonat kijavítása mellett ez lett a legfontosabb. Miként kímélhetném meg őt.” (175.) A végben: a visszatérés után, a világhoz kötő pár megmaradt, megfoghatatlanságában is leginkább valóságos kapocs felsorolása közt ott a feleség éteri jelenléte: „Magda parfümjének illatáról a korábbi parfümjének emléke” (269.).

11 A középig: „Nem volt nap, mikor ne képzeltem volna el az erőszakos halálomat, megöltek vagy megöltem magam” (39.); „nem a haláltól tartottam” (89.). A végben: „nem tudtam elfelejteni. [...] Visszavágytam arra a helyre” (263.); „Megint egyszer elég volt gondolni rá, hogy magával ragadjon.” (275.)

12 „Sokáig nem mertem kimozdulni a lakásból [...]” (283.)

merésmód) válik az addigi, épp megbomló identitás kitüntetett példájává. A szövegrész összekapcsolja a légzés, a távolság, az absztrahálódó testi érzet és az öröm fogalmait, kiemelve a határok átlépésének jelentőségét¹³: „Igen, ez bizony én vagyok.” (45.) A halál bekövetkeztéig a levegő és a légzés motívuma kíséri végig a megsemmisülő önazonosságra vonatkozó reflexiókat (és viszont), lásd a vendéglőbeli mosdó jelenetét a tükör előtt: „Nem voltam én.” (67.) A középben, a halálközeli állapot történéseinek „sorsdöntő pillanatában” (209.), amikor a beszélő „átbillen” az „ősállapotból” a fény felé, újra feltűnik a motívumok kezdeti együttállása (209–11.): megjelenik a távolság, a levegő (ti. nincs), a határvonal, valamiféle egészen absztrakt testi érzet¹⁴, és a határ átlépésének tétje ismét az önazonosság kialakításának lehetősége: az egyesülés a fényvel.¹⁵ A tagadásokra épülő zárlatban (ld. „de nem voltam itt” [267.]) szintén ennek az élménynek az emlékképe adja a beszélői arculat egyetlen megfogható vonását: „Visszavágytam arra a helyre, ahol a testi érzet absztrakció lehet.” (263.) A kijelentés nem csupán pozíciója, de jelentése miatt is kiemeli a motívikus építkezést, hiszen korábról tudjuk, hogy ez a hely „[a] megelőző állapothoz, az őszállapothoz képest ismeretlen eredetű nyugtalanságot, feszültséget támasztott” (241.). A kizárólag az elragadtatottság jelzőivel illetett „ősállapot” érthetőbbnek tűnnek a vágy tárgyaként. Hasonlóak ehhez a 'hazatalálás' szinonimái a halálközeli állapot jelen idejű értelmezésekor, ahol a tapasztalatok jó része a beszélő számára otthonos, ismerős, nem éri készületlenül (127.), még ha életidejében másként képzelte is őket (203.). A megismerés jelentőségét (jelentését) a történetalakítás nem teszi értelmezhetővé.

A zárlatbeli teljes megértés szintén csak témaként jelenik meg (273–81.), nyomában a „nagy nő” megajándékozásának gondolatával (283.). A vállfa a kórházi kezelés során mint a „nagy nő” által beszélt gesztusnyelv, mint a szimpátia kinyilvánításának metonimikus alakzata értetődött (155.). A beszélő ajándékeként a vállfa e gesztusnyelv megértésének utólagos bizonyossága volna, vagyis az általa egykor megfogalmazott szimpátiáért és a törődésért mondott köszönet és hála jele. Jól érthető, tiszta jel azonban akkor lenne ez, ha az ajándék egyetlen vállfa volna, ám az, teszem azt, cédrusból faragva. Itt azonban nem egyetlen, de a legdrágább és legszebb, hanem a legszebb és legdrágább, de tíz vállfáról van szó. A számszimbolika mintha megerősítené, valójában ravaszul visszajára fordítja a jelölést. A vállfák így külön-külön már nem funkcionálnak jelként, a szimbolikus mennyiségben viszont gyakorlati képtelenség nem eredendő funkcionalitásukban kezelni őket. Emellett az ajándék közvetlen címzettje bár a „nagy nő”, a beszélő többes számban utal a megajándékozottakra, vagyis a tényleges címzett a gesztusnyelvbe nem beavatott kórházi személyzet egésze: „Legalább vállfát ne kelljen keresgélniük.” A kórházi gyakorlat szempontjából azonban (ti. adományként érve) nemhogy tízesével, de mázsákkal számolva is nevetségesen jelentéktelenek. Az ajándék tehát eldönthetetlenül kedves és intim vagy cinikus és megalázó, pontosan a visszáját mutatva a kiszolgáltatottság és a hatalom, a megalázottság és a segítségnyújtás ambivalens kórházbeli helyzetének.¹⁶ A megértés megjelenik

13 A motívumok értelmezésénél részben Borbély Szilárd tanulmányára támaszkodom, aki a légzés és a határátlépés motívumának jelentését a lélek szó etimológiáján keresztül bontja ki. Ld. Borbély Szilárd: *Átbillenni, átbukni, átfordulni, leválni...* In: *Egy gyilkosság mellékszálai*. Vigilia Kiadó, Budapest, 2008. 60–61. (Első megjelenés: Alföld, 56. évf. 2005/3.)

14 „feszültséget támasztott, bár nem állíthatnám, hogy az én testi érzetem volt.” (241.)

15 „A fényt azonban, mely elvakhíthatott és elmoshatott volna, nem érhettem el.” (240.) „Ha átlépek a sötétségnek és a fénynek ezen a határán, tudtam, akkor visszafordíthatatlan.” (265.)

16 „[...] a tartós fájdalmat [...] nem leszek képes orvosi segítség nélkül elviselni.” (89.) „Az ember végül is hálás érte, hogy ismeretlen emberek segítenek.” (177.) „Kocogó fogakkal kértem a nagy ápolónőt, aki egész testével fölém hajolt, segítsen ezt a reszketést valahogy leállítani. / Mondta, ezzel most ne törődjek. Ők most már mindent szépen elrendeznek. [...] Ne törődjek semmivel, semmivel.” (255.)

mint téma, de cselekményként csak a tudás birtoklása (és nem jelentése) ábrázolt mint attribútumváltás, mint a testre és a halálra vonatkozó tudás birtokosaival, az orvosokkal szemben megváltozott hatalmi viszony.

Az orvosok témája két szálra bomlik, a szereplőkre és az orvosi nyelvre. A szereplőkkel a mentő, a kórház halál előtti és utáni, valamint az ajándékozás jelenetében találkozunk. Az első jelenet egészében is elliptikusan tárgyalt, míg a részletesen leírt kórházi jelenetben a szereplők elidegenítetten ábrázoltak. Az események be nem látható oldalajtók és függönyök mögött zajlanak, az eszközök nem felismerhetők, a fecskendők tartalma ismeretlen, az orvosi tevékenység kiragadott, töredékes mozzanatokban jelenik meg. Az orvosok mozgásai inkább bizonyos ingerek (többnyire hanghatások) által kiváltott automatikus reflexeknek tűnnek, semmint okszerű cselekvésnek.¹⁷ S ami a legfontosabb, túlexponált tekintetükkel¹⁸ (és az ordibáló „nagy nővel”) szemben mindannyian némák. Azt is csupán az először feltűnő szereplő, a mentősnő kapcsán tudjuk meg, hogy egyáltalán beszél, ám a hangját neki sem halljuk. Feltűnése pillanatában ugyanakkor – személyével együtt, közvetve – a hallhatatlan orvosi nyelv is rögtön ‘idegenként’ tételeződik.¹⁹

Az ‘idegen’ nyelv – jelentésében és stílusában is pontos – idézetei ezzel párhuzamosan a beszélő oldalára kerülnek át, és a kezdettől a kórházig, terminológiájában pedig az újraélesztés végigkísérik a történetet. A beszélő saját arculatára, adott esetben ez irányú tudatlanságára olvassa rá a kardiológiai univerzálékát.²⁰ Arc és nyelv e két motívuma a khiasmus alakzatában kapcsolódik össze, melynek metszéspontja az újraélesztés utáni párbeszéd orvos és páciens között. Ez az egyetlen szöveghely, ahol az orvosok közül bárki is ténylegesen megszólal:

Vacogó fogakkal kérdeztem az orvostól, mi történt, s ahogy a friss égési sebhez értem, a fájdalom le is állította a mutatóujjamat, kérdeztem, reanimáltak-e. Az idegen szó megütötte, épp ment volna el, zavartan visszanezett, az öntudatnak ez a foka sok volt neki. [...] Nem úgy viselkedek, ahogy haldoklóhoz illene. Majd hogy megbántottan válaszolt, hogy igen, hogyne, reanimáltak, valóban. (255–7.)

Vs. „Ott feküdtem kiterítve. Odakinn süvített a gőz. Elvitték minden holmimat. Némán csöpögött belém az infúzió.” (165.) „Húsíg égették a mellemben a reanimáció pecsétjét. [...] az egész pusztá lélet a törött bordákból áradó éles fájdalom kísérte. [...] Én azt hiszem, mondtam vacogva, hogy vizes lett az alsónadrágom. Mondtam, nem tudom mitől.” (255.)

17 „az orvos nesztelenül távozott a medikussal, [...] mert valaki egyre hangosabban húzta a lélegeztetőt a színfalak mögött. Éktelen lárma támadt a hörgés körül, [...] mire többen kirohantak a függöny mögül és visszarahantak.” (175.) „Ezek ketten a haldokló nyöszörgését követve megint eltűntek”. (177.) A reflexszerűség mint kontrollálatlanság kapcsán lásd még: „arcukon a professzionális figyelem nem fegyelmezhető boldogságra váltott” (241.) vagy később ennek inverzét: „Nyugalmat imitáltak, a szakmai méltóságuk mögé rejtették a személyes boldogságukat.” (255.)

18 „úgy figyelt a [...] tudós szemével, mintha jelenést [...] kéne látnia. Felindult volt, átszellemült, a tárgya és az intuíciója [...] között osztotta meg az állatias figyelmét.” (161.); „bejött a testi létezésemtől elbűvölt orvos az élesen figyelő tekintetével” (173.); „a hatást figyelték az arcomon.” (177.); „némán figyelték az arcomat. [...] A két férfi [...] elnyílt ajakkal és megnyílt szemekkel veti rám magát.” (197.)

19 „Egy vadidegen megmondja, mi zajlik a mellkasodban, te nem tudod.” (105.) Később, a halált (az allergiás sokkot) előidéző kórházi injekció előtt: „ismeretlen emberek segítenek” (181.)

20 A tünetek kezdeti érthetlenségével („[h]alvány fogalma nincs az embernek, hogy milyen folyamatok zajlanak a szervezetben” [31.]) és a fájdalom személyes tapasztalatának megfogalmazásával szemben: „a test ismeretlen mélyéről érkezett. Sötét rejtektűjain nem érintett idegvégződésekkel átszótt szerveket. / Mintha a csonthártyát érte volna el a megfelelő ponton. / Valójában nem történt más, mint hogy a koszorúerek különböző ágain az elzáródások és az érgörcsök miatt akadozott a keringés.” (59.) Továbbiak: 101., 105., 121. Vö. Borbély, i. m. 67.

A metszéspontban a reanimáció áll mint 'idegen' szó. Az olvasó tekintetében kétszeres a megjelenő idegenség. Az orvos számára nem az orvosi szakszó, hanem ennek a beszélői arculattal való illetén kapcsolata idegen. Mint az imént láthatóvá vált, ez a kapcsolat az elbeszélés mód sajátja is egyben, vagyis a szöveg irodalmiságára is vonatkoztatható. Ezzel szemben az önmagát az újraélesztés pillanatáig lélekként átélő „én” arculatára olvasva a szó orvosi pragmatikai jelentése és az orvos megértése válik idegenné, ellentétben a szónak a lélekre utaló etimológiájával.²¹ Visszahozva valaki (egy arc és egy hang) lett, noha az erőfeszítés nem erre (hanem egy diszfunkcionális szerv újraindítására) irányult. Vagyis, ismét követve a fenti érvelést, az orvosi nyelvi megértés egésze válik idegenné az elbeszélés nyelvének tükrében.

Az orvosi nyelv nem az infarktus egzakt leírásának eszközeként jelenik meg a szövegben, hanem mint az elbeszélés tárgya: mint egy univerzális jelentéseket és automatikus cselekvéseket generáló, ám jelöltjét elvétő, s így a jelentéstársítás következményeivel is elszámolni képtelen, tárgyától 'idegen' nyelvi gyakorlat, egyfajta arctalan nyelvi robot. (Lásd még: „Orvos nem szemlélheti tétlenül, hogy elhaljon a szívizomzat” [105.]; „szak-szerűen és szenvedélyesen, boldogtalan közösségük nevében tesznek rá kísérletet, hogy megtartsanak maguk között.” [145.] Amennyiben nem a cselekvés a nyelv jelölője, hanem fordítva, úgy a gátoltság azonnal láthatóvá válik: „Mintha dadogva jutnánk hozzá az ismert eredményhez.” [173.]) Az orvosi nyelvvel való találkozás a halál és a fájdalom megkülönböztetése²² miatt válik az elbeszélés tárgyává, egészen pontosan a történet konfliktusává. Az elbeszélő által az orvosokra ruházott felelősség a fájdalom enyhítésére vonatkoznék.²³ Ezzel áll szemben az automatikus „erőszak”, amellyel „visszahozzák” valahonnan (267.), amire egyiküknek sem vonatkozott ismerete a halál pillanatáig. E feszültség terében jelenik meg a bosszú²⁴, a pofátlanság²⁵, a zárlat kétértelműsége vagy az örök antoniusi jelző, a „derék” orvosok (101., 121.).

Míg az orvosokkal szembeni viszony a zárlatban a fölérendeltség irányába mozdul el, addig a kezdetben az alárendelt szembenállás helyzetéből indul. Az elbeszélés nehézségének problémája a mitológiai utalásokon keresztül topográfiai allegóriává válik mint az akadályokkal övezett Styx átszelésére irányuló kísérlet. Bár elvben az elbeszélés oda- és befelé vezetne, a pokol Kerberossal asszociálódó vonyító kutyái (23., 29.) csak akkor érthetők az út során leküzdendő akadályként, ha azokat az evilági nyelv belső határaitra helyezük. Általuk így, egyrészt, a pokol az alvilág megfelelőjévé válik, másrészt felcserélődik alvilági és evilági, s így a valahová való eljutás is mint valahonnan való kijutás értetődik. A 'vonyító' kutyák képe a jelentések oldalán pontosan annyira nem illik a klinikai halál tapasztalatához, mint amennyire párhuzamos a jelölők síkján azokkal a – csak

21 A szöveghely értelmezésében nagyban támaszkodom Borbély Szilárd idézett tanulmányára, mely a szövegrész kapcsán ekként fogalmaz: „Az elbeszélő mintha azt értené [a reanimáció szón], hogy visszahozták a halálból [...]. Az orvos [...] arra vonatkoztathatja a kijelentést, hogy a test egy létfontosságú működésében beállt zavart elhárították [...]. Miközben az irodalmi olvasóban azt a visszhangot keltheti, hogy a lélek visszatért a testbe.” Borbély, i. m. 63.

22 A fájdalom és a halál megkülönböztetésének jelentőségére az általam ismert tanulmányok közt csak Borbély Szilárd idézett tanulmánya utal, az eutanázia problémáját is felvetve az értelmezésben. A tanulmányból e helyen is sokat meríték. L. Borbély, i. m. 65–7.

23 „A hirtelen szívhalál ellen nem lett volna kifogásom, de világos, a tartós fájdalmat és a ténylegesen növekvő légszomjat nem leszek képes orvosi segítség nélkül elviselni. [...] nem a haláltól tartottam, [...] hanem a fájdalmat és a levegőtleniséget nem tudtam elviselni.” (89.)

24 „Készséggel kiszolgáltatta magát, utolsó leheletével még bosszút áll.” (201.)

25 „Gyorsan befejeztem hát a megkezdett mondatot. [...] Hatásosnak bizonyult, tudtam mit csinálok [...]. Még élveztem is a pofátlanságomat.” (249–53.)

pár oldallal korábban feltűnő – mindenünnen 'vijjogó' mentőautókkal, melyek ugyanúgy próbálják útját állni az alvilágból való szökési kísérleteknek (15.). A sértő hanghatások az orvosi dimenzió kizárólagos sajátjai a szövegben, melyek a kórházhoz közeledve fel erősödnek: szirenázás a dugóban (103.), folyamatos ordítózás odaérve (151., 161–3.), a kórteremben sivító gőz (153., 165.), éktelen lárma és fémes csörömpölés (175.), szemben a „[v]áratlanul lett teljes csönd” mondat kontrasztjával az egyik betegárs haldoklása kapcsán (175.). Ebben a szövegrészben hangzik el a vonyító kutyák metaforáját allegóriává építő invokáció vagy fohász: „A pokoli hangzavarban szólni tudjak. Minden elbeszélés anyja, Polymnia, légy hozzám kegyes, segíts át köznapi szavakkal a Styxen.” (169.)

A közép közepén, a halál bekövetkezte és a halálközeli tapasztalatok leírásának második (legproblémásabb) szakasza előtt elhelyezett invokáció az írás jeleneként, így az élet allegóriájaként láttatja az alvilágot (/poklot) (l. a rokon 'árnyékvilág' és 'siralomvölgy' metaforáit később [201., 267.]), határán elhelyezve a mentőket, legmélyén pedig az intenzív osztályt sötét folyosóival (151.), függönylabirintusával (155.), a holt lelkek nyöszörgésével (153.) és mitikus termetű vagy „félíg ember, félíg állat” figuráival.²⁶ Az allegória oly módon fűzi egybe az élet mint pokol, az élet mint kórház és a kórház mint pokol – külön-külön konvencionális – metaforáit, hogy, egyrészt, a pokolnak az alvilág topográfiájával történő megfeleltetése révén kizárja a szerkezetből a 'menny' jelöltjét, vagyis a halál (az odaát) dimenziója bár életként allegorizálódik, nem társítható a Élet képzetével. Másrészt az alvilág (/pokol) nem az általában vett élet metaforájaként jelenik meg az allegóriában, hanem egy speciális nyelv- és tudásforma által elbeszél (megteremtett) valóság képeként, mely nyelv, s ez a fontos, teljhatalommal rendelkezik a birodalmába lépők sorsa, élete és halála felett.

Az elbeszélés történetként olvasható része nem a halálban tapasztaltak mibenlétével, hanem a halál körüli nyelvi gyakorlatokkal és ezek hatalmi természetével, etikai problémákkal foglalkozik (l. a 22. lábjegyzetet). Az orvosi mindenhatóságra vonatkozó, már a kezdetben – az életmentő, de esetenként halált okozó beavatkozás kapcsán – feltett kérdés-re²⁷ a többlettudás birtokában a zárlat adja meg a választ. Ennek jelentése az allegorikus szerkezetben a megidézett orvosi nyelv illetékességének elvitatása a tárgytól, amelyre vonatkozni látszik, s amelyben automatikus döntéseket hoz. Ez a status translationis, az ügy áthelyezése a retorikában. Elvét tekintve ugyanaz nagyban, mint az invokáció alakzata, az aposztrophé, kicsiben: az adott bíróságtól (/közönségtől) való elfordulás alakzata. Az elfordulásnak Polymnia megszólítása, vagyis maga az irodalmiság a tengelye, iránya azonban az irodalmi olvasók közönsége: az elbeszélő, elsősorban a kezdetben és a végben, stílári fordulatokkal támasztja meg az immár három képből szerveződő allegória ívét (élet ~ kórház [orvosi nyelv], azaz ítélszék [ítélet], azaz alvilág [/pokol]), rájátszva az élőnyelvi, nyilvános védőbeszéd vagy tanúságtétel beszédhelyzetére²⁸.

Az elbeszélés nehézsége és téje a nyelv számára elérhetetlen tudás igazolása mint hatalomszerzés, amelynek birtokában lehetővé válnék kitörni az orvosi-tudományos nyelv és

26 Borbély, i. m. 69. A kórház mint alvilág allegóriájának értelmezésekor is nagyban támaszkodom erre a tanulmányra. Vö. i. m. 67–71.

27 „nem mindig lehet eldönteni, hogy a bekövetkező halált majd az infarktus okozza-e, vagy ők maguk a terápiájukkal. / Ami a halál szempontjából tényleg édes mindegy, az élők etikája szempontjából azonban közel sem.” (101.)

28 „bár az orvosokkal ellentétben nem mondanám, hogy [...]” (121.); „És akkor valami nagyon érdekes kezdődik, valami fantasztikus történik, tulajdonképpen erről kéne beszélni. / Olyasmi folytatódik, amit igen nehéz szavakkal megragadni.” (121–3.); „Hangsúlyozom, hogy [...]”. Azt hiszem, hogy [...]” (241.); „Így a pontosabb.” (263.) Az elbeszélés ezen aspektusára Borbély Szilárd is utal; értelmezésében egy konkrét publikumhoz szóló előadó arculata társítható hozzájuk (i. m. 62.).

az általa igazolt (valóságként fikcionált) alvilági jelentések uralma alól. A nyelvi akadály sokkal „prózaibb”, mint talán a tárgy okán előszörre tűnnék; gyakorlati probléma, mely a szövegnek az olvasók világán belüli helyzetével kapcsolatos. Az elbeszélő célja világos, hisz maga nem csupán egykori visszatoloncoltja, tehát mostani foglya az orvosi nyelvnek, de újabb szökésére készülő majdani üldözőttje is egyben, megidézett közönségével együtt.

A megismerés (az ügy áthelyezése 2.)

A cél elérése természetesen a halál leírásának mikéntjétől függ. Az elbeszélés a témát három részre bontja, jelentős különbségekkel a felépítésben. Bár az érdemi megértés lehetőségéről egyik esetében sem beszélhetünk, az olvasó számára mégis az első rész jelenti a legkisebb akadályt (127–47.). A szövegrész zárt és statikus, szemlélete meghatározóan szerkezeti, központi témája az értelmezés lehetősége. A leírás tér és idő dimenzióinak törlésével és az űr metaforájának bevezetésével kezdődik (127.), amit az ember oldalán a lemeztelenítés motívumának folytatása egészít ki, bevezetve a végső lényegként értett tudat és a „tisztá érzéki felfogás” fogalmait (főleg 129–31., 145.). A fejezet innen a saját élettörténet evilági értelmezési problémáihoz (129–39.), majd az odaát tapasztaltak közvetítésének lehetetlenségéig jut el (139.).

Nyilvánvaló, hogy a szöveg itt önmagáról és olvashatóságának kérdéséről beszél: az olvasó épp úgy keresi az elbeszélésben (születés és halál végpontjai közt) a „részletek helyét a teljes történetben”, ahogyan a beszélő tette ezt életében, hiába (129.). Hasonlóképpen, a három részletben egyedül itt elhangzó, morális szempontból is érthető kijelentésnek („[n]éhány szerencsés pillanat volt az életem, amelyben megéreztem ugyan, minek kéne a közelébe kerülni” [139.]) magától értetődő következménye a szövegrész léte és oka, hogy tudniillik „erről kéne beszélni” (121.). A nem megosztható tapasztalat mégis lehetővé váló megosztásának első lépéseként a szöveg az olvasóhoz fordul, és a megosztandók létének nyomatékosítása mellett tudatja ennek lehetetlenségét (mégis). Utolsó, kontrasztív mozzanatként rámutat az orvosok ‘szakszerű’ és ‘szenvedélyes’ igyekezetére egy kétes cél elérése érdekében (145.).

A középső rész (201–43.) az első ellentéte. A fejezet nyitott, ideát és odaát a kezdetben összecsúszik (181–201.), a középben fedésbe kerül (225–33.), a zárásban érintkezik (243.). Központi témája a tapasztalás; a fejezet mind végpontjain, mind belső történéseiben dinamikus, szemlélete meghatározóan szenzuális. Amit az első rész még a tartózkodó ‘hazatalálás’ metaforájával írt le (129.), azt itt az elragadtatottság szinonimáinak sora kíséri.²⁹ A bennfoglaló, nyugvó űr helyét erő és fény mozgáson keresztül történő megtapasztalása váltja fel, és a két új elem megjelenésének időbelisége (időbeli szerkezete) is hangsúlyosan elmosott: az erő természetének leírása, mely a testi halál beálltakor „kívül[ről] és belül[ről]” (201.) „elfúj és beszívott magába” (203.), összecsúszik a „sorsdöntő történet”, az ősalapotból a fény felé való ‘átbillenés’ és ‘belebillenés’ leírásával (209.). Az ember szerkezeti felépítésének leírása a lemeztelenítettség teljes definícióját nyújtja, végpontjáról eggyel továbblép, bevezetve a lélek fogalmát, illetve a szerkezeti aszimmetriát (főleg 235.). Az elvont gondolkodás itt már a fogalmi gondolkodáson túli (211.), és „a különböző tudatszintek[...]” egyszerre válnak átláthatóvá (235.).

A megértés e ponton már egy sejtés emlékének is csupán vélelme, és ahogyan a szöveg a végpont felé közeledik, az olvasó egyre inkább segédfogalmakra szorul. A szöveg szele-

²⁹ ‘Teljesség’, „szerelmi elragadtatottság” (201.), ‘nagy szellemi felismerés’ vagy ‘nagy szerelmi egyesülés öröme’, „legpazarabb”, „eufórikus” (201–3.), „káprázatos” (211.), ‘elmondhatatlan öröm’ (217.).

sebb kontextusában Isten és Krisztus neve és képei nélkül nincs odaátról szóló elbeszélés; ha van, akkor a hiányuk jelent. A szövegrészben a beszélő kétszer, először az erő, másodszor a fény kapcsán tagadja Isten létezését (203., 221.). A frivol magabiztossággal odavetett kijelentéseket ironikusnak vélhetnénk³⁰, ám az irónia – mindenkori minden homályossága mellett is – már jelent, a megfogalmazás pedig finomul: létének első tagadása után Isten többes számba kerül, s az „istenekről alkotott kép[ek]” az erő metaforájává válnak (203.), habár az erő kevéssel korábban és később többször is a ‘teremtő’ jelzővel egészül ki (201., 203., 209., 235.). Közvetlenül második tagadása után létezésében megerősített jelöltként tételeződik, de kisbetűvel írva („ő”), akinek ekkor az a fény válik leghitelesebb hasonlatává, amely jelöltként a tapasztalati sor végén áll (221.). Ez a jelölt azonban a harmadik részben a szülőszoba ablakán átszűrődő fényvel azonosítódik (281.). Vagyis teljes és, aligha túlzás, demonstratív a zűrzavar. Az ‘Isten’ jelölő körüli két rafinált manőverrel a „nagy nő” két Istent antropomorfizáló átkozódása áll szemben, kizárólagos példáiként a jelölő pragmatikus használatának.³¹

Krisztus neve egyetlen helyen tűnik fel, de nem a Fiút, nem is történeti alakját jelöli, még csak nem is egy közismert, kiterített testet. Krisztus alakja pusztán járulékos eleme egy az optikai észlelés paradox látószögére állított hasonlatnak, Mantegna talányos perspektívájú festményének tárgyaként. A különös látószög leírása közben, párhuzamba állítva a piktorális ábrázolást a fotografikus ábrázolás metaforáival, a beszélő megteszi a kétszeresen is megtehetetlent, és gondolatban egymásra montírozza itt hagyott testének odaátról szemlélt képét és a halott Krisztus alakját (231.). Teszi mindezt úgy, hogy saját testét jó előre a hangsúlyosan nárcisztikus testiség kontextusába állítja. Ez a kontextus a szövegben nemcsak a halál pillanatában tűnik fel³², hanem az általános emberi alapvető meghatározottságként mutatkozik meg (jóllehet igen rejtetten³³), mely összeköti a testet és „a többieket”, a testit és a halált, ez esetben pedig a halott beszélő testét a halott Krisztus testével. A szakrális jelentésnek még a blaszfémiát is értelmezhetlenné tévő ignorálásával a ‘Krisztus’ jelölőtől így csak kulturális összefüggések belátásáig juthatnánk, de a hasonlat szerkezete még ezt is lehetlenné teszi: Krisztus neve nem áll jelölő pozícióban.

Ez a szakasz is, miként az előző, az orvosok kontrasztív képével zárul, ahogy – szemben az eddig szemlélt „káprázatos” fényvel – „[f]ejüket a bántó fénybe emelve felnevettek” (243.).

A harmadik szakasz a második végének (fény- és barlangmotívumának) megismétlése, melyet a teljes megértés követ (a halál születés), ám alapvető összefüggésben áll az elsővel is. Ahogyan az első szakasz egy az olvasó ideáti megértésének lehetőségére vonatkozó kérdés, a második pedig az elbeszélő odaát szerzett tapasztalatainak „közvetlen” – az olvasó

30 Borbély Szilárd találóan von párhuzamot e szöveghelyek és Gagarin landolást követő hasonló tanúságtétele között, bár nem az irónia lehetőségének irányában vezeti tovább az értelmezést (i. m. 80.). E részletek kapcsán Borbély mellett Eörsi István tette fel a legösszetettebb kérdéseket. L. Eörsi István: *Az író halála*. Élet és Irodalom 46. évf. 2002/07. 14.

31 „Hogy az Isten bасса meg.” (155.) „Attól kímélje az Úristen [...]” (177.)

32 „Hiába a fájdalom, [...] a halálfélelem, [...] a testi érzeten enyhén átdereng a nárcisztikus elégedettség. / Olyan rosszul azért nem mutathatok.” (201.)

33 Lásd az alsónadrág témáját: a kórházbeli levetkőztetés után „[n]em hagytak mást rajtam, mint a helyzetemhez egyáltalán nem illő, igen kicsi, fekete alsónadrágomat” (161.). Ez az a friss alsónemű, amit a beszélő korábban épp „az azok” kedvéért öltött magára, a „halálveríték” szintén „a többiek” érdekében történő lemosdása után (83.) – következképpen a helyzetéhez leginkább illő is kell legyen. Az alsónadrág a színnel kiegészülve mint a halállal való eljegyezkedés ünnepi öltözete értendő, nem híjával a groteszk *helyzet*komikumnak, ahogyan a jelölés poétikai és az értelmezés pragmatikus szempontjai a kórházban egymásba csúsznak.

meg(/félre)értését ellehetetlenítő – leírása, úgy válik ez a rész a beszélő ideát bekövetkező megértésének az olvasó nyelvén megfogalmazott leírásává (261–65., 273–81.). Bár láthatuk, hogy a történetalakítás nem teszi cselekményekben megragadhatóvá a megértett tudás jelentését, a tapasztalás és megértés e hármas osztású leírásában mégis világosan kirajzolódik egy dialektikus cselekményszerkezet magában a kialakításban. Vagyis nem a történetformálás mutatja meg a megértett tudás jelentését, hanem a megértés mozzanata mutatja meg (zárja és teszi teljessé) a történetformálást mint cselekményt; magát a tényt, hogy a megértés (fél) szintézisként ábrázolt. A megértés az odaát és az ideát szintézise, de nem szintézise elbeszélői és olvasói perspektíváknak. Olyasvalami ez a megértés az olvasó számára, mint egy idegen nyelvi idióma szó szerinti fordítása annak számára, aki az eredeti nyelvet nem ismeri.

A nagy szerkezet mellett a lokális megformáltság, a heurisztikus felismerés finom túldramatizáltsága is a retorikára irányítja a figyelmet. A születés – alig is metaforikus – motívumának ismétlődése³⁴ egyszerre kényszeríti rá az olvasót létrehozni a konvencionális képzettársítást halál és születés között, és – arányban e konvencionális mértékével – felfigyelni a kidolgozás pazarló energiájára, amely problémaként közelít a megértés e problémátlanságához. Ezek után különösen nehéz volna önnön jegyzésében vett leírás-ként értenünk, hogy a beszélő ugyanezt a képzettársítást csupán egy porszívó pár nappal későbbi, váratlan segedelmének köszönhetően teszi meg (271.). Maga a hasonlat természetesen jól érthető, hiszen a szülőcsatorként értett gégecső (271., 275.) mellett a fizikai halál beálltakor tapasztalt (ott is porszívóhoz hasonlított) elementáris elszívóerő képét (181.), sőt még a 'porra leszünk' képzetét is egyesíti. Utolsó mozzanatként azonban az elbeszélő betű szerint is utal arra, hogy az általa ekként leírt megértés csupán hasonlata egy hasonlat által bekövetkező megértésnek (és hogy megvilágító ereje is ebben rejlik):

Mint aki egy kézzelfogható hasonlat segítségével ismeri fel a valóságos történet helyszínét. (277., kiem. tőlem.)

Vagyis a halál születésként való megértése bár továbbra is ugyanaz a jól ismert hasonlat, lényege a kidolgozásban rejlik, amely már messzemenően nem konvencionális, hiszen jelölő oldalát (a születés testi folyamatát) az elbeszélő olyan megütő naturalizmussal hangsúlyozza túl (279.), hogy értelmezése sem lehetséges másként, mint hogy a halál olyan, mint a születés, de szó szerint. Valóban szó szerint azonban csak akkor érthetünk egy retorikai képet, ha nem értünk rajta semmit. Ahogyan tehát az olvasó nyelvén egy kézzelfogható hasonlat (a porszívó) utal az értelmezhetetlenre (halál ~ születés ~ halál), úgy utal a beszélő nyelvén ez a bár értelmezhetetlen, legalább textuálisan „fogható” hasonlat „a valóságos történet helyszíné[re]”. Az értelmezhetetlenség kettős hasonlatának „[m]attüveg[e] szűri meg így a fényt” (281.).

A zárlat csak retorikai szempontból tartalmaz új elemet. A beszélő pontosan ugyanazt mondja itt, mint a korábbi Godot-idézet erős félreolvasásakor³⁵. Vagyis elhagyja a születés és a halál üres kapcsolatát mint jelentést (ti. az értelem hiányát), de ezzel nem a vallás életet és halált az újjászületésben felcserélő metaforáját helyezi szembe (NB ott található Isten második tagadása). Ám nem is azt a tudományos hipotézist követi, amely a halál közeli

34 „ovális nyílás erősen fodrozott pereme”, „barlang”, „születés útja”, „az erő sikosan elfordít” (225.), „egyenletes bordázat vagy redőzet” (227.), „lökések” (237.), „szakaszos mozgás” (241.)

35 „»Az anyák lovaglólásban szülnék a sírokon.«” (215.) Lásd Eörsi István értelmezését e helyről: „A Beckett-idézet azt a frázist fejezi ki igen költőien, hogy aki születik, az meg is hal, nem pedig azt, amit Nádas interpretál bele, miszerint »Anyám megszülte a testet, én megszüلöm a haláloamat.«” Eörsi, i. m. uo.

tapasztalatokban a születés tudattalan (a magzati lét halálát jelentő) emléanyagát látja megelevenedni. Bár felhasználja ezt mint metaforát, csupán kiindulópontként, egyesítve a két határfolyamatot, kiejtve közülük az életet: „[h]alálom lesz a születésem” (225.), de „megszülöm a haláloamat” (217.), mert „[a] kezdet és a vég nem szétválaszthatók” (213.). Hasonlóan e két paradox metaforához, a 'fény' és az 'erő' – szövevényesen átvezetve Isten oldaláról idáig – a zárlat hasonlatában is akként jelenik meg, mint maga a felbonthatatlan, önmagára vonatkozó jelentés, a titok.

Az elbeszélő a fejezet végén, ahogyan az előző két részben is, kontrasztív mozzanatként ismét az orvosok felé fordul, a már részletezett megajándékozáson keresztül. Ha korábban a megformálás tétjét az orvosi nyelv hatalmán való felülkerekedés sikerességében láttuk, akkor – annál is inkább, mivel a kiemelt zárópozícióban áll – a nyelvről beszélő nyelv fikciójában a vállfák kétértelmű nyelve már az orvosi segítségnyújtásnak (kétértelmű) emléket állító elbeszélés nyelveként allegorizálódik.

Elgondolkodtató azonban, hogy amíg az első két rész kontrasztív képeiben az orvosok csupán tárgyai voltak az elbeszélő szemléletének, addig itt kapcsolat is létesít velük (ha ez közvetett is). Mivel a nyelvként értett ajándék az allegóriában maga az elbeszélés, olvasói pozíción („közönségként”) azonossá válik az orvosokéval, hiszen az értelmezés semmi más, mint kapcsolatba kerülés ugyanezzel a kétértelmű nyelvvvel. A valahonnan való el- és a valamely más plénum felé való odafordulás a szöveg retorikájában ugyanazt jelenti: a megajándékozáson keresztül történő odafordulás egy kétértelmű nyelven kimondott elfordulás, a kétértelmű nyelven kimondott elfordulás viszont odafordulás, vagyis irónia. Eszerint az *átfordulás* lényege mégsem az irányban, hanem ennek tengelyében rejlik, ahogyan a hatalomszerzés lényege sem a jelentésekben, hanem Polymnia oltalmában, az írásban magában.

A folyóiratközlés mint Írás

A szerző a szöveg első közlésével az *ÉS* olvasóit ajándékozta meg, odafordulva egy viszonylag széles, irodalomértő, közügyekkel szemben felelősséget érző, az allúziókban megidézett hallgatósággal okkal rokonítható közönséghez – történetesen a karácsonyi számban, az ajándékozás ünnepén.

A szöveg, melybe a kontextus minden oldalon látványosan belép egy-egy – adott esetben az ünnepkörrel asszociált – szöveggel vagy grafikával, pontosan úgy olvassa magára az ünnepi szám referenciájaként értett Megváltó alakját, ahogyan a beszélő teszi azt a Mantegna-képpel. A szöveg cselekményének olyan mozzanatai, mint a magára hagyott szenvedő, a keserves fájdalmak közt megtett út a városon keresztül (főleg 119.), „a többiekért” vállalt önmegtartóztató áldozatok, a ruhák elvétele és ellopásuk lehetősége a kórházban (161., 165.), az orvosok keze nyomán bekövetkező halál (121., 177–83.) és a testbe égetett seb mint pecsét (255.) egyértelmű allúziói a krisztusi arculatnak. Azok volnának akkor is, ha a szövegnek nem a születés volna a központi metaforája, ha az elbeszéltek idejét a kontextusban nem volna lehetetlen nem húsvét környékére helyezni³⁶, ha nem állna ott a közepén a Mantegna-kép, s ha persze nem a halálból való „feltámadásról” szólna az egész.

Ennek a történetnek mint hírnek a szakrális képrendszer gondos ellehetetlenítésén keresztül történő elbeszélése nem, de karácsony alkalmából történő közrebozsátása félreérthetetlen, blaszfémikus parafrázisa volna az ünnepi szám okát adó jó hírnek. Ám ez csu-

36 A tavaszi (kora nyári) *idő* mint az infarktus közvetlen kiváltó oka világos (11–5.).

pán fele az időzítésnek. Másik része az év, a harmadik évezred első éve, 2001. Az évezred kezdőpontja jelentésségében túlmutat önmagán, s az (egyik) egyezményes történelmi (nem szakrális) időszámítás legnagyobb léptékének metonimiájaként, vagyis mint a lépték maga jelenik meg. Az évszámmal párban a karácsony már nem Krisztus születését jelöli, Krisztus neve így már nem a Fiúra vonatkozik, megint csak nem jelölő pozícióban áll, hanem egy kulturális egyezmény referenciapontjaként értetődik. Az úgynevezett 2001-es év karácsonya a legszélesebb értelemben vett kultúra diszkurzív (történeti) keretének és a magát a maga létrehozta kereteken belül legitimáló kulturális gyakorlatoknak a metonimiája. A feszültség mindentől nem szűnik meg, de éppen ez az eldönthetlenség a lényeges. Nem a szakrális kontextus tagadásáról, hanem ellehetetlenítéséről van szó, ahogyan a Mantegna-jelenetben is. A szöveg pontosan azt a pontját keresi a kultúrának, amely a legerősebb vonzást gyakorolná rá, de azért, hogy lefeszítse magáról.

A megjelentetés időzítésével az elbeszélés saját határai közé emeli kontextusát, vele a folyóiratot lapozgató olvasóit, s olvasóival együtt az olvasók világának egészét. Nem csak folyóiratbeli önmagára tekint ugyanabból a perspektívából, mint ahonnan az odaátról visszanező beszélő tekint saját itt hagyott, Mantegna Krisztusát idéző testére, de ugyanúgy tekint a szöveg értelmezésén buzgólkodó olvasóra is, mint amiként a beszélő tekint a kiterített testén machináló orvosokra:

Jóindulatú elnézéssel figyeltem az igyekvő kezeket, a kezeken a szörzetet, tudatom serénykedését, a saját megmagyarázhatatlan optikai csalódásomat. De ez a reálisnál magasabb gépállás megfelelt a fogalmi világon túlnak.

Szelíd iróniával visszanezel. Nem olyan sürgős, hiszen olyan ütemben és olyan szinteken fogod megfejteni, ahogy az életről reálisan távolodsz. (231–3.)

A megajándékozás, az oda- és elfordulás átfordulásának iróniája így már érthető. Az orvosok nem bűnbakjai a szövegnek, hiszen – legyenek bár élet és halál urai – csupán performatívumai ugyanannak a nyelvi automatizmusnak (kultúrának), amelynek programozott kreatúrái és működtetői az olvasók maguk is. Az orvosi dimenzió metonimikus allegóriája annak, amivel a szöveg viszonyt létesít (és amitől elfordul, amit iróniával szemlél tehát), vagyis a kultúra egészének: az emberre, halálára, jogaira és szabadságára vonatkozó vélekedések és a vélekedők összességének. A folyóiratközlés mint totális Írás mutatkozik meg, olyan hű tükröként, amelynek perspektívája a végső titokkal együtt az olvasók világát is egészében befogja. Ez az a hatalom, amelynek birtokában az ügy áthelyezése megvalósítható: az olvasó a szöveg szereplőjeként eszmél önmagára, képtelenül mind arra, hogy a szöveg teréből kilépjen, mind arra, hogy a „benne foglalt” titokkal értelmező viszonyba kerüljön, vagy akár hogy ügyet se vessen rá. Bár az ugatás, harsogás és vonyítás ekkor már az olvasók és nem olvasók, a kultúra legszélesebb értelemben vett kiszolgáló apparátusának hangjaként allegorizálódik, magát a ‘jóindulatú’ és a ‘szelíd’ szót mégsem volna egyszerű ironikusan értenünk.

A könyv mint Könyv

Az elbeszélés *ÉS*-beli közlése sorközökkel tagolt, pár bekezdésnyi szakaszokra, olykor csak egy-két mondatnyi bekezdésekre osztotta a szöveget néhány hosszabb rész mellett. Ez a szövegalkatás jól értelmezhető mint az eltérő időérzékelés belső ritmikája, mint a figyelem fókuszáltságának, vagy később, mint a halálban tapasztaltakkal szembeni kontemplatív viszonyulás megjelenítése. Úgyszintén jól érthető a különböző perspektívákban (tudatállapot, idősíki) megfogalmazott tapasztalatok viszonyba állításának eszközeként is.

A szellős elrendezés ugyan a könyvben is megmaradt, a tagolások ritmikája és jelentésképző szerepe azonban gyökeresen megváltozott. A sorközök eltűntek, helyüket többségében az egyes lapok és a bal oldalon elhelyezett fotók vették át. A hely azonban nem azonos a funkcióval: a lapok sokszor eredetileg összetartozó szövegrészeket szigetelnek el egymástól, vagy eredetileg sorközzel elválasztott részeket egyesítenek. Ha ennek magyarázataként pár esetben fel is merül a szedéstechnikai indokoltság lehetősége, ez mégis teljességgel idegen marad a szövegalakítás szemantikai és retorikai szempontjaitól. A szövegtagolás az összefüggésében nem módosított részek esetén is eltér: a bekezdéseket a könyvben nem behúzás, hanem a szövegbe simuló balra zárt új sor jelöli. Az oldalak egységéhez mérten a szövegrészek terjedelme, így az üres részek hossza itt aritmikus. A szövegalakítás textuális logikája háttérbe szorul a könyv alakj meghatározottságával szemben.

Ennek az értelmezés folyamatára gyakorolt hatása igen szembeszökő. Egyrészt megnehezíti a olvasás szoros értelemben vett gyakorlatát, de szembenáll a jelentéstársítás absztrakt folyamatával is. Legjobb példája ennek a vendéglő jelenetét leíró rész tördelése. Ez a jelenet fordulópont a történetben: innentől kezdődik a légszomj témája (47.), itt kerülnek szembe az egykori identitás képei az identitás teljes elvesztésével, s később innen menekül haza a beszélő a „rejtekhely biztonságá[ba]” (81.). Így szól a légszomj beálltát követő első önreflexív szakasz kezdőmondata, mely az *ÉS* közlésében sorköz nélkül folytatódik, s amely ott a felette való elidőzésre sem adott semmi okot:

Egy csésze tűzforró leves marad utána az asztalon. (51.)

Ezt a mondatot a könyv nemhogy külön oldalra, de egy csak itt előforduló, kétoldalról három-három fotóval megemelt piederasztalra állítva helyezi elénk; amelynek nyomán pont úgy kényszerülünk hosszan és moccsatlanul elidőzni fölötté a fehér lapon, ahogyan a légszomjjal küzdő beszélő kényszerül ezt tenni az asztalára tett leves fölött (ismét egy külön oldalon):

Hosszú ideig ültem moccsatlanul a forró leves fölött a söröző fehéren terített asztalánál. (57.)

A két mondat határolta szövegrész eredendően azzal az ellentéttel foglalkozik, amely a valóság (a tünetek) személyes érzékelése és „a többiek” nézőpontja között feszül. Közrefogva azonban a mondatok tipografikus képe és jelentései között (vagyis elbeszélői és olvasói nézőpontok, jelölés és jelentés, írás és értelmezés között is) azonosságot teremtő lapoktól, a szövegrész mint az olvasás (a textuális valóság) itt és most érvényes és általános perspektívái közti feszültséget elbeszélő allegória jelenik meg:

Nem érted, mi történik, még soha nem éltél át hasonlót, mégis pontosan tudod, hogy ezt nevezik halálverítéknek. Jéghideg van önnön forróságod felszínén. Miközben látod, hogy körülötted semmi nem változott meg, s így azért azt is fölfogod, hogy a saját észleléseid és a mások észlelései között nagyobb a különbség, mint amennyi megszokott és elvárható. (55.)

Az elbeszélő személyes megszólításunkkal nyomatékositva igazolja vissza zavarunk tényét és jogosultságát. Hogy ne éltünk volna át szöveg olvastán hasonlót, az persze éppúgy nem igaz, mint amilyen kevésbé összevethető ez a textuális tapasztalat az infarktus szimptomáival. Mégis, e fikcióval ebben a könyvben találkozni elgondolkodtatóbb problémára, mint amin könnyedén túl lehetne lépni. Saját szövegszerű észlelésünket egyébként szokásos (másokéval egyező) észleléseinkkel szembeállítva pont úgy vagyunk kénytelenek elgondolkodni a fikció hihetőségén, ahogyan a beszélő kénytelen (csak rá vonatkozó) realitásként elfogadni a tüneteket. S ha a fikció teréből megpróbálnánk a halál távollétének (nem túl bölcs) érvével kilépni, ismét visszalépünk oda, hiszen a beszélő maga is utal az

időre: „Már kora reggel igen távol voltam tőlük, s ezek szerint most még távolabb.” (55.) Az allegória több, mint a memento mori csalhatatlan éleslátása. Úgy vezet be a könyv terébe, hogy nem jelentésekkel szembesítve készlet jelentéseken elgondolkodunk, hanem a jelöléssel szembesítve kényszerít jelölés és jelentés viszonyát újraértenünk. A szerkesztés, miként a folyóiratközlés is, az abszolút hű tükör fikcióját követi.

Hasonlóságot mutat ezzel a fotók és a szöveg viszonya. A fotók az értelmezés számára nem megközelíthetők, mert képenként és sorozattá szervezve is a valósággal való teljes megfelelés irányába mozdulnak el az ábrázolás ellenében. Tárgyukat a fotótechnikai eljárások (a vizuális megfogalmazottság) hiányát idéző fotoretorikán keresztül, mintegy közvetlen tárgyi valójában engedik látni, elemeiként egy szintén a megformáltság (a kiragadás és határoltság) teljes hiánya felé haladó szinekdochikus allegóriának. Az egyes fotók, szövegpárjaiktól függetlenül, nem mondanak mást, mint a saját létét kinyilatkoztató körtefát magát.³⁷ Mivel azonban a sorozat átfogja az év egészét, a kompozícióban a vitális ciklus e kinyilatkoztatás nyelveként allegorizálódik: a körtefa elmúlt nyári önmagának tökéletes metaforájaként áll a jelen nyárban (vagy megfordítva). A könyv szembeállítja a fa tavaszi kivirágzását a halál bekövetkeztével a kórházban (kb. 184–259.), a fotók jelöltjének nyelve így a születés (vagyis a halál) konvencionális jelölőjévé válik (tavasz ~ születés). És megfordítva, mivel a szöveg metaforikájában a születés maga is jelöltje a halálnak, amelynek a születés a jelölője, a központi hasonlat (/metaforák) körforgása az évszakok körforgásának allegóriájává válik, annak a nyelvnek a „fordításává”, amelyen keresztül a körtefa nyilatkoztatja ki önmagát. Bár a születés után itt tavaszként értett halál elmozdítani látszik ezt a körkörösséget az értelmezhető allegorézis irányába (a szakrális dimenzió felé), a szerkezet egésze ismét, e szempontból is önmagába zárul. A nyárnak a kezdetben és a végben való kiemelésével a könyv kiiktatja a tradicionális tél-tavasz (halál-születés) vagy tavasz-tavasz (születés-újászületés) metaforikus szembeállításokat, mintegy a körtefa nyelvében is megismételve, hogy a születésként értett tavasz és a születésként értett halál nem jelentés, csupán metafora (mely utóbbi mindazonáltal szó szerint értendő).

A zárt, jelentésteli ürességnek ugyanezt a mintázatát mutatják az üres – a fotókkal együtt minden kiadásban³⁸ rögzített helyzetben álló – oldalak, melyek követik a történet három fő egységének kezdő- és végpontjait (l. az 5. lábjegyzetet). Valamely szöveg részeként a hiány, az üres oldal, az üres hely a virtuóz jelentéstársítások ideális terepe volna, ám ezek az oldalak (az egyetlen, már a szöveg vége után állót leszámítva) egyrészt mind a képek oldalán állnak, másrészt jelentésük cezurális, vagyis egyértelmű, hiszen hiányt hiánnyal, törést töréssel, nem ábrázoltat nem ábrázolttal „jelölnek” (ezekre a határookra a szöveg maga is utal, l. a 7. lábjegyzetet). A szöveggel való kapcsolatuk szoros, de a jelentéstársítás számára nem megközelíthető, még kevésbé, mint a képek és a szöveg viszonya. S ennek megfelelően róluk az oldalszám, könyv és szöveg funkcionális kapcsolódásának utolsó jele is hiányzik. Ám nem rendszeren kívüli üres helyek ezek, hiszen részei a lapokból álló könyv fizikai kiterjedésének, így továbbra is részei az oldalszámozásnak. Ebből a szempontból válnak végül értelmezhetővé: könyvtest és szöveg előzetes megkülönböztetése szükséges ahhoz, hogy – ezeken a párhuzamos, üres, azonos értelmű helyeken keresztül történő – megfeleltetésük retorikai állításként legyen megfogalmazható. (Ebben az esetben pedig az sem lényegtelen, hogy az itt-ott fellépő elcsúszások ellenére az egyes szövegrészek is minden fordításban identikusak az oldalszámaikkal.)

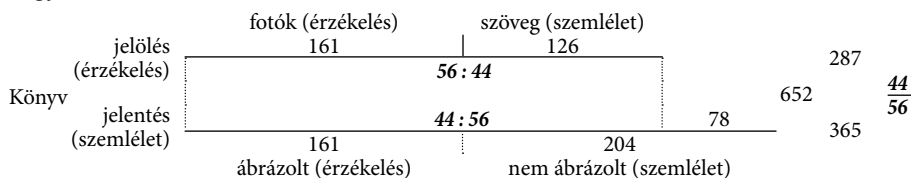
37 Vö. Esterházy Péter írásával, mely a fotók 2003-as kiállításán hangzott el a Mai Manó Galériában. Esterházy Péter: *Sárga rothadó*. Élet és Irodalom 47. évf. 2003/44.

38 Érvélemben itt a német mellett az angol kiadás ismeretére támaszkodom: Péter Nádas: *Own Death*. ford. Janos Salamon, Steidl Publishers, Göttingen, 2006.

A könyv részei és a részek viszonyai ugyanazt a textuális mintázatot mutatják: az egyes szövegrészek és az üres oldalak úgy mozdulnak el az önmagát jelentő jelölés irányába, ahogyan az egyes fotók, a központi hasonlatban (/metaforákban) úgy feleltetődik meg egymásnak jelölés és jelentés, ahogyan a könyvben fordul egymásba a fotósorozat és a szöveg jelölése, illetve jelentése. Könyvalak, szöveg és fotósorozat olyan önazonos, zárt testté szervezi önmagát, amilyen hozzáférhetetlen és zárt az értelmezés számára a tárgy, melyet e forma „magában foglal”. A könyv a totális Könyv ideáját valósítja meg, mely amiképpen totális, úgy csakis önmagára vonatkozik: tárgya örök, jelentése üres, formája megbonthatatlan. Szövege olyan titkosírásra emlékeztet, amely szegmentálhatatlan és megfejthetetlen, így a különböző kiadásokban („fordításokban”) csak testében, fakszimileként vehető kézbe, habár olvashatatlanul.

A Könyv mint az univerzum szerkezeti modellje

A fakszimileként értett Könyv szerkezete rögzített, így belső arányai sem esetlegesek. Ez a szerkezet azonban a Könyvé (nem a könyvé), vagyis nemcsak a jelölés, de a jelentés dimenzióját is magába zárja (az előző fejezet alapján világos, hogy jelölés és jelentés megkülönböztetése merőben hipotetikus). Ebben a megközelítésben a jelölés két része, a 161 fotó és a szöveg 126 oldala (szöveges oldalak, üres oldalak, címloldal) egyként az (új)születés 365 napos ciklusára utal mint jelentésre; a fotók szinekdochikususan, a szöveg metaforikusán. Minden kép egy nap szinekdochéjaként értetődik így (az első öt és utolsó hat kép nemkülönben). Mivel mind a fotók, mind a szöveg esetében az ábrázolásnak a nem ábrázolt valósággal, vagy a metaforikusnak a betű szerinti értelemmel való teljes megfelelése bizonyult a legfontosabb retorikai szervezőelvnek, jogos a szerkezetben a vitális ciklus teljességéből kimaradó, „nem ábrázoltként” metaforizálódó 204 nap (/fotó) helyét is felvenni. Ekkor már négy metaforikus számosság alkotja a rendszert, amelyben mind az elsősorban az érzékelés számára adott jelölés, mind az elsősorban a szemlélet számára adott jelentés oldala tovább osztható egy elsősorban az érzékelés számára adott és egy elsősorban a szemlélet számára adott részre:

A rendszer a megértés általános sémáját³⁹ nyújtja, ám az arányok megfordításával egyszersmind le is bontja ezt. A részek közti matematikai viszonyt a valamennyi feszültséget mindig megtartó metafora metaforájaként értve⁴⁰ a szerkezet ugyanazzal szembesít, amivel maga az olvasás is: jelölés és jelentés dimenziói egymásba fordulnak, viszonyuk saját részeik és egymás részeinek viszonyát metaforizálja és megfordítva, feloldva a határt jelölés és jelentés, érzékelés és szemlélet között, szerkezeti allegóriájaként a „tisztá érzéki felfogás” tapasztalatának:

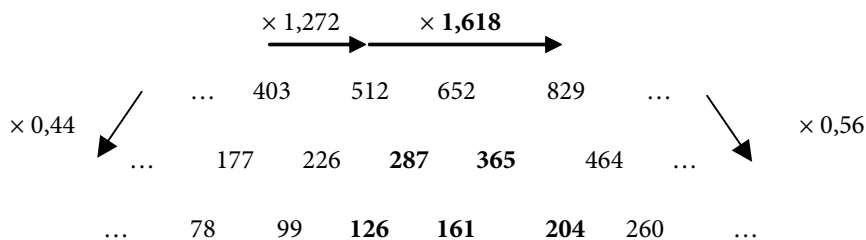
39 Vö. például a mindenkori megértés allegóriájaként értett olvasással (jelölés: grafikus alakzatok [érezkélés] – betűk [szemlélet]; jelentés: betű szerinti értelem [érezkélés] – poétikai gondolat [szemlélet]).

40 Az értékeket itt és a továbbiakban három tizedesjegyre számolva:

$\frac{365}{287} \approx \frac{204}{161} \approx \frac{161}{126} \approx \frac{56}{44} = 1,272\dots$ (eltérés max. $\pm 0,005$)

[...] halálával leválik róla, ami eddig sem tartozott hozzá. Ez pedig valószínűleg nem más, mint a nyelvhez kötött fogalmi gondolkodás. [...] Visszatérés egy olyan ősalapozathoz, amelyben fogalmi gondolkodás sem létezik, hiszen a szemlélet és az érzékelés között sincs különbség. Leválik a gondolkodás, megszűnik a keresztkapcsolat a tudat érzéki és érzelmi, mentális és kognitív tartalmai között, s ezzel egy időben képileg, az agytörzsen válik felfoghatóvá, hogy ezek a tudattartalmak a személyiségem közönséges történetétől függetlenül miként kapcsolódnak a teremtő erő otthonához, ahhoz az univerzális struktúrához, ami viszont a tiszta szemlélet számára sem belátható. (209.)

Ha követjük az allegória logikáját, és nem a részek egymást tükröző inverz viszonyaira figyelünk (a fogalmiság feloldódásának fogalmilag még megragadható értelmére), hanem e kölcsönviszonyok viszonyaira, arra az univerzális struktúrára tehát, amelyben ezek a „tiszta érzéki felfogás” számára megmutatkoznak, azonnal kitapinthatóvá válik, miként kapcsolódik a Könyv minden egyes része egyazon teremtő erőhöz, az aranymetszés elvéhez. Az aranymetszési hányados, a ϕ , irracionális szám, melyet az 1,618... végtelen tizedes törttel tudunk közelítőleg jelölni A szerkezet matematikai lényege az, hogy az egyes számosságok olyan egymásból képzett (pszeudo)mértani sorozatok elemei, amelyekben minden szomszédos tag hányadosa (jó közelítéssel) a ϕ gyöke (1,272). A sorozatokban így minden második, négyzetre emelve minden szomszédos tag hányadosa (jó közelítéssel) aranymetszést ad⁴¹:

A Könyv aszimmetrikus és mégis szabályos felépítése az univerzum szerkezeti modelljeként (allegóriájaként) jelenik meg, középpontjában a magát a részekben megsokszorozó, és ezek viszonyait láthatatlanul szervező teremtő erő metaforájával, a ϕ -vel. A szerkezet felől tekintve a Könyv minden lapja (mint szerkezeti elem), minden szövegrész és a cselekmény minden mozzanata kizárólag az erre a „középpontra” való vonatkozásában, egy időben van jelen:

Látásomnak nem voltak többé időbeli vagy térbeli korlátai. A saját életem részletei nem a saját életem történetével álltak kapcsolatban. Ilyen történet ugyanis nem létezik és nem létezett. [...] Az egyéni életnek ténylegesen nem a születés az eleje, nem a halál a vége, s akkor miként lehetett volna részekből épülő egésze. [...] A tudatom azonban, amivel az időkben és helyszíneken zajló eseményeket egyáltalán felfoghatom és értékelhetem, a végtelenbe van belekötve. [...] A tiszta érzéki felfogás mindig is onnan nézett át semleges szemléletével, ahová most boldogan és elnémultan visszatérek.
Elkísér. (129–33.)

Az allegória lényege az erő érzékelése és teljes láthatatlansága közti három fokozatnyi különbség. Bár az erő szabályként minden részben megragadható, számszerűen „olvashatóvá” még a „tiszta érzéki felfogás” síkján is csak a szövegben válik, mely a jelölés kisebb

⁴¹ $\left(\frac{365}{287}\right)^2 \approx \left(\frac{204}{161}\right)^2 \approx \left(\frac{161}{126}\right)^2 \approx 1,618...$ (eltérés max. $\pm 0,014$)

részeként a jelentés nagyobb, csak a szemlélet számára adott részéhez mint egészhez viszonyul aranymetszében álló nagyobb részként, fraktálszerű, önmagában is hú tűkreként a tűkörként értett Könyv egészének.⁴² Ha azonban a könyv részeként, világszerű aspektusában olvassuk a szöveget, az erő jelenléte teljességgel érzékelhetetlen:

Kívülálló tekintetem, lám, egész életemben elkísért, és most tovább fog kísérni. Testi érzet híján, így élem át lélekként önmagam. Az úgynevezett tudatom azonban, mely egy életen át szintén elkísért, [...] a léleknek csupán a világról szerzett tapasztalataiból részesült. A teremtő erő kozmikus méretű működése rejtve maradt előtte. Habár erre a lélek folyamatosan emlékezett. Amit viszont egy életen át a testi létezés emlékezési mechanizmusa fedett el. A teremtés nem szimmetrikus. Ennyi új tapasztalat még bőven befér a tudatomba. (235.)

Az elbeszélés cselekménye a Könyv olvasásának allegóriájává, a Könyv olvasása a halálba való átlépés és a teremtő erővel való szembesülés történetévé válik. Elbeszélői és (könyv)szerkesztői funkciók úgy azonosak, hogy még csak nem is funkciók; az elbeszélői hang korlátlan ura a szövegnek, nyelve a „tisza érzéki felfogás” retorikai megfelelője, a jelentést a jelölésben, a jelölést a jelentésben megnyilvánító tökéletes nyelv.

A fikció sarkpontja mégis a Könyvet az anyagi világhoz fűző – mindazonáltal továbbra is fennálló – kapcsolat természete, vagyis Könyv és nyomdaipari terméként értett könyv viszonya. E szempontból megfontolandó, hogy az allegorikus szerkezet egy a fentivel ellentétes, szintén az aranymetszési hányados metaforikájára épülő struktúrát is felszínre hoz. Minthogy az arányosságok megtartásával a könyv lehetne akár harmad-, akár dupla ekkora terjedelmű, a fotók és a szöveges oldalak száma nyilvánvalóan a ϕ és a ϕ gyökének százszoros szorzataival állnak kapcsolatban, eggyel-eggyel kisebb számok lévén, mint amennyi ezek pontos (0,2 tizeddel kerekített) értéke volna, 162 és 127. A könyv fotóinak és szöveges oldalainak száma viszont épp ennyivel több, hiszen a borító is egy kép, és az impresszumot tartalmazó utolsó oldal is része a kötetnek.

A rendszer (az olvasat) voltaképpen (igazolható) alapját adó, ténylegesen is megszámlálható részek kettős irányban jelölnek, de ez csak a Könyv szerkezeti perspektívájában válik láthatóvá (az allegorikus szerkezeten kívül 161 és 126 vagy 162 és 127 nem szimbolikus jelentést hordozó számok). Egyfelől részei a Könyv allegorikus struktúrájának, másfelől akként értelmezik át a központi metaforát, mint ami a könyv szerkezetét definiálja. Ennek a szerkezetnek azonban az aranymetszéssel való egyetlen kapcsolata az elv jól látható hiányában rejlik. Egyrészt, mert a definitív viszony csupán adott, de önmagukban irreleváns értékekre utal, másrészt, mert ez a viszony kizárólag a könyv fizikai paramétereirez köthető, immár metaforikus jelentés és allegorikus szerkezet nélkül.⁴³

Nem csupán az elbeszélői és a szövegkezelői funkciók azonosak tehát, de még a nyomtatás folyamata és a könyv kereskedelmi megjelenése is része az ábrázolásnak, amely ekkor már nem ábrázolás. A Könyv ugyanúgy emeli saját (nem létező) határai közé az olvasók világának egészét – beleértve szedőt, ISBN-számot és a könyvet kezében tartó olvasót –, ahogyan az *ÉS* közlése tette ezt. Hasonlóan az Íráshoz, a Könyv szövegterének sincs határa. Nem megteremt egy lehetséges univerzumot a fikció terében, hanem azonosként definiálja magát az olvasók világával. És ahogyan a fikció kiterjesztésével a Könyv azonnóm meg-

⁴² $\frac{204}{126} \approx \frac{126}{78} \approx 1,618...$ (eltérés max. $\pm 0,003$)

⁴³ Megjegyzendő, hogy ha – a kétféle jelölés ellentétes irányával nem számolva – az új értékeket a Könyv allegóriájában próbálnánk meg értelmezni, akkor is az allegorikus struktúra elmosódását tapasztalnánk: az arányok megtartása esetén a 365 körül keletkezne feszültség, a 365 megtartásával az arányokban.

szűnik az olvasók szemléletének tárgya lenni, a központi metafora újraértésével ugyanígy eltűnik a Könyv belső struktúrája is. Amiben benne állunk, arra nem láthatunk rá. De nincs is, amiben benne állhatnánk; a szabad ég alatt állunk, és ez a Könyv nincs.

Mese a saját halálról

A halál elbeszélésének nyelvi korlátaival birkózó szöveg a beszélőnek a közeledő halál kimondásával birkózó utolsó szavait egy a közeledő halálról szóló szövegrészleten keresztül értelmezi. A szövegrész a könyv, vagyis fotók és elbeszélés kapcsolatának egyetlen szoros értelemben vett textuális jelével, a körtefa markerével is jelölt. A részletben szakmaiság, titok és elrejtett arany kapcsolatáról esik szó.

Az a benyomásom [...], hogy el fogok ájulni. (189.)

Ezek a beszélő utolsó szavai, melyekkel a halál elérkeztét igyekeznek tudatni az orvosokkal, illetve megmagyarázni a csodálkozó „nagy nőnek”, miért akarná hirtelen mégis inkább felesége telefonszámát megadni az elérhetetlen baráté helyett (183.): „Jó lett volna azt válaszolni, hogy most halok meg, amitől őt sem tudom megkímélni. Akkor most elmegyek, valójában ezt gondoltam.” (187.) A mondat megfogalmazásával járó erőfeszítés azonban „olyan mennyiségű időt és energiát emésztett föl, [...] hogy a telefonszám kimondására nem jutott” (191.).

Reflexióiban e megnyilatkozást először a szakmai szempontból indokolt rendezgetés és szűrés eredményeként említi (191.), később pedig a neveltetés legfőbb imperatívuszához (még ekkor is) ragaszkodó utolsó, illedelmes hazugságként (197.): „[n]em szerettem volna túlzott kifejezésekkel riogatni őket” (187.). Szakmaiság és neveltetés imperatívuszai közt mélyen gyökerező kapcsolat áll tehát fenn. Bár a beszélőt „elementáris örömmel” tölti el a tudat, hogy e követelmény(ek)nek utolsó szavaival is megfelelt⁴⁴, a félbeszakadt megnyilatkozással, úgy gondolja, „hihetetlenül nevetségessé” vált (191.). Azt hihetnék, ugyanezért: mert a pillanattal szembeni kiszolgáltatottságban váratlan élességgel mutatkozik meg emberi és szakmai karakterének lényege, vagyis, a visszajáról tekintve, mert a bekövetkező halál kontrasztjában a megfogalmazásmód esetlenül finomkodóan hat. Olvasóként a feszültség bár belátható, nevetésre nemigen készlet. A túlzónak (köznyelvi frázisnak) tűnő jelzőn ettől függetlenül könnyen átsiklana az olvasói tekintet, ha nem tenné megértése tárgyává maga az elbeszélő, aki a probléma megvilágítása érdekében egy vendégszöveget is segítségül hív (még hozzá a közvetlen idézetekben nem bővelkedő elbeszélésben a leghosszabbat):

Amitől hihetetlenül nevetségessé váltam a halálom pillanatában. Mint a fukar vénember a mesében, kedves fiam, nyögi utolsó lélegzetével, mert nagy titkát még el akarja susogni.

A nagy fazék rablott aranyat a nagy vadkörtefától három lépésnyire ástam el. (191–3.)

A hasonlatban a haldoklás a haldoklással, a beszélő a fukar vénemberrel, a szakmaiság és a neveltetés az önmegtartóztató fukarsággal, az utolsó szavak pedig az elásott arany titkát feltáró utolsó szavakkal kerülnek párhuzamba. A beszélő ekként lép tovább a gondolatmenetben:

Boldoggá tett, hogy akkor a magasztos dolgok tényleg olyan banálisak, mint a mesében. Ezzel a boldogító tudattal mentem el. [...] (197.)

44 „Elementáris örömmel töltött el, hogy sikerült, és még az utolsó lélegzetemmel is illedelmesen hazudtam nekik.” (197.) Lásd a hasonló viszonyulást a rosszullet fegyelmezett ignorálásához a sörözőben: „Teljesítettem összes kötelezettségemet, teljes volt a színjáték és teljes a sikerérzetem.” (73.) „Önmagamon kívül álltam az örömmel.” (77.)

Amilyen tautológiába hajlóan szoros a hasonlat, olyan zavarba ejtő az értelmezése. Bár a példa azt volna hivatva megmutatni, miért és hogyan válik az utolsó megnyilatkozás 'hihetetlenül nevetségessé', a summázat a 'magasztos' fogalmának 'banálsként' való átértékel(őd)-éséről beszél. Egyrészt azonban a magasztos minőségére nem történik egyértelmű utalás a szűkebb szövegkörnyezetben, így az sem világos, mire vonatkoznék a jelző, másrészt a 'banális' korántsem azonos a 'hihetetlenül nevetségessel'. Eldönthetetlen továbbá, vajon az érték átértékel(őd)ésének mozzanatát a példaként hozott meserészlet tartalmazná-e, vagy maga a kisebbről a nagyobbra (a meseiről az életre) vett példa: a hasonlat felállításakor belülről tekintünk a mesevilág logikájára (nevetségessé vált, mint a fukar ember a mesében, aki, amikor, mert etc.), az értelmezés pillanatában viszont kívülről (banális, akár a mesé[k]ben). Ám a példa se így, se úgy nem értelmezhető. Az első esetben azért, mert a fukarság alacsony karaktervonás, mely kicsinyessége miatt eredendően sem áll távol a nevetségestől. A nevetségessé válás dialektikus mozzanata így nem rendelhető hozzá, sőt, átértékel(őd)ése szükségképpen ellentétes irányt követne: vagy az öreg mozdulna el a magas értékek irányába (belátná gyarlóságát etc.), vagy a gazdaggá tett fiú értékelné át, mondjuk, bölcs előrelátásként az öreg fukarságát (ha tehát felkacagna is, aligha az örökösödés körülményei, s nem az ölébe hulló kincs miatt). A második esetben a halálba való átlépés, a legfontosabb kötődésektől való megválás meseszerű, banális egyszerűségének hasonlataként olvashatnánk az idézetet (vélelmezve, hogy a 'magasztos' jelző ezekre vonatkoznék). E gondolat megfogalmazásához azonban nemhogy szükség nem volna egy ilyen szoros hasonlatra, de éppen ez gátolja meg a mese belső logikájától való elvonatkoztatás lehetőségét. Ráadásul, minden szorossága dacára, pont a halál pillanatának leírása hiányzik a részletből (meg sem említve, hogy ez az olvasat sem vinne közelebb a nevetségessé válás problémájának megértéséhez).

Az értelmezés akkor sem magától értetődő, ha a szövegrészt a poétikai önreflexió allegorikus perspektívájába helyezkedve próbáljuk megközelíteni. Ahogyan az utolsó szavak csupán hasonlatát adják a halállal való szembesülésre vonatkozó utolsó gondolatnak (mely maga is metafora: 'elmegek'), s ekként esszenciáját a beszélő emberi és szakmai karakterének, úgy a halállal való szembesülés mesebeli története is a halál elbeszélhetőségével küzdő retorika, a *Saját halál* hasonlatát adná, és miniatűr mását az író emberi és szakmai arculatának. A párhuzam eddig érthető volna, ám a titkos kincs ekkor már nem a beszélő karakterének tovább nem csupaszítható, legszemélyesebb, s most „a többiek” előtt is feltárolt lényegét jelölné, hanem a megismerés végső – úgyszintén az író saját, tovább nem csupaszítható lényegeként megtapasztalt – titkát, mely az olvasók előtt is a körtefa mellett elrejtett aranyként tárulna fel, akár a mesében. Bár a hasonlat logikája világos, pontosan az ellentétét állítja a szöveg poétikai lényegének, hiszen a szöveg jelentése a tiszta, önmagába záruló jelölés (s ha mondani akarna valamit, ugyan mit mondhatna). Feltárt, fogható kincsként, megfejtethető, átadott tudásként allegorizálni ezt a titkot csakugyan nevetséges gondolat volna (s ez már bizonyosan nem a szakmai reflektáltság és a tartózkodó illem miatt). A szövegrész beágyazása így mégis érthetőbb valamivel: a megnyilatkozás nevetségessége valóban hihetetlen, éspedig szó szerint⁴⁵, mert ilyen mese nincs.

Nem azért nincs, mert nem található meg egyetlen mesekatalógusban sem (eleve is a műmesékre emlékeztet inkább⁴⁶), hanem azért, mert a mesebeli karakter és attribútuma

45 Említést érdemel, hogy a 'nevetségessé' jelző másik előfordulása is kiemelten fontos szöveghelyhez kapcsolódik, és szintén összefügg a hit és a hihetőség, valamint a betű szerinti és a retorikai értelmezés problémájával: „Isten [...] nem létezik, hiába hittem. Milyen nevetségessé voltam ezzel az egész emberi hiszékenységgemmel.” (203.)

46 A kérdés folklorzisztikai hátterének áttekintésében nyújtott segítségért Szalánszki Editnek tartozom hálás köszönettel.

kizárják egymást: az öreg fukar, az áttestált kincs pedig rablott. Márpedig kuporgatás és rablás, vagyon és zsákmány éppúgy nem azonos attribútumok, ahogyan az ezekkel felruházzható karakterek, a fukar és a rabló sem identikus figurák. Olyannyira nem, hogy a mesék világa rendre egymással szemben szerepelteti őket. A fukar kuporgat, gyanakszik és rejteget, s kincse gyakran válik a portyázó rabló zsákmányává, de rabló sosem kuporgat pénzt, fukar sosem birtokol rablott kincset. A karakter és az attribútum legalább egyike nem igaz.

Az allegóriában a fukarság mint a szavak takarékos rendezgetésén alapuló írás, a rablott kincs pedig mint a megragadható rejtett jelentés zárják ki egymást. A mese nem hihető. Csak a végrendelkező van; ilyen Írás, ilyen Könyv, ilyen Kincs nincs. Persze. Az értelmezés kulcsa azonban nem ez, hanem hogy olyan mese viszont, ami pontosan azt írja le, ahogyan és amiért ez a mese nincs, van.

A szövegrész allegorikus olvasatához leghasonlóbb mesét Aesopusnál találjuk. *A földműves és gyermekei* című fabula⁴⁷ épp a sűrű kitaró szakmaiságról és egy tapintatos hazugsággal (vagy inkább szelíd iróniával) áthagyományozott kincs történetéről szól, ekképp:

Egy földműves halálán volt. Mivel jó földművest akart nevelni gyermekeiből is, magához hívta őket, és így szólt hozzájuk: „Gyermekeim, a szőlőmben kincs van elrejtve.” A gyermekek apjuk halála után ásót-kapát fogva minden földjét felásták. Kincset ugyan nem találtak, de a szőlő sokszoros termést adott nekik.

A mese, mely eredendően a munka példázatát adja, az értelmezés legfontosabb tapasztalatának foglalata, az olvasás allegóriája. A termésben testet öltő titkos kincs mint az elrejtett jelentés metaforizálódik, mely sosem ott, sosem úgy, soha egyáltalán nem jelenik meg a szövegben, hiszen nincs is benne. A föld mint az olvasásra váró szöveg, megművelése pedig mint az olvasás értetődik, mely a benne elrejtett jelentést mégis felszínre hozza, jóllehet nem azt keresi és nem is találja:

Nem lehetett evilági tárgy, nem is kerestem, amelyben érezhetővé válhatott volna a végtelen elragadtatottság, amelyre mindig mértéktelenül vágyakoztam a másokkal megosztott testi létben. Soha nem értem el. Igen mulatságosnak és szimptomatikusnak találtam, hogy az utolsó tapasztalatot nem fogom tudni megosztani senkivel. Néhány szerencsés pillanat volt az életem, amelyben megéreztem ugyan, hogy minek kéne a közelébe kerülni. (139.)

A megoszthatatlan tapasztalat megosztásának legfontosabb mozzanata a nem evilági tárgy körvonalainak megjelenése a szövegben mindenütt, a hasonlóképp céltévesztett keresés nyomán, ha megfoghatatlanul is, de egyre valóságosabban. S a fabula ismeretében nem mellékes, hogy az elbeszélő író is mint kis birtokát gondosan művelő gazda jelenik meg a szövegben (41.), egyezően a valóságbeli író alakjával.

A magasztos dolgok tényleg olyan banálisak, mint a mesében. És viszont, a mesék szerepe kitüntetett jelentőségű a Magasztos megismerésében. A keresztény kultúra történetében ez elsősorban Aesopus meséire igaz. Erasmus és követői, így a magyar keresztény humanisták is, a legfontosabb szövegekként tartották számon ezeket az evangéliumok mellett. Úgy gondolták, hogy egyszerű nyelvük és a krisztusi példabeszédekhez hasonló képességük a kevésbé iskolázott olvasók számára könnyebben felfoghatóvá teszi a morális tanítást. Emiatt fordításukra és magyarázatukra különös gondot fordítottak. A szövegbeli nem létező mese joggal olvasható a fabula „újr fordításaként”, vagyis az ekképp az evan-

47 Az idézet forrása: *Aiszóposz meséi*. Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Sarkady János, Európa Kiadó, Budapest, 1987. 26., Nr. 42.

gélium kontextusát és az igehirdetés irodalmi hagyományát is megidéző fabula a *Saját halál* hasonlataként, de csakis hasonlataként:

A teljességnek olyan élményében részesülsz, aminek ezen a nyomorult árnyékvilágon legfeljebb a vallási vagy a szerelmi elragadtatottság lehet a hasonlata. (201.)

A tapasztalat hasonló a misztikus megismeréshez, de nem az; a tapasztalat megosztása hasonló az Istenre vonatkozó allegorikus beszédhez (legyen bár blaszfemikus vagy magasztos), de nem az.

* * *

A *Saját halál* olvasása során egy textuális mintázat, egy a szöveg minden szegmensén átütő paradox szerkezet válik a megértés kizárólagos tárgyává, mely úgy rögzíti a transzcendens jelölt helyét (s így közvetve jelenlétét), hogy az megragadhatatlan és elmozdíthatatlan marad. A szöveg betű szerint és allegorikusan olvasva is ugyanazt jelenti: azt fedi fel, amit elrejt, azt rejti el, amit felfed, textuális tényként szembesítve azzal, amire az elbeszélő a valóságnak a nyelv számára elérhetetlen tényeként utal. A tanúságtétel retorikája, bár a szerzői életrajz és a halál közeli tapasztalatok ismert beszámolóí felől is olvasható, ennek a textuális ténynek az előtárására épül.

A tiszta transzcendens tény fikciója semmilyen jelentés számára nem hozzáférhető. A szöveg nem lép a szent szövegek (az Írás az evangéliumi Írás, a Könyv a Könyvek Könyve) helyére; a deszakralizáció e tisztaság fikciójának szerkezeti következménye. Nem helyükre lép, hanem saját részeként fikcionálja ezeket, nem lévén kevesebb magánál az univerzumnál. Ha tehát a szövegnek saját, az olvasók világán belüli helyzetéről alkotott elképzelését mint hatalomszerzésre irányuló törekvést értettük, amelynek birtokában az ügy áthelyezése megvalósítható, akkor ez az olvasók világának a poétikai térbe való áthelyezéseként értendő. Más szavakkal, minthogy e tér hű tükre annak, aminek – e tükörben – torz tükre csupán az általunk ismert világ, a valóságos és igaz hatalmának helyreállításként a létező és reális felett.

Magától értetődik, hogy ennek belátásáról csak saját realitásaink terében állva tudunk beszélni, a szöveg jelentéséről így, nyilvánvaló, csak a program kudarcaként, ám ez is az ábrázolás része, a szöveg irodalmiságának pontosan ez a lényege. Minél inkább törekednénk a szöveget kizárólag mint a jelölés adott módozatát érteni, a szöveg annál világosabban szembesíti olvasóját a poétikai tér és a realitások terének feszültségével. Saját olvasói létünket nem tudjuk nem az ember benne megrajzolt anatómiájának fényében látni, a poétikai tér igazságát nem tudjuk nem a saját, az emberre vonatkozó igazságainkkal szembeállítani. A szöveg átlépni kényszeríti olvasóját az irodalom teréből abba a diszkurzív térbe, amely már nem magával a jelöléssel, hanem a poétikai tér igazságának gyakorlati vonatkozásaival foglalkozik. Ez elsősorban az etika, másodsorban pedig a jog területe. A tiszta tény fikciójának e szempontból ismét kitüntetett a jelentősége, hiszen a „puszta” tények, rokoníthatóan a szintén tisztaként fikcionált tudományos tényekkel, egészen más megítélés alá esnek mindkettőben, mint a vallási tények. A programnak legalább annyira eszköze, mint célja az irodalom, amelynek segítségével a téma kiemelhető az azt uraló nyelvi automatizmusok teréből, és szabaddá téve áthelyezhető az etika és a jog gyakorlati kérdéseinek körébe (amitől a megszólalás ironiája éppen nem válik kevésbé érzékelhetővé).

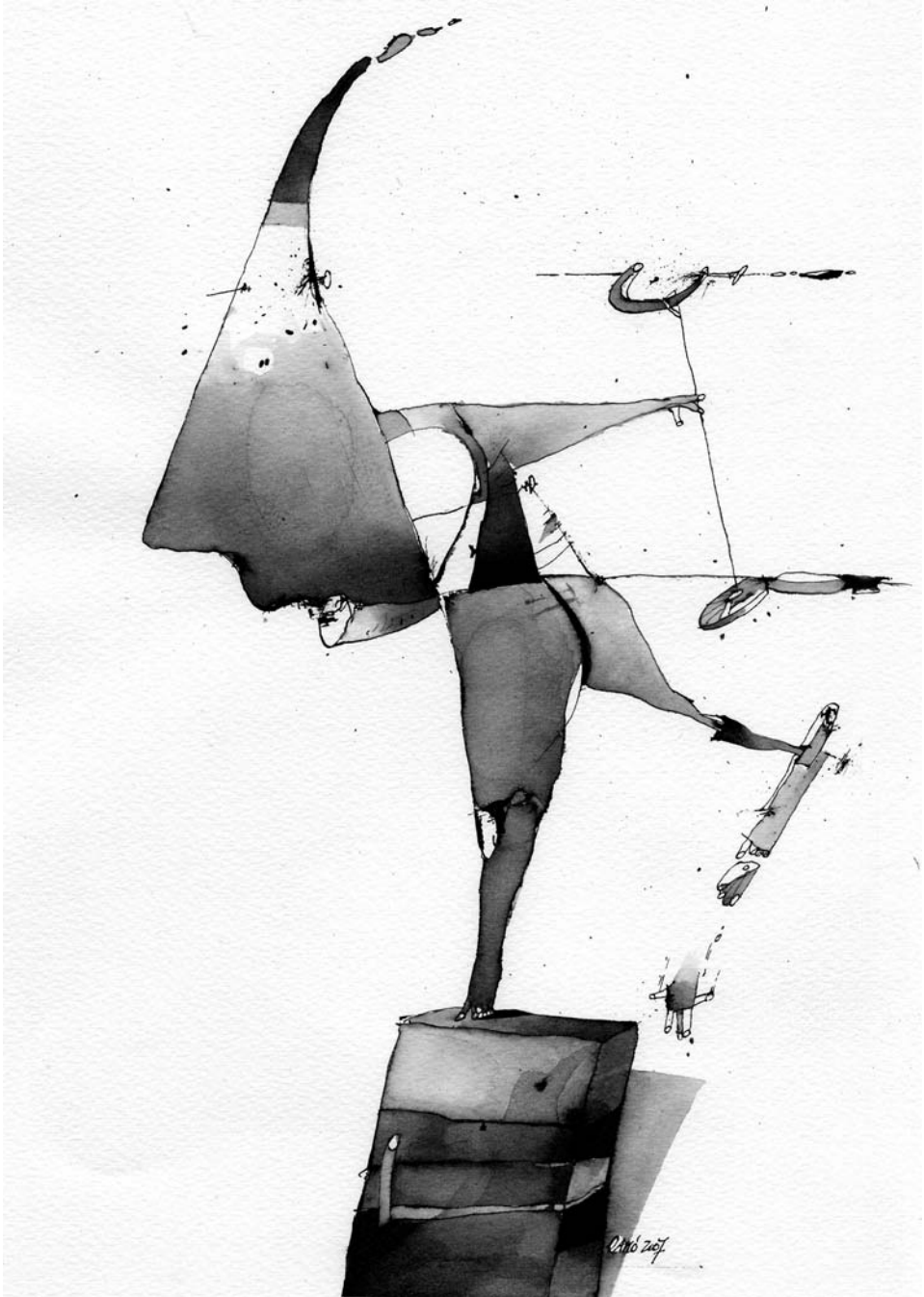

SARMAVIR X.

DAN'o 2007.04.08.

Miskolczy Ambrus

Román-zsidó identitásviták

avagy Mihail Sebastian „kettős élete”¹

Modern román író körül aligha dúltak olyan heves viták, mint Mihail Sebastian (1907–1945) élete és műve körül. A viták három hullámban bontakoztak ki. Az első hullám 1934-ben csapott fel, amikor megjelent a *Kétezer év óta* (*De două mii de ani...*) című regénye, a második 1935–44-es, a közelmúltban magyarul is megjelent *Naplója* 1996-os kiadása után, a harmadik 2009-ben Marta Petreu, kolozsvári filozófus monográfiája nyomán. A viták tétje az európai történelem egyik nagy kérdése: ki a bűnös a faszizmus térhódításáért és aztán a holocaustért? Miként ítéljük meg az áldozatokat? És miként a bűnösöket? Hogyan oszlik meg a felelősség? Milyen útja-módja van és lehet a lelkiismeret-vizsgálatnak? Valamilyen módon ezekre a kérdésekre adnak választ a vitázók, és ahogy ilyenkor lenni szokott, olykor többet árulnak el magukról, mint amit magáról Sebastianról és koráról mondanak. Célom nem annyira a vita anatómiájának bemutatása, mint inkább annak érzékeltetése, hogy miként lehetne többet megtudni az íróról és az emberről. Eljárásom a következő: meg kell nézni a kiadatlan kéziratokat, és azok birtokában újraolvasni azt, amit mindenki elolvashat: a regényt és a regényt követő támadásokra adott válaszát.

De lássuk először a regényt! Ennek formája napló, eredeti címe is *Zsidó napló* lett volna, de a *Kétezer év óta* cím jobban érezte a fő problémát: miként lehet olyan zsidó identitást és emberi magatartást kialakítani, amely kivezet a korabeli román világ labirintusából. A regény három évből idéz fel életképeket. 1923: az antiszemita diákzavargások éve, 1929: a nyugalom unalma, 1933: forradalmi várakozások extázisa. A naplóíró főhős diák, akit zsidó mivolta miatt megvernek, de nem kér zsidó társai részvételéből, elveti az önsajnálatot. „Gyűlölöm a zsidó szívélyességet.” (Eddig a megjelent szöveg. A kéziratban így folytatódik: „és ami ellen itt írom a leghevesebb tiltakozást”, és ezután következik, amit már a kéziratban is kihúzott: „és ami még szomorúbb, nem akarom elfelejteni, nem kell elfelejteni” – mármint ezt a tiltakozást.) „Az én dolgom, ha megverték”, olvassuk a regényben, a kéziratban pedig még ezt a keserű vallomást kiegészítette: „Ki kell deríteni, hogy a zsidó triviális szentimentalizmusa nem semmisíti-e meg összes nagy vagy kis tulajdonságát, ami egyébként jellemzi.” Olyan dolgokat hagyott ki Sebastian a regény végső változatából, amelyeket talán szégyellt, mert önsajnálatra vallottak. Megszépíti magát magamagának.

De némileg megszépíti a Professzort is, aki a regény kulcsfigurája. Ő a leginkább valószínűs személyről mintázott és valószínűs személyre ütő alak, prototípusa Nae Ionescu. A kor legnépszerűbb egyetemi tanára. Filozófiát tanított, metafizikát és logikát valamiféle

¹ Tanulmányom egy nagyobb öt éves munka rövid változata. Ezért a jegyzeteket elhagytam. A legújabb Sebastian-vita bibliográfiája megtalálható Laszlo Alexandru: *Mihail Sebastian pe masa de operație*. Holocaust, 2010. II/1. sz. 186–199. (http://193.226.7.140/~laszlo/ArticleInPresa_ro.htm) – letöltés: 2009. XI. 25. – bibliográfiájában.

kérdve kifejtő módszerrel dialogizált hallgatóival, akik az okfejtések részeseinek tarthaták magukat, felszabadultak a tankönyv-filozófia nyomása alól, levetették a jellegzetes román kisebbségi érzést, Európában érezték magukat, nagy szellemi kalandok részeseinek. Előadásai társadalmi és politikai eseményszámba mentek. Nae Ionescu olyan filozófiát hirdetett, amelynek központjában az Élet áll, az embernek az Élethez, a körülményekhez kell igazodnia, úgy, mint egy közösség része, mert szerinte az individuum helyét elfoglalta a kollektívum, a liberális demokráciák világa elavult, a parlamenti képviseleti rendszereknek befellegzett. Eljött a teológusok és az egyszerű emberek kora. A kollektivisták világ nem zsarnokság. Az új vezetők a körülmények emberei, a kollektívumot fejezik ki, az ő érdekében járnak el. Eszközük a tömegpárt, és ők a tömegpárt eszközei. A tömegek diktatúrája valójában konszenzusos elitdiktatúra, olyan, amelyet az elit el tud a tömegekkel fogadtatni, a történelmi hagyományokhoz és mentalitáshoz, hagyományos beidegződésekhez igazodó mítoszokkal, a mítoszok által gerjeszhető extázissal. Mussolini mítoszt tudott teremteni, és mítosszal vezetni, kifejezve az olasz valóságot. Sztálin nem olyan okos, mint Trockij, de a kommunista utópiával szemben az ortodox Oroszország valósága érvényesült, amikor legyőzte ellenfelét. Ionescu az ortodoxiát ötvözte a maga etnikai, kollektivisták nacionalizmusával. Isten hívó szavát csak nemzeti keretben lehet megélni, tehát a román választott nép, Jézus Krisztusé, aki szenvedésével a megváltó szenvedésre adott példát. Először a parasztpárti Maniutól várta el a kollektivisták diktatúra bevezetését, de miután kiderült, hogy ez a parlamenti alkotmányosság elkötelezett híve, elfordult tőle. Carlista monarchista misztikát kezdett hirdetni, azt, hogy a korábban a trónról lemondott Károly lépjen trónra. Lapjával, a *Cuvântul* lal hatalmas sajtókampányt indított, és mivel a vállalkozást siker koronázta, Károlyt megváltóként fogadták, a professor a kamarilla tagja lett. 1933-ban azonban a király a liberális G. I. Ducát nevezte ki miniszterelnöknek, és most ez ellen indított kemény sajtókampányt Nae Ionescu, és összeállt a Vasgárdával. Ezt a miniszterelnök betiltotta, mire három gárdista lelőtte. Ezután több ezer gárdistát, köztük Naét is letartoztatták egy rövid időre, és négy évig elég stabil liberális uralom következett, sokkal stabilabb korrupcióval. Ebbe az is belefért, hogy a király igyekezett engedékenyebb magatartást tanúsítani a Gárda mozgalmával szemben, de miután ez „Mindent az Országért” pártként indult az 1937-es választásokon, és a harmadik helyet foglalta el, felborult a hagyományos hatalmi struktúra. A király ezért Codreanunak miniszterelnökséget ajánlott cserébe a kapitányi tisztért, amit a Kapitány nem fogadhatott el, mire 1938 májusában hamisított „bizonyítékok” alapján 10 év kényszermunkára ítélték, majd aztán a király még novemberben meggyilkoltatta Codreanut és 13 társát, azt hitte, lefejezi a Mozgalmat, és elejét veszi annak, hogy a német befolyás exponense legyen. A Professor, aki időközben gyanúsán meggazdagodott, állítólag náci pénzekből, 1939-ban felajánlotta a királynak, hogy a szolgálatába állítja a jobboldali szélsőséget. De nem vették komolyan, nemsokára szívroham vitte el, bár sokan azt hitték és hírlelték, hogy a király megmérgeztette. Így nem érte meg 1940 szeptemberét, amikor Károly királyt elkergették, az ifjú Mihály lépett a trónra, és Ion Antonescu generális diktátori hatalmat ragadott magához, a Vasgárda is a hatalom részese lett, amíg a generális 1941 januárjában véresen le nem számolt szövetségeseivel, hogy 1944. augusztus 23-ig „vezetőként” (conducător) gyakorolja a hatalmat, amíg Mihály király el nem fogatta, és Románia átállt a győzedelmeskedő szövetségesek oldalára.

Ez a Professor volt Sebastian pártfogója, 1933-ig. Addig páratlan lehetőséget nyitott előtte, amikor felvette lapja, a *Cuvântul* szerkesztőségébe, azzal az utasítással, hogy „Írj, amit akarsz!” Sebastian érettségi dolgozatával lopta be magát Nae Ionescu szívébe. A regény Professzora pedig előadásával nyerte meg a naplóírókat. Olykor talán jobban sikerült a regénybeli előadás, mint maga a valóság. A regény kéziratában még a könnyed

és frivol Nae is megszólalt, de kihúzta: „A dolgok megismerése nem jelenti azok siettetését. A legjobb megfigyelési pont nem a generálisé, hanem közkatonaé. Fiúk, csak azt akarom mondani, hogy a realitásokat nem tudod kívülről megismerni, úgy tekintve, mint valami előadást, ami hatalmad alatt áll, ellenkezőleg, alá kell magad vetned nekik, velük mervo. Így találhat ki a filozófia, ami módszer, magyarázatokat, számomra a filozófia csak a dolgok megfejtése. A világ nyitott könyv. Ha tudsz olvasni, akkor olvass. Ha nem, légy filozófus.”

Ezt a beszédet talán azért hagyta ki Sebastian, mert túlságosan is jellemző volt Nae Ionescúra. Alighanem komolyabb Professzor kellett a regénynek. De a hagyományos formális logikát kárhóztató Professzor megszólalt a könyvben: „a logika az intuíció rendszerezése”. A politikai gazdaságtan előadások is autentikus Nae Ionescu-megnyilvánulásokként hatnak, megtudjuk: értékrendszerünk mélyen mesterséges, a monetáris válságok a régi világ összeomlását jelzik, nem a pénzügyi rendszer omlik össze, hanem egy történeti rendszer, egy egész struktúra, túl sok absztrakcióval élünk, elveszett a föld a lábunk alól, az életformák elembertelenedtek, azt „hittük, hogy köztünk és az élet között mi döntünk”, ezt Descartes hitette el velünk, ezért most mi fizetünk. „Félek attól, hogy eljött az egyszerű emberek ideje. Azaz egyáltalán nem félek. Örvendek ennek. Láttuk, az értelem mit tudott tenni és hová visz minket. Most bűnbánóként, megkeseredve, három évszázad fáradtságával visszatérünk az egyszerűség és az élő élet erdejébe. / Ezt obskurantizmusnak hívják. Annál jobb.”

Érdekes, hogy Sebastian regényének első változatában még nem szerepel a Professzor fiziokratákról szóló előadása. Ebben a fiziokratizmus romantikus, fantasztá tévedés, de alap gondolata „helyes”, mert „gazdaságuk a földről indul és oda tér vissza. Íme egy paraszti eszme, egyszerű életeszme, a biológiából jön, a hétköznapi ember egyik legtermészetesebb intuíciója.” És ha „mi irányt veszettek, felleljük egy napon ezt az igazságot, amely visszavisz a földre, ez mindent leegyszerűsít, és új rendet teremt, nem olyat, amelyet mi találtunk ki, hanem olyat, amilyen belőlünk sarjadt.” Ma mindez zavaros metafora halmazként hathat, de a kaos és bizonytalanság légkörében reményt kínáló emberi szóként hatott. 1929-ben a regény naplóírója mérnökként dolgozik egy angol kőolajkitermelő vállalatnál, amely viszont erősen károsítja a környezetet, a szilvafák nem teremnek, a Professzor pedig a szilvafák pártján agitál az iparosítás ellen. 1933-ban két nagy probléma került előtérbe: az antiszemitizmus és a diktatúrát megelőző forradalom. A parasztok szétverik a szondákat, a csendőrök belelőnek a parasztokba. A Professzor triumfál: „Tíz évig a szondák beszéltek, most a szilvafák beszélnek.” A nép nevében szól: „Egy egész történelmet égettünk le, nem három szondát.” A szondák szimbólumok, a modern román történelmet jelképezték. Szimbolikus tevékenység az is, hogy a mérnök naplóíró ennek a Professzornak épít házat a snagovi tó partján. El is készült, úgy tűnt, hogy a Professzor otthon érezte magát benne. A regény vallomással zárul: „Öröm építeni és még nagyobb, ha az ember megválnak attól, amit felépített. El fogjuk felejteni egymást én fehér snagovi villám, te azért, hogy mindennap élvezd a széles ablakokon át besütő a napot, én azért, hogy új falakat emeljek, jókat, amelyeket szintén átadok a feledésnek. Íme, itt válnak el útjaink: az vagy, amit magamnak álmodtam, hogy én leszek – egyszerű dolog, tiszta és nyugodt, minden évszázadnak egyaránt nyitott szív.” Ez a vallomás figyelmeztetés is: a fehér villa legyen menedék, a belső béke otthona.

A regény szereplői a mai olvasó számára élő és beszélő panoptikumként jelennek meg. Megismerjük a bolygó zsidó alakját megtestesítő könyvkereskedőt, aki a gettóban látja az igaz Izraelt, és otthonában ott található a világirodalom jiddisül. Megismerjük a cionista zsidót, aki új hazát meggy alapítani. Megismerjük a kommunista zsidót, aki dandyként öltözködik, proletárforradalomra készül, a börtönben már valósággal ebben is él. Csakhogy a Kétezer év óta könyvkereskedője, amikor a gettót védi, nem kevésbé „intoleráns”, mint a cionista vagy a kommunista, „aki mindkettejüket szidja. Az abszolútum a közös hibájuk.” A magyar zsidóval szemben, aki minden hazai megaláztatás ellenére magyar, már inkább

részvétet tanúsít. Ez a tipológia alapvetően arra szolgál, hogy jelezze: a regényhős nem az ő útjukat járja. Sebastianra is jellemző, és elmondható róla az, amit Rebreaunival készített interjújában a regényírásról mondott: *„Nagyon komplex kémia, és mindig nehéz meg tudni, hogy egy irodalmi műben hol végződik a valóság, és hol kezdődik a fantázia.”* És bár valóságos élő alakokra ismerhetünk, az író mindig tiltakozott az ellen, hogy regényének Nae Ionescun kívül lett volna valóságos prototípusa. Egyik íróbarátjának a kérdésére, hogy nem vette-e észre, könyveiben *„az irodalomkritikus a regényíró nyakát szorongatja”*, így válaszolt: *„Adott pillanattól kezdve hőseim maguktól mozognak, olyan életet élnek, amely belőlük fakad. Én nézője maradok annak a saját törvényei szerint kibontakozó történetnek, amely tudatom színterén zajlik.”* Antiszemita barátai a legriasztóbbak. A kartezianus főépítőmester, akinek első érve a zsidók ellen az, hogy sokan vannak: 1,8 millió, és más lenne a helyzet, ha pár száz ezerrel kevesebben lennének, az ellenvetésre, hogy egy millióval kevesebb a létszámuk, a válasza: *„Nem vagyok antiszemita. [...] De román vagyok. És ebben a minőségben minden, ami ellenem szegül, veszélyes. Van irritáló zsidó szellem. Védekeznem kell ellene. A sajtóban, a pénzügyekben, a hadseregben mindenütt érzem a nyomásukat. Ha a mi állami szervezetünk erősebb lenne, nem nagyon érdekelne. De nem az. Bűnös, megrontható és gyenge. És ezért harcolnom kell a bomlás ágensei ellen.”* Ennek a fiktív kinyilatkoztatásnak valóságfedezete az, hogy évekkel később, 1936-ban Camil Petrescu megmondta Sebastiannak, hogy a zsidók a felelősek az antiszemita atrocitásokért, *„mert nagyon sokan vannak”*, és olyasmibe is beleütik az orrukat, amibe nem kéne, és nagyon nacionalisták, majd a kérdésre, hogy a zsidók kommunisták-e vagy nacionalisták, válasza: *„Ej ha, tudod-e, hogy tetszel nekem? Egymás között vagyunk kedvesem, és csodálkozom, hogy ilyen kérdéseket teszel fel. A kommunizmus vajon nem más, mint a zsidók imperializmusa?”* (A kommentár: *„Camil Petrescu beszél így. Camil Petrescu, Románia egyik legszebb elméje. Camil Petrescu, Románia egyik legfinomabban érző embere. Hogyan élhetne is meg valaha Románia egy forradalmat?”*) Márpedig a regénybeli másik antiszemita már a forradalom extázisában élt, viszont számára a pogrom csak alkalom és lehetőség az átfogó nemzeti forradalomra. Ugyancsak 1936-ban jelent meg Cioran *Románia színeváltozása*, amelyben hasonló gondolatok is felbukkannak, ki is hagyatta ezt a fejezetet – mint valami ifjúkori ostobaságot – műve 1990-es újrakiadásából. Sebastian is elhatárolta magát saját regényétől. 1941 nyarán miután elolvasta Tolsztoj *Háború és békéjét*, kifakadt: *„Aki meg akarja írni a mi időnk történetét, annak legalább 10, 20 talán 30 évet kell várnia, miután lezárult a dráma. Milyen nevetséges volt az a törekvésem, hogy a Kétezer év óta krónikája legyen azoknak a drámáknak, amelyek még csak akkor kezdődtek. Talán ifjúságom érvényes mentség lehet? Megengedi-e az élet, hogy majd később revánsot vegyek?”*

A *regény előszava* miatt érezhette elsősorban a reváns szükségét. Erre az előszóra 1931-ben kérte fel Nae Ionescut, aki bátorította műve megírására és természetesen elvállalta. 1934-ben már útjaik elváltak, de Sebastian úgy érezte, hogy az akkor üldözött Professzortól elfordulni nem volna becsületes. Ez pedig egy-két nap alatt megfuttatta ceruzáját, és a könyv ezzel az előszóval lett botránykő. Sebastian ki is kötötte, hogy ezzel az előszóval többet nem jelenhet meg a műve. A professzor ítélete: a zsidók örök szenvedésre vannak ítélve: *„Juda szenved, mert nemzette Krisztust, látta, és nem hitt benne, és ez nem is lett volna olyan súlyos. De látták mások – mi. Juda szenved – azért, mert Juda.”* És megtörtént az, ami a regényben: a főhős, amikor ki akarják zárni zsidósága miatt az előadásokról, a Professzor védelmét kéri, mire ez csak annyit vetett oda neki: *„Mit akarsz, mit csináljak?”* És szó nélkül távozott. Most pedig az előszóban a valóságos Professzor a regénybeli hősnek, akit Hechterként szólít meg, tehát Sebastian eredeti nevén, így nyilatkozik, méghozzá eszmefuttatása legvégén: *„Josef Hechter, te beteg vagy. Alkatilag vagy beteg, mert csak szenved-*

hetsz, és mert a te szenvedésed akut. Az egész világ szenved, Iosef Hechter. Szennvedünk mi is, keresztények. De számunkra van kiút, mert mi üdvözülhetünk. Tudom, te reménykedsz, reméled, hogy egyszer csak eljön a várt Messiás, fehér lovon, és akkor uralod a földet. Reménykedjél, Iosef Hechter. Az egyetlen dolog, amit tehetsz. // Én azonban semmit sem tehetek érted. Mert én tudom, hogy az a Messiás nem jön el soha. Eljött a Messiás – és te nem ismerted fel. Isten valamennyi jószágáért csak annyi kértetett cserébe, hogy virrasszál. És te nem virrasztottál. Vagy nem láttál – mert a gőg hályoggal vont a szemed. // ... Iosef Hechter, nem érzed, hogy hatalmába kerít a hideg és a sötétség?” Sebastian ezért úgy érezte, végképpen kitaszították, halálra ítélték. Valójában csak botrányra. Példátlanul visszataszító szóözönyt zúdítottak a nyakába. Fasisztának nevezték, Rosenberg követőjének, regényét az első román rasszista regénynek kiáltották ki, lekommunistázták, nem is beszélve, hogy zsidóságát is gyalázták. Lehet, hogy a legnagyobb román irodalomtörténész, maga George Călinescu, vagy egy másik, nála is képlékenyebb demokrata annak a cikknek a szerzője, amely a *Kétezer év óta* szerzőjét olyan „huligánként” aposztrófálta, aki „lekkéket adott az intranszigiens nacionalizmusból, köpött a demokráciára és az emberi jogokra”, majd miután Nae Ionescu az előszóban „hátra rúgta”, megalázkodott, „szidva és nyalva a kezet, amely megütötte”. A zsidóság nevében Isac Ludo pedig arról értekezett, hogy a Professzor a kis kutyáját pórázon sétáltatja a parkban, aki megemelve lábát, regényt ereszt egy hársfa tövébenél.

Aztán 1941-ben Călinescu nagy irodalomtörténetében mindkettejüket, Ionescut és Sebastiant is kivégezte a tollával. Mivel Naénál – hangsúlyozza Călinescu – a nemzetiség organikus jelenség, nincs politikai megoldás, a két tábor közül az egyiknek el kell tűnnie. „Alapjában véve ezt állítja a regényíró is. Nae Ionescu humorista, a teológiába menekül, azt juttatja kifejezésre, hogy ha nem semmisítik meg a zsidó népet, akkor az örök életre van ítélve.” (Ez a bolygó zsidó mítosza, a zsidóé, aki a Golgotára tartó és tőle segítséget kérő Krisztust megütötte, mire ez örök életre ítélte.) Sebastian pedig – Călinescu szerint – nem értette meg Nae Ionescu szofisztikáját, azt, hogy nála a következetlenség az átélés része. Nem véletlen, hogy Sebastian ezt tekintette az ellene írt legkeményebb írásnak, naplója tanúsága szerint az fájtn neki, hogy írói tehetségét vonták kétségbe, Naéhoz való viszonyának beállítására nem reflektált, hiszen alig egy nappal azelőtt, hogy olvasta volna Călinescu művét, volt professzorával álmódott, együtt mentek szülővárosukba előadást tartani. Aztán úgy érezte, megfáradt, nem kívánt Călinescunak válaszolni. Egyébként Călinescu nemcsak Sebastian értetlenségéről írt, hanem a Nae-tanítványokéről általában. „Hogy tanítványai nem értették meg doktrínája szubtilitását, az onnan is látszik, hogy a zsidók, akiket – a cionista otthonban is előadást tartó – mesterük judaista tanulmányai és régi libertárius politikája vonzott, meglepődtek az ellentmondáson, míg az ortodox nacionalisták magukénak vallják. A filozófus ártatlan fesztelenséggel képviselte a legellentétebb álláspontokat, egyszer azt vallva, hogy az állam technikai eszköz, amely a nemzet fogalma fölött áll, máskor az ortodox nemzeti államot hirdette. Egy Zsidó [=Sebastian] könyvet ír fajának problémájáról és a tanító botrányos előszót ír. A zsidók antiszemitának tartják, egyes ortodoxok attól félnek, hogy főnöküket csapdába csalják. A valóságban az előszó szibillai jellegű, mindkét tábor tragikus minőségét ismeri el.” Sebastian nem véletlenül akart revánsot venni saját regényéért. Nem kétséges, hogy maga is alapot adott az ilyen okfejtéseknek. Amikor a regénybeli főépítőmester az ártatlan zsidókra utalt, a regénybeli naplóíró így érvelt: „Az antiszemitizmus nemcsak, hogy magyarázhatónak tűnik nekem, de számomra egyedül a zsidók a hibásak. Ismerd el, hogy az antiszemitizmus lényege nem vallási, politikai vagy gazdasági jellegű. Azt hiszem, hogy egyszerűen és tisztán metafizikai lényegű. Ne félj. A zsidó metafizikai kötelezettsége, hogy gyűlöljék. Ez a szerepe ebben a világban. Miért? Nem tudom. Átka, sorsa. Ha úgy tetszik, az ő dolga.” A folytatás még riasztóbb: „Ha ki tudnának irtani, nagyon jó lenne. Mindenesetre egyszerű lenne a dolog. De ez sem lehet. Azt a kötelezettségünket, hogy itt legyünk a világban,

oly sok ezer esztendő igazolja, amelyek – mint tudod – nem voltak kíméletesek. És akkor el kell, hogy fogadjad – íme, én elfogadom – a mézszárlás és a béke eme váltakozását, amely a zsidó élet ritmusa.” A sors elfogadása „nem dezertálás az életből, hanem ellenkezőleg, visszalépés a biológiába, annak tudatával, hogy az élet az egyéni halálok ellenére folytatódik”.

Sebastian Naplójában már nem is találunk metafizikai okfejtéseket. A '30-as évek derekától gettó szorítású világba került, a gazdag zsidók társaságát is nehezen viselte, és mélyen megalázó volt számára, hogy a cionista Zissutól kellett kölcsönkérnie. Közben már rendszeresen tartotta jom kippur alkalmával a böjtöt, eljárt a zsinagógába, hogy „meghallgassam a szofárt”, azt, ahogy a kos szarvába fújva tudatták a böjt végét. „Valamiféle közöny. Mennyire meghatóbb volt ez hajdan, Brăilán” – a szülővárosában, gyermekkorában, mint most 1941-ben. 1942-ben ugyancsak „böjt – és kísérlet a hitre és a reményre”. Az 1943-as jom kippur: „Nem is próbálok rendet teremteni »judaizmusomban«. Böjtöltem. Este a templomban voltam, hogy meghallgassam a szofárt. Valakinek a válla fölött megpróbáltam kibetűzni az utolsó »miatyánk«-ot. /Miért? Hiszek? Hinni akarok? / Nem. Még ezt sem. De talán ennyi összefüggéstelen cselekedetben benne van a melegség, a csend utáni szükséglet.”

A Sebastian-naplóról írt megnyilatkozások többsége alapvetően pozitív. Olvasói közül sokan ebből értesültek, hogy mit jelentett zsidónak lenni az 1930–40-es háborús években. Miután Mircea Cărtărescu arról vallott a maga naplójában, hogy nem lehet Sebastiant nem szeretni, az egyik régi Sebastian-tisztelő kifakadt a Sebastian-napló illetén való „melodramatizálása” ellen: „...világos volt előttem, hogy [ezen napló szerzője] egyértelműen egoista is, kifejezetten sznob, aki képtelen volt arra, hogy bármelyik tanítványáról akár egy együttérzésről tanúskodó sort vessen papírra, viszont mint kispolgárt elkápráztatták a »mandarinok«, a kor szellemi arisztokráciája Camiltól Eliadéig.” Csakhogy ki nem sznob a mai világban? A sznobizmus megnyilvánulása a „komparatív illetlenség” (comparative indecency), vagy a „komparatív trivializálás” (comparative trivialization) is. Éspedig az, hogy akadtak, akik saját kommunizmus alatti meghurcoltatásaikat és viszontagságaikat a naplóíró Sebastian meghurcoltatásaival állították párhuzamba. Aztán egymás között össze is veszték. A *Sebastian mon frère* (G. Liiceanu) című esszé ellen többen is tiltakoztak, például Paul Goma Párizsból kiáltva fel: „Sebastian mon frère. Csak így? Csak így. A Dâmbovița kikötőiben minden lehetséges.” És aztán elmerült a „Cloaca Valachica” leírásában, és ezzel kielégítette önnön lelki szükségleteit, mert végül is saját sérelmeit ecsetelte. A testvérkedést kiegészíti a kompenzáló retrospektív mártírológia. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a kommunista totalitárius tapasztalatok fokozták a Sebastian és naplója iránti empátiát. Nehéz megtalálni a megfelelő szavakat a denunciació és glorifikálás pólusai között. Akadt, akiben (A. George) a napló inkább ellenérzéseket is kiváltott, és ebben az esetben Sebastian elismerése mellé becsúszik a minősítés: „luxustermék”, aki aztán „minden csodálójának sajnálatára [...] Pătrășcanut követte”, „naïv módon örült a szovjetek bevonulásának”, mert közben „az ember [mármint Sebastian] megváltoztatta a partitúrát”. A minősítés fő forrása az ugyancsak zsidó író, Felix Aderca, aki még 1945 decemberében megörökítette barátja két frenetikus kitérését, és ezeket lépten-nyomon idézik is. Aderca szerint Sebastian nem tudott elszakadni „morális gyilkosától”, Naétól, még akkor sem, amikor így fakadt ki: „*Ôt percre, érted? Ôt percre (mondta nekem) szeretnék én is huligán lenni, hogy Gazdának [azaz: diktátornak] érezsem magam! Nietzschei öröm lehet...*” A második kitérésre 1944. augusztus 23-a után került sor, amikor Adercánál irodalmi felolvasást tartottak, és berontott Sebastian, majd kitört: „*Az utcán tombol a forradalom, és itt irodalommal foglalkoznak...*” Mire az emlékező megnyugtatta: „*Az irodalom, ha eredeti, kedves Sebastian, akkor az is forradalom!*” Aderca aztán egész jó karriert futott be, eljutva a marxizmushoz, így elfelejtették, hogy korábban a Hitlerhez való igazodást tartotta célszerű-

nek, és aztán Sebastian naplójából tudjuk meg, hogy 1941 májusában Codreanu halála miatt kesergett, mert ha élne, uralma alatt a zsidók számára előnyösebb rendszert lehetne elérni, sajnálta is, hogy a Gárda antiszemita, különben belépne, Hitler pedig Napóleonhoz hasonló nagy ember. Az ilyen megbízható tanú! De csak akkor, ha saját magáról tesz hol ilyen, hol olyan tanúságot. Ami a huliganizmust illeti, annak, aki figyelmesen olvasta a nagyregényt, felöltött a párhuzam: „Sajnálom – olvassuk a regényben –, hogy ebben az önmagammal való szembesülésben még van valami szimpátia, sajnálom, hogy azon kapom magam: szeretem a sorsom. Szeretném magam hevesen gyűlölni, nem keresve mentséget, magyarázatot. Öt percre szeretnék antiszemita lenni. Hogy érezzem magamban az ellenséget, akit el kell tiporni.” Sebastian az antiszemitizmus abszurditását érzékeltette a kifakadással. Aderca pedig, ha hitelesen emlékezett, nem értette meg az iróniát, vagy ha nem, akkor a regényből idézett. Az már hitelesebbnek tűnik, hogy Aderca szerint Sebastian egyik 1944-es rádióelőadása nagyszerű volt, de a hangja elvesztette színét. Aki ezt újra felidézi (A. George), nem idézi Sebastian naplójából, hogy a naplóról bár radikális változást tartott szükségesnek Romániában, a szovjet modelltől egyáltalán nem volt elragadtatva. „Lehet önámítás, amikor azt hisszük, hogy a mi szabadságvágyunk egy és azonos a nagy sokaságéval. Nekünk Montaigne szabadságára van szükségünk, értelmiségi szabadságra, amely védi a maga magányát.” Meg lehet botránkozni azon, hogy a megtorlás vágya is megszólalt benne, „amikor azt hitte, hogy mi, románok túl olcsón úsztuk meg a Hitlerrel való szövetséget és Antonescu rendszerének az elfogadását”. („Nem lenne igazságos, ha Románia túl könnyen megúszná” – írta Sebastian szeptember 1-jén a naplójába, és egyben a szovjet katonák túlkapásaira is talált magyarázatot.) A megbotránkozás helyett Sebastian undora is érthető mindazzal szemben, ami körülötte történt, mert ha ő „partitúrát változtatott”, mit lehetne mondani a mindenkori rendszerek mindenkori kiszolgálóiról, köztük a román irodalom köpönyegforgató klasszikusairól. Sebastiannál a regényíró szólalt meg a naplóíróban is, elmarasztalta a bukaresti zsidó színházat és az augusztus 23-a utáni zsidó írói szervezkedést: „Tehetetlenül segédkeztem a »zsidó írók szakszervezetének« a megalakulásánál [...]. Ismeretlen alakok, névtelenek – kétségbeesett félreecsúzás és robbanó középszerűség keveréke, a régi ambíciók, régi nyomorúságok szemtelenül, látványosan élednek fel.” Az 1997-es emlékező (A. George) számára Sebastian zsidó kortársait – például a zsidó színházat is – ostromzó ítélete hamis, hiszen amikor ő a rádióban német zenét hallgatott, és amikor ő – egyébként „hallhatatlan” – légi szerelmi történetet vitt színre, akkor egész Európában folyt a holocaust. Nem lett volna jobb fegyverrel szembefordulni a zsidóüldözőkkel? – hangzik ezek után a költői kérdés. Ez is egy jellegzetes sztereotípiá. Márpedig a kérdező nem antiszemita, valóságfedezete van annak, hogy sok vasgárdistának volt zsidó barátja, és adott esetben segített rajta, mert egyenként a zsidókat nagyszerű embereknek tartják, csoportban ártalmasnak. „Az antiszemitizmus irracionális szenvedély, megmagyarázhatatlan, oly sok »bölcs« magyarázata ellenére, ezért nem is magyarázom.” Sebastian sem tette, vulgaritását érezte és érzékeltette. Azért a rádió és a német zene felemlegetése mellett azt is meg lehetett volna említeni, hogy milyen hatást válthat ki az olvasóból a naplóban annak lakonikus nyugtázása, hogy elvették a rádióját, a zsidóktól elvették a síléceket (a síelés ugyanis megváltó szenvedélye volt az írónak). Azon pedig majdnem elnevette magát, amikor a zsidóktól elvették a bicikliket, mert eszébe jutott a vicc. Egyébként Sebastian a maga módján harcolt, tollal, ő a szerzője – amiről naplójában hallgat – a *Jön a szovjet hadsereg* című röpiratnak. Ha ezt tudta volna idézett esszéistánk (A. George), akkor még több szemrehányást kapott volna Sebastian, akinek felírta, hogy Románia tragédiájának kiteljesedése során „nem adatott meg a lehetőség, hogy barátait [...] kövesse abban az erőfeszítésben, hogy megállítsák a szovjet hengert”. Ezek a barátok – akik „később furcsa fordulatokat tettek” (eljutottak a marxizmushoz, egyszerűbben: hosszabb-rövidebb

ideig benyaltak a kommunistáknak és fújták a nótát) – E. Lovinescu, Șerban Cioculescu, Camil Petrescu. Az első nagy irodalomszervező és kevésbé nagy író, Sebastian tekintélyt nem ismerő kritikájának egyik célpontja, a kommunizmust nem érthette meg, mert már 1943-ban meghalt, de 1941 júliusában úgy nyilatkozott Eugen Ionescunak, aki rettegett, hogy kiderül anyjának zsidósága: „Az oroszokat le kell győzni, a németeknek kell győznie. Különben »zsidók és cipészek« (?) fognak minket vezetni.” (Amikor Sebastian kérdőjelet tett a cipészek mellé, nem is sejtette, hogy a próféta szólt Lovinescuból: miután a zsidókat és az értelmiségieket kiszorították a Kommunista Pártból, Ceaușescu került az élre, a cipész, aki úgy utálta hajdani mesterségét, hogy a cipőgyárakat nem látogatta, nem adott tanácsokat, és így a román cipőgyártás őrizhette színvonalát.) Cioculescu egyik legértőbb kritikus volt Sebastiannak, közel állt a baloldalhoz, 1942-ben ki is öntötte neki a szívét: „Nem tudja, mit kívánjon? Német győzelmet? Ez protektorátus. Angol–orosz győzelmet? Ez szankciókkal jár. Nem tudtam semmit sem tenni lelkiismerete könnyítésére.” Camil Petrescu viszont nem kellett volna hivatkozni. Az örök helyezkedő prototípusa lett. Amikor 1940 szeptemberében a vasgárdisták részlegesen hatalomra kerültek, akkor azt bizonygatta magáról, hogy vasgárdista volt, majd nem sokkal rá, miután Antonescu törvényen kívül helyezte a mozgalmat, azt, hogy nem volt. Kesergett is Sebastiannak, hogy neki nem adnak soha semmit, még zsidóktól elkobzott lakást sem, pedig lelkes híve volt Hitlernek, akinek a zsenialitásáról még azért is lelkendezett, hogy idejében támatta meg a Szovjetuniót, amikor pedig 1942 szeptemberében Sebastian elmesélte neki, hogy Besszarábiában miként vagonírozzák be a zsidókat, megnyugtatta: „Ez semmi. Ha arra gondolok, hogy az oroszok is hasonló atrocitásokat követtek el, amikor a Volga-csatornát építették, lelkiismeretem megnyugszik.” Ekkor már sokan tudtak arról a halálvonatról, amelyen zsidókat – nőket, gyermekeket, öregeket is – halálra utaztattak. Úgy látszik, a tapintatlanság nem mindig ismer határokat. Comarnescu, akit a demokratikus következetesség példájaként állítanak Sebastian mellé és elé, ugyancsak neki azt fejtegette 1941 szeptemberében, hogy Hitler ugyan ördög, de megállítja a szláv veszélyt, óriási szolgálatot tesz Európának, és inkább a németek, mint az oroszok... A helyzetből is adódott a „tapintatlanság”. Al. Rosetti következetesen és állhatatosan támogatta Sebastiant, még arra is biztatta őt, hogy hagyja el az országot, és ebben segített is volna, Hitler – Sebastian szerint semmitmondó – 1941. októberi beszédét magisztrálisnak tartotta. De érthető, hogy amikor Sebastian a vendéglőben rádión meg akarta hallgatni ezt a Führeri beszédet, Eugen Ionescu elsápadt és elrohant, kifakadva, hogy nem képes erre, akkor Sebastian „őt akarta megölelni”, aki neki nem sok jót tett, regényének hőseit egy recenziójában gyávnak nevezte, ő pedig kijárt magának egy sajtóattasé posztot a Vichyben működő román követéségen. Jólesett Sebastiannak az, ahogy Rosettinél Oțetea őrjöngve adott számot a jászvásári pogromról, de aztán elgondolkozott, hogy mégis az ottani színház igazgatója maradt, és így: „Semmi, semmi sem inkompatibilis itt.” Ezt rótták és róják fel neki is. Nem tagadom, engem meglepett az, hogy a naplóban Maniu alig szerepel. Nem is kereste hozzá a kapcsolatot, márpedig ha valaki, akkor a nyugati orientációt ő képviselte a leghatározottabban, és az alkotmányos képviseleti demokráciát, elhatárolta magát az antiszemitizmustól, döntő szerepe volt abban, hogy Antonescu a zsidókat nem szolgáltatta ki Hitlernek, mint egy ideig Horthy tette, viszont nem volt titok, a Vasgárdával stratégiai szövetséget kötött 1937-ben, és 1945-ben kifejezetten jelezte, hogy a Parasztpártba befogadja a volt gárdistákat. Ez aligha nyerte volna meg Sebastian tetszését, érthető, hogy a kiugráskor a kommunistákban jobban bízott, de mit szólt volna, ha megtudja, hogy a kommunisták milyen megnemtámadási alkut kötöttek a gárdistákkal, nem is beszélve aztán a kommunista erőszak elhatalmasodásáról. Neki már 1944. augusztus 23-a után néhány nappal elege lett az újságírásból. Úgy érezte, kiírta magából dühét és felháborodását. Naplójában gratulált

magának, hogy ott hagyta a *Szabad Románia* című lapot, mert: „Az indoktrinált ostobaságot nehezebb elviselni, mint a tiszta és egyszerű ostobaságot.” És mintegy saját kommunista múltjának mentségére megjegyezte: Lucrețiu „Pătrășcanu azzal vonzott, ami benne emberi”. Hogy aztán a kommunista harcos – miután az embertelen kommunista terror kialakításában eleinte segédkezett – a börtönben emberfeletti módon állja a kínzást mindhalálig. Ha nem is szívesen írjuk le, de gondoljuk: Sebastiannak talán szerencséje volt, hogy 1945-ben az egyetemre menet elgázolta egy autó, mert útja inkább a börtönbe vezetett volna, mint máshová. Tény és igaz, zsidó íróbarátja, Camil Baltazar szerint ő volt „nemzedékének legkiegyensúlyozottabb, legtisztességesebb és legbecsületesebb tagja”. Naplója megjelenésével mítosszá vált. Hiszen, mint Joseph Campbell írja: „Ha egy ember életmodell mások számára, elmondható hogy a belépett a mitológiába.”

„Az ördög és az inasa: Nae Ionescu – Mihail Sebastian” – ezzel a címmel (Diavolul și ucenicul său: Nae Ionescu – Mihail Sebastian. Iași, 2009) jelent meg 2009-ben a kolozsvári filozófus, költő, esszéista Marta Petreu újabb könyve, amelynek címe tökéletesen érzékelteti a tézist: Sebastian mérsékelt szélsőjobboldaliként hűségesen kiszolgálta és követte Nae Ionescut. 1933 végén megszakadt az együttműködés, de az „ördöginas”, amikor Eliadével barátkozott, akkor a „metafizikai fészekben” érezte jól magát. (A fészkek a vaskárdista mozgalom alapegysége, 3–13 tagja lehet, akik a főnök igazgatása alatt elmélkednek, egymásnak előadásokat tartanak, később teáztak is, amit a Kapitány betöltött. Eliade az Axa nevű fészkek tagja volt, az 1937-es választásokon is indult.) Sebastian – Petreu szerint – nem tudott elszakadni „egykori cinkosaitól,” és mazochista módon élvezte, hogy kínozzák, mindenekelőtt Nae. Amikor regényhőse házat épített professzora számára, akkor az író a *Cuvântul*-házat építette volna újra, azt, ahol egykor oly jól érezte magát, átadva magát – elsőként a nemzedékéből – a jobboldali szélsőségeknek. Nem volt tehát „ártatlan áldozat”. És ezért „újra kell gondolnunk a Naplót és a többi szöveget”. Szélsőjobboldalisága „új fényt vet az egész nemzedék szélsőséges (jobb- és baloldali) opcióira”. Petreu könyve minden korábbiánál hevesebb reakciókat váltott ki. Hamisítással vádolták, a tények elferdítésével, kvázirágalmazással, karaktergyilkossággal, azzal, hogy könyve az elsőől az utolsó szóig hamis; ő pedig nem más, mint az ördög novíciusa. És ez „érthető”. Hiszen könyvének két főhőse szimbolikus jelentőségű. Nae Ionescu a zseniális spontaneitás, aki zseniket nevelt: Ciorant és Eliadét, és velük egy egész nemzedéket. És Mihail Sebastian is, aki a demokratikus tisztaság megtestesítőjévé emelkedett. Valamennyien mítoszokká váltak. És most már mindannyiuknak vége! Vladimir Tismăneanu, aki egész sor könyvet írt a román kommunizmusról és a kommunizmus bűneit feltáró *Végző jelentés* című nagyszabású és páratlan kollektív munka szerkesztője, áldását adta az ördög-inas tézisre: „Sebastian valójában fanatikus volt. Átadta magát annak, amit valamikor Thomas Mann a démonizmus extázisának nevezett.” Kérdés: vajon nem inkább a felfedezés és az igazságkeresés extázisáról van-e szó? Kétségtelen, hogy mindaddig Sebastian több cikkéről is gondosan hallgattak. De vajon az elhallgatott cikkek ilyen alapvető fordulatot hozhatnak az ő megítélésében?

Az elhallgatott cikkek elsősorban Mussoliniról szólnak. Egyébként az egyik ilyen 1929-es cikket 2002-ben újra kiadták. Vajon annyira dicséri a ducét? „Van valami emberi gőg annak a lénynek a látványában, aki ellenkező keretek és impulzusok, sokirányú valós mozzanatok és szándékok fölött egyetlen szándékot juttat kifejezésre, és megoan az a privilégiuma, hogy ez a szándék az övé legyen. [...] Őt fejezi ki az ország szervezete, őt képviseli a politikai mechanika, és ő diktálja a politikai formalitásokat. [...] De ebben a koncentrációban, ebben az egy kéznek és egy elmének való alávetettségben, ebben a minden perces lelki feszültségben áll a tényből fakadó buzditás és gőg.” Valljuk meg, ismerve a korabeli vezérkultuszt, olyan nagy lelkesedés azonban nem árad az idézetből és a cikk egészéből sem. Hiszen szerinte meg-

nyugtató a szemlélő számára a Pilsudskihoz hasonló „abszolút vezető” személyes ragyogása, mert ilyet követelnek meg a helyzetből fakadó politikai szükségletek, de azért „egy olyan ország, amelynek egyetlen emberhez kell igazodnia, a lehetőségek és titkok lehetőségeinek félelmetes pontja.” Igaz – írja jellegzetes újságírói nyegleséggel –, „alapjában véve szeretem a bizonytalan stabilitás ilyen helyzeteit”. A cikk egésze pedig így zárul: „Ez csak egyszerű benyomás, amely nem áll meg – mert nem is akart – oly sok részletnél, amely őt megcáfolhatná.” Itt azért már bujkál valami kétértelműség, hiszen sejteti, hogy lehetnek ellenérvek, de most *non audietur et altera pars*. Ez lehet rejtett kritika, de lehet súlyosbító körülmény, az újságíró tudatosan elvakult és elvakít. Hasonló a következő idézet ugyancsak 1929-ből: „Amit Itália ifjú történetében csodálok, az éppen a gyors betagolási folyamat, amelyet átélt. A fasiszta forradalom átlépett választóvonalakon és határokon, különböző emberek számára differenciálta és meghatározta a létviszonyokat. Magától értetődik, hogy ilyen kollektív és üdörös rendezés nem megy végbe kockázatok és igazságtalanságok nélkül. De amikor egy népnek élet-erőforrásai forognak kockán, akkor ezek a kockázatok és igazságtalanságok elhanyagolhatók.” Ezt a cikket már nem közölték újra. Azt az 1930-as fejtegetést sem, amelynek a végén azért megint csak valami kétely lappang a kemény bizonyosság mögött: „Ha az állam a társadalmi funkciók összehangolására redukálódik, akkor kizár minden más diktatúrát a társadalmi kategóriák, a közösségi élet kategóriáinak és szervezeteinek diktatúráján kívül. Egyedül csak »a tömegek diktatúrája« – ahogy azt itt Nae Ionescu meghatározta – lehetséges. Ez vezet a tevékenységek specializációjához, a különböző karakterek csoportosításához, a helyi igények érvényesítéséhez, bizonyos jól meghatározott társadalmi testületek kialakításához, amelyeknek eltérő feladatai és törekvései vannak. »A korporatív és szindikalista állam« – a közjogban és a politikai gazdaságban használt fogalom – alkothatja a tömegek diktatúráját, bár nem a legpontosabb kifejezés erre.” Három év múlva pedig úgy vélte, hogy a faszizmus majdani megítélésében keményen latba fog esni a ducének az a lépése, amellyel megakadályozta a madarak további irtását Capri szigetén. „Ez a dolog nemcsak egy rendszer, hanem egy történelem igazolására szolgálhat.” Az Olasz Enciklopédia elkészültével pedig „az a kérdés, hogy egy ilyen mű nem elégséges-e egy rendszer legitimálásához.” 1933-ban pedig a Marinetti-féle kiállítás kapcsán azért dicsérte a rendszert, mert elviseli a fantáziát, nagy gyermeki és komolytalan dolgokat enged meg, és így életerősen „alkotó örültségekre képes”.

Ezeket a kijelentéseket nem érdemes szépíteni. Egyértelmű, hogy aki írta, az a parlamentáris demokráciával szemben valamiféle felvilágosult abszolutizmus híve. De Amerikát is dicsérte. A társadalmi működőképesség volt a mérce. Az is tény, hogy Sebastian mestere, Nae Ionescu nyomán megtagadta a román demokratikus és liberális hagyományokat. A szövegek kemény tények, de Petreu kritikusaiknak is igaza van, amikor a szövegeken túli valóság megjelenítésére tartanak igényt. Mi tagadás, Furet komor figyelmeztetése megszívlelendő: „a faszizmus – mielőtt még bűnei megbecstelenítették volna – remény volt”. Egyszerűen „a partikularizmus reakciója az univerzalizmusra, a nép reakciója az osztályra, a nemzeté a nemzetköziségre”. És bomlástermék. A faszizmus a polgári demokráciák bomlásának terméke, a bomlásból élt, a polgári demokráciákat ki-, fel- és elhasználó erők politikájának, magatartásának ellentmondásaiból. A faszizmusnak nem voltak olyan komoly szellemi és mozgalmi előzményei, mint a parlamentáris demokráciáknak, ezért reaktív jellegűnek tűnik, mintha a kommunizmusra való válaszként született volna. Valójában a társadalmi erőegyensúly-viszonyok megbomlására adott válasz, olyan diktatúra, amely stabilitást, tömeges jólétet, gazdasági felzárkózást ígért. A faszizmus a frusztráció tünete, azokban az országokban karolták fel, amelyek a peremhelyzetből nem tudtak kitörni. A világkapitalizmus nemzetköziségét a szabadkőművességben, és országonként eltérő súllyal: a zsidókban. A faszizmus osztályellensége „a zsidó faj” lett, 1938-tól Olaszországban is. Peremvidéken győzött a kommunizmus is, ahogy Lenin mondta, ott, ahol az imperializ-

mus láncszeme a leggyengébb: Oroszországban. Itt, és általában a kommunisták „zsidói” a burzsoák voltak. Ők voltak a kisajátítók, akiknek a vagyonát ki kell sajátítani, hogy aztán 1989-től a kisajátítók kisajátítsák azoktól, akiknek kisajátítottak... Ernst Jünger, a nemzeti forradalom egyik ideológusa maga fölött is kemény ítéletet mondott: *„Valamely komor állomáson vonatra kell szállni – mint nacionalista vagy bolsevik, mint forradalmár vagy katona, obskúrus szellemek vagy teóriák szolgálatában – a kérdés csak az, hogy meddig akarunk utazni.”*

Mihail Sebastian is felszállt volna a vonatra? Marta Petreu szerint igen. Fogadjuk el munkahipotézisként, és utazzunk vele. Azt rögtön láthatjuk, nem igaz, hogy mindent megengedett magának. Az öreg és elmagányosodó nyelvész, költő, folklorista Ovid Densusianuról igazán szeretetteljes képet vázolt fel. Iorgáról is szépen írt, miközben nemzedéktársai keményen meg-megtámadták. A román irodalom értékeit lelkesen kommentálta. Kétségtelen, kegyetlenül tudott támadni is. Ennek világnézeti okai is lehettek, a liberális E. Lovinescu esetében, de alapvetően esztétikai szempontok játszottak közre.

Kétségtelen, ott vannak a „kompromittáló” cikkek, amelyek számát Petreu-kritikusai még tucatnyira sem becsülik. Ettől még ott vannak. De ami fontosabb, ha az ember lelki struktúrájának egészét akarjuk látni, az a visszafogott, de valóságos önkritika. Komoly és komor kételyei voltak saját újságírói tevékenységével kapcsolatban is. *„Az újságírás hazugságra kényszerít”* – írta Sebastian még 1929-ben. El is vetette annak „moralitását”, és keserűen jelezte, hogy *„az újság megöli a művészt. Mert elfojtja lelki beállítottságát és etikáját.”* Ennek jele az is lehet, ahogy ő a ma már nevetségesnek tűnő Mussolinit dicsérte, akit egyébként Emil Ludwig még komolyabban vett, ami nem mentség. A mentség a történelmi kontextus – Laszlo Alexandru, a legkeményebb Petreu-kritikus szerint. Ez a kontextus nem olyan kemény, mint 1933 után. Mussolini elfogadott államfő. 1927-ben Churchill is fogadta (tegyük hozzá: magasztalta). Lehet, hogy Sebastian, aki nem láthatta előre, hogy mi történik majd, német–olasz fegyveres konfliktus illúzióját táplálta, mindenesetre 1934-ben meghiúsította az első Anschluss-kísérletet. Mussolini csak az Abesszínia elleni háború alatt kezdett Hitlerrel szövetkezni. És – tegyük hozzá – bár a Népszövetség az agresszor ellen lépett fel, akadtak liberális demokraták, akik elfogadták az agressziót. Sebastian esetében pedig „naivitás”-ról lehet szó, és nem antidemokratizmusról. Mire a válasz csak a Mussolini-barát cikkek megidézése lehet. Viszont valóban Sebastian élesen Hitler-ellenes publicisztikáját nem elemzi Petreu. Márpedig ebben a diktatúrákkal szembeni általános ellenszenvé is megnyilvánul. Hitler nem egy szimpla és nevetséges kalandor Sebastian számára, hanem valami mélyebb válság kifejezője. *„Németország nagy süllyedéséből a fiatal nemzedékek mindenáron menekülni akartak. És akkor egyszerű lelki reakció révén megtértek az érzékelés, a kaland, az elsődleges, szabad, féktelen élet-mozzanat frenetikus kereséséhez. Feltört a kollektív »kisebrendűségi érzés«, megoldása: a rendtelenség. Társadalmi irányban: szabad szerelm, pederesztia, tánc, alkohol és nudizmus. Politikai irányban: Hitler.”* Mussolini is kap a kritikából: *„A Papen-kormány rendelete, amellyel Németországban szabályozza a táncot, a fürdőzést, a csókolózást és a fürdőruhát, félelmetesen hasonlít Mussolini korábbi intézkedése-ihéz. Minden elnyomó rendszer természetében rejlik, hogy beavatkozzon az emberek magán-életébe, és hogy azt »moralizálja«. A diktátorokból mindig is hiányzott egy szemernyi ironia. Ez a szemernyi ironia a demokrácia főlénye velük szemben.”* 1932-ben írta ezt Sebastian, vezércikkben, amikor még Hitler nem is vehette át a hatalmat. És úgy tűnik, már korábban is tisztában volt az olasz fasizmus természetével, legfeljebb azt olyan helyi megoldásnak tekintette, amely egyfajta stabilitást biztosított. 1928-ban gyilkos gúnyral figurázta ki Henry Bernstein párizsi Mussolini-kultuszát: *„Ő egyedül próbálkozott meg annak az operettnak a francia változatával, amelyet a fasizmus Olaszországa elképzelhetetlen kockázatokkal ad elő.”* Ezek komolyabb szavak, mint a Capri-szigeti madarak és az *Olasz enciklopédia* emlegetése.

Ellentmondásban is állnak egymással. Kérdés mennyiben volt ennek tudatában maga Sebastian? Színjátékot játszott? Azt írta, ami tetszett a Mesternek, hogy azt írhasa, ami neki is? Nem tudom! Ugy tűnik, Nae Ionescu nem egy esetben megtevesztette Sebastiant, például 1848 történetét leegyszerűsítette, és valóban ezt a 48-ellenességet visszahangozta a fiatal újságíró is. (Egyébként Nicolae Iorga, a nagy nemzeti narratívák ihletett készítője is, komédiát csinált belőle. És Sebastian Iorgához hasonlóképpen járt el, kárhoztatta a jelenséget, idealista hordozóit viszont dicsérte. Egyébként nemcsak Nae hatásáról van szó. A liberálisok történelemkultusza is taszítóan hatott.) Ugyanakkor Nae a racionalizmusról és a felvilágosodásról hamis képzeteket adott át. Nem tudom, hogy fenntartásokkal vagy azok nélkül fogadta és adta ezeket tovább Sebastian, amikor továbbadta. Descartes-ot, mint a modernitás minden bűnének forrását, rituálisan szidalmazta Nae Ionescu. Sebastian is visszahangozott ebből valamit, de alapvetően Descartes-ellenes kartézianus, hiszen igyekezett tiszta és verifikálható fogalmakkal dolgozni, miközben az ösztönélet jelentőségét állította szembe az önelégült és tartalmilag üres kartézianizmussal, vagy azzal, amit annak hitt. Kétségtelen, ha figyelembe vesszük regényét és annak kéziratát, és ezt összevetjük Nae Ionescuhoz is igazodó publicisztikájával, akkor szemünk előtt valamiféle kétlakiság jelenik meg. Igaza lenne Adercának, aki szerint Sebastianban volt valami kettősség, ami nem egységesedett?

Kettős életet élt volna Sebastian? Egy fasisztát és egy antifasisztát egyszerre? A kérdés már egy minapi riportban is felvetődött olyan formán, hogy vajon Sebastian regénye és a védírata (Cuma am devenit huligan = Hogyan lettem huligán) nem arról tanúskodik-e, hogy írójuk időközben szakított volna újságírói múltjával? Mire Petreu válasza: a regény szeretetvallomás Nae Ionescu iránt, a védírat pedig „nem tisztességes könyv”, mert úgy tesz, mintha nem tudná, mi az a bal- és jobboldal, elfelejti, hogy ugyanabba a lapba, amelynek belső munkatársa volt, maga Codreanu is írt. A védírat – polémiából a legjobb jegyet érdemli, de olyan „forradalmár műve, aki nem felejtette el, hogy elűzték abból a »forradalom-ból«, amelyben lelkesen vett részt”. És tették ezt „egykori cinkosai” a fasiszmban!? És tette maga Nae, aki szadista módon gyötörte, ő pedig mazochista módon tűrte, sőt élvezte... – Petreu szerint. Valóban a regényben olvasható a következő vallomás: „Mennyi szenvedély van ebben az ily világosan felépített emberben, mennyi vihart rejt önuralma, geometrikus gondolkodása. Ma ő az egyetlen ember, akinek – úgy érzem – feltétlenül alá kell vetnem magam, anélkül, hogy a lemondás érzése kerítene hatalmába, sőt, ellenkezőleg, a beteljesedés, integráció érzése fog el.” A regény folytatásából azonban kiderül, hogy feltétlen alávétésről szó sincs. A naplóíró építész számára a Professzor „érthetetlen”, olyan, mint egy paraszt, aki nem lát túl az eke szarvánál: „Az élet azon törvényeiben hisz, amelyek fejünk fölött érvényesülnek, abban a hierarchiában hisz, amelyet senkinek sincs joga megbontani, hisz a földnek az ember fölötti ellenőrzés nélküli hatalmában.” A naplóíró építész záróvallomása úgy is olvasható, mint utalás Manole mester mítoszára, erre a mítoszra, amellyel Eliade később a fasiszta áldozatkultuszt legitimálta áthallásos eszme-futtatásaival. Manole beépíti feleségét a templomba, feláldozza azt, ami a legdrágább, a mű érdekében. Példamutató történet – Eliade és a Vaszgárda számára. (A ballada alapja az a hiedelem, hogy az építménynek is kell legyen lelke, ezért kell az emberáldozat, és ennek továbbélése az árnyéklopó szerszám, amellyel el lehet lopni valakinek az árnyékát, hogy beépítsék. Az árnyékárosok a falusi vásároknak jól is kerestek, viszont, ha az árnyéklopó nem figyelt, áldozata jól elverte.) Sebastian regényhőse viszont emberáldozat helyett építkezik. Így is lehet építkezni, figyelmeztet az író, aki a növényi létet dicsérte és vágyott rá, és úgy látja: „Ilyen házat álmodtam. Házat a nap számára. Este az árnyéka kiterül a tóra, mint egy növény árnyéka.” Azt már csak a kéziratban olvashatjuk, ami egyértelmű célzás lett volna az építőmester mítoszára: „Az az

érzésem, hogy amikor nekitámaszkodom ennek a falnak, akkor valami élőlény mellett vagyok, aki barátságos és engedelmes, olyan, mint egy nagy fehér állat, lábait előrenyújtja, a fényre." A regény mérnöke nem magának épített, és nem is akart saját házában lakni, mintha ő már lemondott volna arról, hogy az lesz, ami lenni szeretett volna, de most a ház lakójának kívánja, hogy lakja legyen: „egyszerű dolog, tiszta és nyugodt, minden évszaknak egyaránt nyitott szív”. Aki így ír, már nem kívánczik vissza a Cuvântul-házába.

Viszont valóban úgy tűnik, igazán soha sem tudott megharagudni professzorára, olykor találkozott, és élvezték egymás társaságát. Olykor ki-kinevette, olykor elborzadt tőle. 1938 elején a király Gogát nevezte ki miniszterelnöknek, és hagyta, hadd kezdje el az antiszemita törvényhozást. Sebastian meglátogatta Nae Ionescut, aki fel volt háborodva:

„– Hogyan lehet azt állítani, uram, a román állampolgárok egy egész kategóriájáról, hogy élőhús-kereskedelemmel foglalkoznak? Ez rágalom, és minden egyes román állampolgárnak joga van a minisztert perbe fogni ezért a gyalázkodásért. Hogyan lehet, uram, öngyilkosságra és deklaszálásra kényszeríteni egymillió embert anélkül, hogy ne veszélyeztetnék magának a román államnak az alapjait?

Igyekeztem megnyugtani és arról biztosítani, hogy a zsidók lassú, sőt erőszakos legyilkolása nem olyan súlyos probléma, főleg azért, mert a Vasgárda sem fog másképpen eljárni.

– Tettleg így van, de szellemileg nem – válaszolta Nae. Mert kedvesem, bármekkora a nevetség, nagy a különbség azon ember között, aki gúnyból öl meg téged és aközött, aki ugyan-
ezt teszi, de lelki fájdalommal.”

Mégis, Nae Ionescu halála mélyen megrázta Sebastiant: „Milyen furcsa sorsa volt ennek a rendkívüli embernek, aki úgy halt meg, hogy nem tudott kiteljesedni, nem valósította meg önmagát, legyőzték – és ha nem esne nehezemre, kimondanám – félrecsúszott.” És halála után egy évvel a gyászmisén, látva a vasgárdistákat, keserűen tette fel a kérdést: „Mit keresett Nae Ionescu ezek között az emberek között? Mit közösködött velük?” Ezt a Nae-mítosz egyik napjainap elemzője jól megírta, de a Sebastiannal való viszony túl bonyolultnak bizonyult számára, ezt már mellőzte. Okkal tette ezt, mert túl bonyolult.

Kétségtelen, Sebastian, amikor újraolvashatta regényét, felfigyelhetett arra, hogy az egyszerűségkultusz a Vasgárdához vezetett, bár Nae Ionescu gyászmiséjén még értetlenkedett. Abban is észrevehette a robbanótöltetet, hogy a regénybeli Professzor, akár prototípusa kurzusa célját értékek eltávolításában látta, olyanokéban mint: „ész, individualizmus, szabad gondolkodás, pozitívizmus”, mert egy érték van: „az élet”, a többit „úgy távolítjuk el, mint a száraz gallyat”.

Fel lehet róni Sebastiannak, hogy amikor érezte és tapasztalta a Cuvântul szélsőjobbra fordulását, akkor nem lépett ki a szerkesztőségéből. Védíratában jelzi, hogy 1933 novemberében szólott Nae Ionescunak, oldozza fel. „Feloldozást” kért, a kifejezés tőle származik, érzékeltetni akarta a kapcsolat szoros érzelmi jellegét. Nae Ionescu ki is fakadt: „A Cuvântul antiszemita? A Cuvântul fasiszta? Nem érzed, hogy abszurd?” Sebastian erre „az antiszemita megrökönyödésére” közzétette a Ion Trivale című cikkét, amelynek hőse hősi halált halt az első világháborúban. Az elesettek emlékére 1930-ban emlékművet emeltek, de az ő nevét nem vették fel, mert zsidó volt. Sebastian ezek után úgy érezte, helyzete „teljességgel világos”. Megírta többek között A revolveres ember című cikkét, amely mintegy tíz nappal azelőtt jelent meg, hogy Ducát lelőtték. Petreu szerint ez a cikk a vasgárdistákkal való szolidaritás megnyilvánulása lett volna és a terrorléggőrt fokozta volna. Az idézet azonban önmagáért beszél: „Az országot járja és lő. Úgy lő, ahogy lélegzik. Biológiai funkciója. A revolver anatómiájának része, és ha a hanyag biológia elfelejtette egy harmadik kézzel is ellátni, pótolja a hiányosságát.” És „ha a dolgok így mennek tovább, a mi emberünk kénytelen lesz a revolvert géppisztolyra cserélni”. Petreu bírálói szerint ez a keserű ironia megnyilvánulása. Petreu kitarat az ellenkezőjénél. De hát, úgy látszik,

puskaporos légkörben nem jó tréfálni, pedig Sebastian csak azzal az iróniával élt, amely szerinte a demokrácia fölénye, és hiányzik a diktátorokból. Vajon Nae Ionescu nem értette volna, hogy ez a korabeli legionáris ideáltípus paródiája? Vagy úgy gondolta, az „egyszerűek” biztatásnak tekintik. Ő maga pedig valóban biztatott a Duca elleni fellépésre. Ez ugyanis azzal érdemelte ki a bosszút, hogy a választások előtt a Vasgárdát törvényen kívül helyezte, és nem indulhatott a választásokon. Sebastian vasgárdista szimpátiái és cinizmusa mellett érv az is, hogy úgy nyilatkozott: „mindegy”, hogy véresek voltak a választások vagy sem, az eredmény ugyanaz. De hát nem volt igaza? A választási verekedések napirenden voltak, a pártoknak még különítményeik is voltak erre a célra. A „mindegy” keserű diagnózis, és egyben vádirat a rendszer ellen, amely valósággal intézményesítette a verekedést.

Sebastian liberalizmusellenessége a liberálisok politikájának elvetése. Ennek hagyományai vannak. A konzervatív kultúrkritika az egész román liberális politikát „tartalom nélküli formának” tartotta, a liberálisok által intézményesített politikai életet pedig circusznak. Nae Ionescu ehhez a hagyományhoz kapcsolódott, akkor is, amikor 1927-ben mélyen elítélte a „Keresztény Diákok Szövetség”-ét a nagyváradi zsinagóga lerombolása miatt: *„Egy imaházat lerombolni a lelki sivárság legelszomorítóbb jele. Lerombolni egy zsinagógát kifejezetten az Ótestamentum megtagadását jelenti, az Ótestamentumét, amely az evangélium alapja, megtöri Isten egyházának a kontinuitását.”* Nae Ionescu pedig ezzel szimbolikusan megtöri a liberálisok által oly hosszán fenntartott politikai antiszemitizmus folyamatosságát.

A nemzetiségeket asszimiláló és bedaráló liberális államgépezettel szemben Nae Ionescu a soknemzetiségű romániai valóság elfogadására intett, és a történelmi Magyarország felbomlására figyelmeztetett. Sebastian olyan ortodox román látott Magyarországon, aki *„a »románosság« (românie) fogalmát a szeretet, a megértés és az igazságosság cselekedetévé alakítja”*. Kár, hogy ezt Sebastian kihúzta védiratából, bár a lényeg benne maradt.

1935-ös védiratában teljes joggal írhatta: *„Ma nehéz egyenruha nélkül közlekedni az eszmék világában. A kritikai szellemnek sohasem volt egyenruhája. Civil. / Mindig is óvakodtam az abszolút igazságoktól, amelyeket fegyverviselési engedélyként hordanak a zsebben. Arra törekedtem, hogy megőrizsem szerény, de szilárd jogom ahhoz, hogy a dolgok árnyalatait és különbözőségeit felfogjam. Nem vagyok partizán, mindig disszidens vagyok. Nem bízom csak a magányos emberben, de benne nagyon bízom.”* Úgy tűnik, olykor partizánkodott, de valóban nem volt partizán. Amit igazán szemére lehet vetni, az az, hogy védiratának kéziratát maga megcsonkította, vagy hagyta, hogy megcsonkítsák, mert lehet, hogy melodramatikusnak tűnt, pedig nem az: *„Magányos emberek pártjáról álmodom, amelynek nincsen székhelye, nincsen programja, nincsenek mandátumai, nem tart gyűléseket. A magányos ember felelős ember. Az intranzigencia ott kezdődik, ahol az ember úgy dobálózik kővel, hogy rögtön elbújik a másik háta mögé.”*

Szemére lehet vetni, hogy nem vette komolyan a korabeli román politikai erők jobb- és baloldali beosztályozását? Megjátszotta volna-e magát, hogy nem tud különbséget tenni a jobb- és baloldal között? *„Üres szavak, megfelelő kötelezettségek nélkül, a román »bal« és »jobb« a legkülönbözőbb kompromisszumokat és a legfantasztikusabb ellentmondásokat foglalják magukban. A politikai tartalom hiánya személyes őszinteség hiányával párosul, ami megfosztja azokat a szavakat minden valós értelemről. Égre kiáltó a különbség a szavak és a tettek között, teljes az ellentét aközött, ahogy az emberek írnak és ahogy élnek. Botrányos vagyonnal rendelkező demokraták, ragyogó nagyvilági karriert befutó szocialisták, mulatozó temperamentumos teológusok – túl tele van társadalmunk ilyen példányokkal ahhoz, hogy higgyünk az ő »demokráciájukban«, »szocializmusukban« és »ortodoxiájukban«. Milyen*

értéke és értelme lehet egy olyan lapszerkesztő »demokráciájának«, aki havi 200 ezer lejt zsebel be, miközben nyomdája alagsorában a korrektorok tuberkulózisban szenvednek és a munkások éheznek?” Amit a szemére lehet vetni, az megint a védírat megcsonkítása, mert az idézett első mondat után kihúzta a következőket: „Olyan »román politikai breviárum« összeállítására gondoltam, amelyben két oszlopban mutatnám be mindazt, amit 1919 óta a román parlamentben és sajtóban mondtak, írtak és deklaráltak. Mivel közvéleményünknek nincs emlékezete, azt hiszem, hogy ez nagy rendszerező szolgálatot tenne, és még ezenkívül nagyon pitoreszk is lenne. / Ne botladozzunk tehát a hamis kritériumokon. A román politika se nem bal-, se nem jobboldali, hanem különböző szeleknek kitett tenger, amelyen mindenféle kalózok hajóznak, várva a megfelelő pillanatot.” Tudjuk, a Cuvântul is nagy kalózhajó volt, Nae Ionescu egyik legnagyobb kalóza volt a román tengernek. Ez igazában akkor derült ki Sebastian számára, amikor zátonyra futott a hajó és elsüllyedt. De előtte minden pártra tüzeltek. A hajóskapitány, Nae Ionescu antidemokratikus nézőpontja sem volt kötelező, hajóján egészséges anarchia érvényesült, és ezzel élt Sebastian is.

Sebastian antipolitikájának lényege mindkét oldal elvetése. Ezt lehet elhibázottnak minősíteni, de maga a jelenség jelzi, hogy milyen veszélyekkel jár, ha a politikai erők saját eszményeikből csúfot űznek, és devalválódnak a szavak. Regényéből éppen azt a részt hagyta ki, amely éppen a szavak jelentőségéről szól. Amit ékes zárójelbe tettem, azt ki is húzta a kéziratban. „Nagyon nehezen szoktam meg, hogy nyugodtan gondolkodjam, és nem akarom elveszíteni ezt a szokást, amelyet oly lassan építettem ki. »Van valami hisztérikus bennünk [...]« Korábban én is magamban hordtam a nagy drámák babonáját. Módszeresen megszabadultam tőlük, egyiktől a másik után, és az építészet nagy hasznomra vált. Leszoktatott a belső vizsgálódásokról és megtanított a kifejezésekkel való gazdálkodásra. (Nagyon fontos a szótár problémája. Ha súlyos büntetések terhe mellett megvonná Bologától [...] azt a jogot, hogy egy évig szakos kifejezéseivel – »dráma«, »autentikus«, szellemi »tűzvész«, »autentikus« tapasztalat – éljen, akkor azt hiszem, a másképpen való önkifejezés szükséglete miatt revízió alá venné egész gondolkodását, amelyet eddig nem sikerült pontosan körülhatárolnia, noha oly nagy valóságként él át).” Azért, hogy Sebastian mit gondolt és írt, naivság szemrehányást tenni, de azért, hogy olyasmiket húzott ki a kézírataiból, amik javára válhattak volna, már jogos lehet a szemrehányás, legalábbis esszém többé-kevésbé kötelező demagógiája miatt. Az idézett és regényéből elhagyott résszel Sebastian szakított a maga „kettős életével” is, és tette ezt – talán – még azelőtt, hogy Nae Ionescu kalózhajója, a Cuvântul elsüllyedt volna.

A hajótörés előtt és után viszont maradt az, aki volt, és ahogy önmagát védíratában meghatározta: „zsidó, román, dunai”. Zsidósága hűség a családhoz és a képzelte közösség történetéhez, a zsidónak nevezett szellemhez, röviden valami megfogható és mégis megfoghatatlan mássághoz. Zsidósága volt románsága alapja. Hiszen – kimondatlanul is jelen volt a kérdés – milyen román lenne, ha megtagadná zsidóságát? Egyik 1935-ös előadása szerint egy emberben két hang is megszólalhat, és ez a két hang mégis egyet alkot. Magától értetődik, hogy a két hang közül egyik hang sem lehet hamis. Nem tudott úgy zsidó lenni, hogy ne legyen egyben román is. Szemére lehet vetni, hogy nem látta annak veszélyét, hogy Nae Ionescu a román és az ortodox közé egyenlőséget tett, a románságot és az ortodoxiát kirekesztő módon azonosította. A felvilágosodás görög katolikus írástudóját, S. Micu-Kleint, vagy a liberális államalapításban fő szerepet játszó liberális Ion Brătianu nem tartotta románnak, csak „jó románnak”. Aligha vette volna rossz néven Sebastian, ha jó románnak nevezik. Dunaiság viszont nemcsak a szülőföldhöz, a Duna menti Brăilához és vidékéhez való kötődést jelentette, ahogy az a korabeli gyökerek kultuszának megfelelt, hanem azt is, hogy célszerűnek tartotta, hogy a dunai államok egymással társuljanak

problémáik megoldására, ahelyett, hogy a nagyhatalmak kegyeit lesve egymást próbálnák kijátszani.

Sebastian „kettős élete” nem a fasiszta publicista és a humanitárius író között oszlik meg, hanem az ádáz publicisztika, a finom esszé, az elemző regényírás, a komor, olykor borzasztó valóság dokumentálása és a boldog emberi világot megidéző dramaturgia között. Az 1930-as évek óta finomabb lett a stílus – írásban, de a probléma maradt. Az viszont nem kétséges, hogy a régi és mai Sebastian-viták igazi nyertese maga Mihail Sebastian. Láthatjuk, messze magasodik az olykor nagyon szellemtelen szellemi táj fölél. 1941 novemberében azt álmodta, hogy barátnőjével egy vasgárdista-felvonuláson az élen haladnak, amikor valaki rájuk kiált: „Zsidó legionáriusok!”, mire elmenekülnek. Lelkiismeret-furdalása volt? Amikor 1942-ben az egyik – majdani kommunista – szélkakas-író könyvében úgy szerkesztette őt ki, mint „kereszteletlen zsidó és az ortodoxok gyakori díszgoja”, akkor naplójában keserűen nyugtázta: *„Ahogy öregszem, úgy látom be, hogy a malentendu-k [félreértések] elkerülhetetlenek. A Cuvântul életem örökké nyílt kérdése. Semmi sem zárja le, semmi, sem az írásom, sem az életem.”* Igaza van. De ki tudja lezárni? Ha őt nem engedjük szóhoz jutni akkor, amikor róla beszélünk, nem az ő, hanem a mi lezáratlan kérdéseinkről árulunk el egyet s mást. Igen, de minek?

Gömöri György

Levelek Szabó Zoltántól

Szabó Zoltánnal, aki akkor már évek óta élt Londonban, először valamikor 1956 novemberében találkoztunk. Mi harmincötén 1956. november 26-án az első magyar diákcsoporttal érkeztünk Angliába, és rövid londoni tartózkodás után Oxfordba vittek bennünket, mivel a csoportot továbbtanulásra kiválogató tanárok mind oxfordiak voltak. Oxfordban gyűjtést is rendeztek a menekült magyar diákok javára, ami két hónap alatt már tetemes összeget (400 fontot) hozott össze akkor, amikor 15–20 fontos havi ösztöndíjakkal éltek egyetemisták. Az első oxfordi napokban még egy ottani diákszállóban (Youth Hostel) laktunk a Jack Straw Lane-en, s itt fogalmaztuk meg első kiáltványunkat a világ egyetemistáihoz, ami teljes egészében meg is jelent december negyedikén az *Oxford Mail* nevű napilap hasábjain. Kiáltványunk szövegét másnap kivonatossan közölte a *Manchester Guardian* és Szabó Zoltánt, aki a Szabad Európa Rádió londoni tudósítója volt, ez a szöveg készítette arra, hogy másnap levelet írjon nekem, az akkor mindössze 22 éves menekült egyetemistának.

Mielőtt Szabó levelét ismertetném, hadd álljanak itt kiáltványunk három pontban összefoglalt (az igazat megvallva nem túl realiztikus, de határozott) követelései a világ tanulóifjúságához: 1. Küldjete a szovjet megszállás ellen tiltakozó táviratot a szovjet kormánynak, valamint a Szovjetunió és más kommunista országok egyetemeinek. Gyűléseken követeljétek a szovjet csapatok visszavonását Magyarországról. 2. Ne hagyjátok, hogy kormányok elismerje az áruló Kádár-kormányt. Változatlanul támogassátok Nagy Imre forradalmi kormányát. 3. Mindaddig bojkotáljátok a Szovjetunióval folytatott árucserét, a szovjetbarát kulturális eseményeket, amíg a szovjet csapatok ki nem vonulnak Magyarországról.

Aláírók: a Magyar Forradalmi Diákbizottság küldöttei és az Emigráns Magyar Diákok Ideiglenes Bizottsága. (Az előbbieket a szegedi egyetemen már végzett Sándor András és jómagam, az ELTE negyedéves magyar–lengyel szakos hallgatója voltunk).

Szabó Zoltán levelének fejlécén londoni címe áll (41a Roland Gardens), és mivel a levél érdekes adalék az ötvenhatos emigráció kezdeti történetéhez, itt teljes terjedelmében közlöm:

*„Kedves Barátom,
a mai Manchester Guardianban olvastam kiáltványotok rövid summáját. Egyetértetek, gratulálok és nagy öröm nekem, hogy a munkát elkezdtétek. Ha erre jártok, mindnyájatokat szívesen látok s kérdem miben tudok segíteni?*

A magam londoni külön műsorában a Manchester Guardian-szöveg szó szerinti fordítását ma délután kiadtam az RFE útján, ezt fűzve hozzá: »a felhívásnak az a jelentősége, hogy ezzel az osztódva-szaporodás, amely Magyarországon a forradalom testületeinek kialakulását jellemezte, Nyugaton is elkezdődött, Oxfordban«.

A kezdemény érdeme a tiétek: sokféle sokféle folytatást kellene biztosítanotok. Nem gondoltatok rá, hogy az eredeti magyar szöveget esetleg ki kéne adni a „Látóhatár”-ban.

Ölel mindnyájatokat
Szabó Zoltán”

Pár héttel az „oxfordi kiáltvány” közzététele után Sándor Andrással (aki ma András Sándor néven író neves költő és esztéta) átkeltünk a Csatornán, hogy megszervezzük, illetve megvalósítsuk követeléseink első pontját, a szovjet megszállás elleni nemzetközi diáktiltakozást. Brüsszelben a flamand diákszövetség vállalta, hogy megrendez egy ilyen konferenciát, ha azt a COSEC (a diákszövetségek koordináló titkársága) jóváhagyja. Ezzel az ajánlattal utaztunk át Leidenbe, ahol hideg zuhanyként hatott ránk a COSEC embereinek bejelentése: ne számítsunk rájuk, mert nincs értelme egy olyan nemzetközi tiltakozó gyűlésnek, amelyen a (sok helyen kommunista befolyás alatt álló) diákszövetségek vagy nem vennének részt, vagy éppenséggel ellenünk foglalnának állást. Ők mindent megtesznek a menekült magyar diákok elhelyezése és ösztöndíjhoz juttatása érdekében Nyugaton, de komolyabb politikai akciót nem tudnak vállalni. Ezután kicsit leverten tértünk vissza Oxfordba.

De visszatérve Szabó Zoltánhoz. Barátságos meghívását hamarosan megfogadtuk és hármasával-négyesével jelentkeztünk nála a Roland Gardens-beni lakásán. Míg Cs. Szabó Lászlóval jól lehetett beszélgetni irodalmi ügyekről, politikailag hozzánk Zoltán állt a legközelebb, megértette, miért gondolkodtunk alapvetően „harmadik utas” módon a forradalom idején, és egy darabig még utána is egy, a szabadversenyos Nyugat és az államszocializmus között elképzelhető új politikai képződményről. Mindenesetre Szabó Zoltán 1957 elején a Londonban alapított Újság, a *Magyar Szó* szerkesztőjeként az oxfordiak közül többünket bevont a lap munkájába, különösen Sándor Andrást és Márton Lászlót. Viszont már 1957. március 15-én mindhárman nyilatkozatot tettek közzé, amelyben közölték, hogy (mivel nem értettek egyet azzal az Andrew Martin nevű régi emigránssal, aki a lapot támogatta, illetve próbálta szerkeszteni) kivonulnak a lap munkájából. A *Magyar Szó* ezután hamarosan meg is szűnt.

Szabó Zoltántól a már idézett első levélen kívül még hat levelem maradt fenn, ezek közül öt 1957 és 1959 között íródott, ekkorra tehető legszorosabb kapcsolatunk.

A levelek irodalmi, illetve irodalomszervezési ügyekkel foglalkoznak. 1957. január 22-én írt levelében Szabó Zoltán elég hosszan arról értekezik, hogy Csokits János öt kétszer is meglátogatta és előadta neki azt az elgondolását, hogy a Congress for Cultural Freedom című amerikai szervezet indítson az angliai *Encounter*hez hasonló magyar nyelvű kulturális folyóiratot. Zoltán figyelmeztette Csokitsot, hogy mi már azt tervezzük: kiadunk *Eszmélet* címen egy folyóiratot Oxfordban, ezért jobb, hogyha velünk együtt (és részben a mi nevünkben) jár el a francia illetékesekkel való tárgyalásai során.¹ A Congress végül is a londoni *Irodalmi Újságnak* nyújtott éveken át anyagi támogatást.

Következő levelében Szabó Zoltán lemond egy korábban megígért franciaországi „fuvart” – többünket vitt volna a Párizsban újjaalakuló emigráns Petőfi-köri gyűlésre. Erre 1958. október 18–19-én került sor, nem sokkal a Magyar Írószövetség külföldön első közgyűlése előtt, amit október huszonharmadikán rendeztek meg, ugyancsak Párizsban. Mint a közgyűlés hozzászólásaiból látni, Sándor András és én is amiatt bíráltuk az (akkor Londonban megjelenő) *Irodalmi Újságot*, hogy a lap hangütése politikailag anakronisztici-

¹ A Márton László és Mészáros István által szerkesztett oxfordi *Eszmélet*nek mindössze két száma jelent meg, az első sokszorosított, a másik már nyomtatott formában. Mindkettőből példány található az OSZK-ban.

kus, és nem figyel eléggé az élő magyarországi irodalomra.² A közgyűlésen részt vett az Oxfordban tanuló írók részéről Márton László és Krassó Miklós is, valamint az ugyan-csak Angliában élő Mészáros István, de valamilyen oknál fogva engem választottak be a választmányba, mint „a fiatal oxfordiak” képviselőjét. Lehet, hogy azért, mert hozzászólásom tetszett a résztvevőknek: ebben úgy hasonlítottam össze a magyar emigráns sajtót a lengyel emigráns lapokkal, hogy (szinte kiütéssel) a Párizs mellett szerkesztett *Kultura* című folyóiratot, Jerzy Giedroyc lapját hoztam ki győztesnek, őket állítottam magyar író-társaim elé követendő példának.

Szabó Zoltán 1958. november 3-án írt levelében erre a párizsi epizódra utal. Őt a közgyűlésen megválasztották a MISZK főtítkárának, tehát Faludy Györggyel szemben előnyös pozícióba került, s mivel a fiatalok mind őt támogatták, méltányolta segítségünket. Levelében ezt írja:

*„Kedves Gyurka,
ez csak életjel, szorosabban arról, hogy meghűlve s lázasan érkeztem vissza, valamint köszönet és gratuláció kiváló párizsi szereplésemért. Hármatoknak hála, a fő cél, nevezetesen annak eloszlata, hogy az ifjabbak a felelőtlenek, elérődött. A többi elvállik.*

Köszöntlek választmányi tag gyanánt is, hivatalból.

Remélem, hogy anyagilag nem mentél túlságosan tönkre. Én eléggé. Ignotus fogadkozik, hogy a lapban³ több helyet kaptok, főleg a kritikai rovatokban, a joggal említett hiányok eliminálására.

Öllelek

Zoltán”

Ezek után egyszer 1959 májusában Szabó Zoltán vitt át bennünket kocsival Londonból a hollandiai Doornba, a Mikes Kelemen Kör első tanulmányi napjaira. Négyen ültünk autójában, és akkor még szerencsére nem fogtam föl teljesen, hogy *A tardi helyzet* kiváló szerzője milyen rosszul vezet, csak nemrégiben tudtam meg Sárközi Mátyás barátomtól, hogy Zoltán tizenhétszer futott neki az autóvezetői vizsgának, vagyis tizenhatszor megbuktatták. Nagyobb megrázkódtatás nélkül átértünk Doornba, az igen jól sikerült Mikes-konferenciára, de én visszafelé már vonattal jöttem.

Következő, 1959. szeptember 11-i levelében Szabó Zoltán voltaképpen egyetlen fontos dolgot közöl, azt, hogy a készülő költői antológiába (ami aztán *Kilenc költő* címen jelent meg a Magyar Könyves Céh kiadásában Londonban) csak olyanoktól válogat be verseket, akiknek még nem jelent meg önálló kötetük, ezért Kannás Alajossal és Sulyok Vincével együtt engem is kénytelen kihagyni a gyűjteményből. Mivel az én első, *Virágbizonyosság* című verseskötetem akkor már napvilágot látott, zokszó nélkül vettem tudomásul a hírt.

Miután 1959 legvégén beköltöztem Londonba, ahol rendszeresen láthattam Zoltánt, illetve 1960–61-et Indonéziában töltöttem, ahonnan csak nagyon kevés emberrel leveleztem, levelezésünk hosszabb időre megszakadt. Amikor a *Books Abroad* című amerikai világirodalmi lap 1965. őszi számában elismerő hangú ismertetést írtam Szabó Zoltán Washingtonban másodsorra kiadott *Szerelmes földrajz* című könyvéről, a szerző ezt levélben köszönte meg, de sajnos ez a levélke valahol elkallódott irataim között. Utolsó Szabó Zoltán-levelem pedig akkorról maradt fenn, amikor budapesti felkérésre 1978-ban anyagot gyűjtöttem a hazai *Magyar Irodalmi Lexikon* harmadik kötetéhez. Ezt Zoltán ahhoz

² Lásd: *Irodalmi Újság, 1957–1989. Dokumentumok a lap történetéből*, szerk. Nagy Csaba, Bp., Argumentum, 1993, 69–71 és 72–74.

³ Az *Irodalmi Újságban*.

az önéletrajzi vázlatához és bibliográfiához mellékelte, amelyből nem tudom, mennyi jelent meg változatlanul a lexikonban, mivel korrektúráit természetesen nem kaptam meg, különben is a szerzők politikai minősítésébe sajnos nem volt beleszólásom. Az utolsó Szabó-levél tárgyilagos melléklet a küldött anyaghoz. Így Szabó Zoltán külföldön alkotott műveinek első, viszonylag objektívnek mondható hazai értékelésére várnunk kellett 1982-ig, amikor *A Magyar Irodalom Története 1945–1975* című sorozat negyedik kötetében a szerkesztő Béládi Miklós másfél oldalt szentelt Szabó Zoltán emigrációs munkásságának.⁴ Emigrációban írt politikai tanulmányainak és írásainak legjobb gyűjteménye, úgy hiszem, mindmáig az 1987-ben Bernben megjelent *Terepfelverés*, amit Czigány Lóránt rendezett sajtó alá – ez a kötet hasznos bibliográfiát is közöl Szabó Zoltán műveiről.

4 Béládi Miklós (szerk.): *A határon túli magyar irodalom*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1982, 385–386.

Sümegei György

Gy. Szabó Béla Homokvilága körül

*Bodor Miklós festőművész,
a Duna–Tisza köze rajzolója emlékére*

Hegyek közül, Erdélyből, a Dunántúlról az Alföldre pottyant embernek a síkvidék csupa talány, még a tekintete sem tud megkapaszkodni a dombok ormain, hanem csupán a mélyülő tágasság, a ráboruló hatalmas ég és a síkság vékony csíkját érzékeli bizonytalanlankodva. De mi van amögött, ahogy a hegyek, dombok hátánál lévő legalább a sejtesek szintjén már gyerekkorától próbálta elképzelni. Persze, hogy a hegyeket nem tudta megfogni, csak elérni lehetett, a lábukhoz jutni, de aztán újabb hegy, domb, más látvány hívta. De mindig tudta, hogy van a hegy mögött tovább. De mi van, mi lehet a sík, az alacsony horizontra íródó jegyenék sora mögött. Vagy előtte, valójában milyen a sík, a rónaság, az Alföld?

Milyen volt/lehetett a 19. századi, amikor a művészetek fölfedezték, és milyen a 20. századi Alföld arca? S milyen a művészetben hagyott lenyomata, milyen a képzőművészetek Alföldje (síkja, homokföldje, rónája, kinek hogy tetszik). Tizenhat évig éltem az Alföldön (Mezőtúron egy év katonaság, Debrecenben öt év egyetem, Kecskeméten tíz év munka), és mindig hunyorogva, kissé bizalmatlanul figyeltem a „nagy sömmit” (Tornyai János festőművész kifejezése), a körülölelő Alföldet. Szülőhazám, Somogyország lankás dombjai hívtak, azok láttán támadt bennem mindig valami megfoghatatlan otthonérzés, amikor a búcsújáró hely Andocsnál, vagy a valamikori járási székhely Igalnál, a tetőn, vagy Törökkoppány felől, a Koppány völgyébe értem. Vagy átmentem a donneri hídon, kaposi utcákat jártam. Az Alföldön gyűttment maradtam annak ellenére, hogy művészettörténeti munkám jelentős hányada Kecskeméthez, a Duna–Tisza közéhez köt.

Néztem, vizsgáltam – gyakran szemképrázva az erős napfénytől – eleven érdeklődéssel a síkvidéki tájat. Családi kirándulásaink (a Csalánosba, Bugacra, a Holt-Tiszához stb.) mintha mindig közelebb vittek volna a tájhoz, ám talán a rejtélyt is fokozták egyúttal. Kérdéseket görgetve: milyen az Alföld valójában, hogyan ismerhető meg lényege, a tájé s a benne élő emberé, története, szokásai, hogyan rajzolódna ki karakterjegyei. Talán a művészet segít megérteni.

Milyen az Alföld művészeti topográfiája? De lássuk előbb, mi a topográfia. Ennek legelső jelentésköre: helyrajz, valamely terület (ország, vidék, helység stb.) leírása. A földrajzi fogalomhasználatban: a föld felszínének és alakzatának fölmérésével és ábrázolásával foglalkozó tudományág. A művészeti topográfia: egy-egy vidék műtárgyainak, műemlékeinek a leírása, illetve magának a vidéknek, nagytájnak megrajzolása, jellemző elemegyüttesekben történő képi (rajz, festmény, fotó stb.) visszatükrözése. A topográfiából az embert, a választott tájban élő történelmi személyiséget és a közembert sem lehet kivonni,

kihagyni. Vele s általa, az ő ábrázolatával válhat teljessé az Alföldnek, a két víz közének, a síkságnak is az orbis pictusa.

De vajon milyen volt a táj képe az első rajzolóknak, a legelső rajzfelvételek idején? Az Alföldet – legalábbis egyes művészettörténeti összefoglalók szerint¹ – a reformkor képzőművészei fedezték föl, ráadásul az erdélyi, háromszéki Barabás Miklós festette legelőször a rónát² gémeskúttal, itatóvályúval a kompozíció centrumában, a bal oldala vizes-sásos részén gólyapárral, jobbra pedig kanyargó, a horizontba belevesző, beleolvadó úttal. A horizontra (ami nagyjából a képmagasság alsó egyharmadánál kicsit magasabban) változatos felhőzettel borul a hatalmas levegő-ég. Az alföldi képek, az alföldi képtípus kialakulásának a forrásánál járunk, ha és amennyiben mindez a későbbiek során változik, az két irányban történik: alacsonyabb, a képmagasság egyharmadánál is keskenyebbre vont földszáv fölé még hatalmasabb (méretben is) ég borul, vagy a földszávon, az előtérben zajló események, látványok (épületek, tájrészletek, emberi tevékenység) a fontosabbak, s így azok részletezettebbek, magasabb horizont előtt. Barabás képfarmáját, vizuális alapképletét azután a 19–20. században sokan alkalmazták egyéni változatokban (Lotz Károly, Ligeti Antal stb.), Csontvárytól az alföldi festőkön (Kosztia József, Nagy István, Tornyai János stb.) át máig.

Ha még korábbi időkre szeretnénk pillantani, érdemes Szabó Júliát idézni: „A történeti tájfestés /.../ fontos témája a szülőföld. A kopár, alig művelt hazai puszták mint a jobban megmozgató színhely már Széchenyi István naplójának 1814-es bejegyzésében feltűnt.” És a helybéli tollforgatóknál, tehetjük hozzá, csak egyet, Gömöri Frigyeszt idézve közölük: „Szikra vidéke nyugatéjszakknak egy szakadatlan homoktenger, szaharai sivatag enyhítő források nélkül. Augusztusi hévnapban, ha gyalogsoros egyenes utat vesz magának a buczkákön keresztül s magát jó eleve itallal el nem látta, nyelve szomj miatt szájához ragad, epedő ajkai megrepedeznek, mert árnyatlan kopár útjában agyvelejét a nap lángsugara furja át, lábai alatt a homok ég, a tojás is megsülne felületén s nem talál szomját enyhíteni egy ital vízre. /.../ Úgy itt, mint több vidékünkön a homok nagyszerű utazásokat tesz a kikelet sívító szeleinek iszonyú szárnyain. Nem jelölhetsz meg itt egy porhadó dombot ma, melyre holnap, korány hasadtával bizonyosan rátalálj. Fölkerekedik a szél parancsára, s magszakadozott sárga fellegdarabokban más helyre vándorol, képezni új homok-emelvényeket oldalaiknál mély üregekkel, melyek azután az úgynevezett alföldi homokbuczákat képezik. A kissé kiemeltebb homokmagasokat nálunk már hegynek nevezik.” Az éjszaka utáni pirkadatban, a napfölkeltében megmutatkozó sajátos látványt is sorra veszi Gömöri: „Hajnal van. A nap fölséges aranyja még nem ragyog, de az égboltozat /.../ gyönyörű liliomszínben díszelleg, várva a világ éltető királyát, az örökké magas utazót.

Semmi nesz. Az élő világ hajnali álmát alussza még, csak a bölön huhhant néhányat mély baszszusával vizek mélyibe, hogy órányi távolból magához kiáltsa szeretett rokonait, csak a villás főske csevegi fohászát teremtőjéhez villám-szárnysuhogásai között, csak a vadkacsa pár hápog föl olykor nádasok sűrűjéből. Balról /.../ pusztabíró uram lakása. A messze távolban számos mezei lak. /.../ A tiszapartig /.../ mocsáros nádasokon keresztül halász csajkák segítségével juthat az ember.

Ámde a nap kibontakozék már éji sötétjéből /.../ Fejlődik a láthatár. Félkörbe tekintve több falvat látunk egy sorban Tiszánk kanyarulatán.”

Gömöri Frigyes érzékletes, bizonyosan átélésen alapuló leírása mellé sok hasonlót idézhetnénk: utazóktól, tájleíróktól, íróktól, költőktől. Ám ha a szülőföld képi megfogalmazásának a legelső példáit keressük, akkor a céhek világában kell kutakodnunk. Ugyanis a szabaduló- vagy mesterlevelek felső részében a céh székhely városának a

1 Szabó Júlia: *A mitikus és a történeti táj*. Bp., 125–127.

2 *Naplemente az Alföldön*, 1936 (Magyar Nemzeti Galéria), *Pusztai táj* (Alföldi táj gémeskúttal), 1838 (Janus Pannonius Múzeum, Pécs), *Juhász a pusztán*, 1845 (Magyar Nemzeti Galéria).

képét szokták adni. Ilyen legelső, pl. Kecskeméten Prixner Gottfried 1809-es városképe, vagy utána az alföldi halmaztelepülést pregnánsan megrögzítő Karacs Ferencé. Az elsón, a városszéli sorakozó szárazmalmok környezetében megjelennek az állatok, vagyis az állattartás és maga a pusztá is beköszön a vedután. Ennek a tájrészletnek az önállósodása, autonóm képpé fogalmazása teremti meg e szülőtte tájnak, az Alföldnek a sajátos, mással össze nem téveszthető képét. A festmények mellett rajzok, vázlatok is számításba jöhetnek, hiszen a könyvkiadás vállalkozásai igénylik ezt. Pl. a Kubinyi Ferenc–Vahot Imre: *Magyarország és Erdély képekben* című művének (1853) kecskeméti fejezetében a szárnyék, a cserény, a tanya, a ház (lakószobája és konyhája), a borbásszállási templomrom mellett Grimm Rezső rajza alapján készített litográfián adják Kecskemét város képét („A vaspályai indóháztól fölvéve”). E mű a városképek sorozatába illeszkedően jellegzetes, előterében a tájra és gazdálkodásra vonatkozó, tájfestő elemekkel. Ám a további Grimm-művek már a pusztát rögzítik: *Tanyák és legelő cserénytel a kecskeméti pusztákon, Szikrai csárda és Lakitelek pusztá a Tisza partján*. E kötetbe fűzött, az Alföldet festő Petőfi-versekhez a pusztát delelő és legelő állattal, gémeskúttal megidéző tájban vágató, bő gatyás, bő ingujjas, árvalányhajas-kalapos, sarkantyús, pipás, ostorát lóháton vágóban pattogató csikós képét is hozzák a szerkesztők. Mindezen rekvizitumok lehetnek kellékei hasonló késő romantikus képi földolgozásoknak is, ám sokkal inkább játszik szerepet a 19. század végén és a 20. század elején keletkezett képeknél a rácsodálkozás, a fölfedezés fontossága, a számbavétel akarása, a néprajzi és népéleti hűségnek megfelelő leíró, fölsoroló, számba vevő modor. Az *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* című sorozathoz már konkrét földadattal megbízottként, ha úgy tetszik cél-ábrázolások készültek (pl. Mednyánszky Lászlóé). A 19–20. század fordulóján megindult Bugac-kutatás (pl. Madarassy László) pedig a néprajzi hitelességű rajzok, illusztrációk születését segítette elő. Különösen érdekes, hogy a Kecskeméti Művésztelep (1909–1944) történetében vannak ugyan Alföld-képek, de a képforma megújítására ott nem történtek említésre méltó kísérletek. Megújították, valójában megteremtették viszont a kecskeméti városképek ikonográfiáját (külön tanulmány lehetne mindennek a történeti és művészettörténeti szempontú földolgozása). A Kecskeméti Művésztelep második korszakában, 1920 után viszont nagyobb figyelemmel fordultak a társadalom esetstjei, bizonyos szociális problémák felé. A művésztelepi alkotók egy része (Szőnyi István, Varga Nándor Lajos, Szabó Vladimír, Héjjas János stb.) a műkerti szomszédságból szegényházi modelleket rajzolt. A szociográfiai irodalom megerősödése, a falukutatók megjelenése, Romániában a Dimitrie Gusti-féle szociográfiai iskola működése (Lükő Gábor is részt vett a munkában) az alul lévő társadalmi osztályok és rétegek helyzetfelmérését jelentette, míg egy-egy nagytáj bemutatása ezzel párhuzamos jelenség (lásd pl. Illyés Gyula: *A puszták népe*, 1936, Erdei Ferenc: *Futóhomok*, 1937).

A gyulafehérvári születésű (1905) Gy. Szabó Béla, gépészmérnöki diplomája megszerzése után, a budapesti Képzőművészeti Főiskola rendkívüli festő növendékeként érkezett először, 1936 őszén, Szankra, Esze Tamás református lelkész vendégeként. Számára, az erdélyi hegyek közt fölnőtt embernek egyszerre idegen és furcsán vonzó a homokföld. Rajzolóként, képi megrögzítőjeként is különbséget tesz hegy, illetve síkvidék megrögzítése között, így: „*Nem vitatható: festő is változatosabb képet szerkeszthet hegyvidéki tájból. /.../ Síkfeldön a szemet vízszintesek sorozata pihenteti, de a sok pihenésből könnyen egyhangúság lehet.*”³ Gy. Szabó az írásos, rajzos beszámolójában nagyfokú kíváncsisággal, az ismeretlen, ám megismerésre érdemesített tájhoz elementáris és őszinte, nyílt érdeklődéssel

3 Gy. Szabó Béla: *Homokvilág – Egy festő feljegyzései és rajzai*. Erdélyi Helikon, 1937/9. 668–676.

fordult. „Szeptemberi ős volt, mikor a Kiskunság egyik legmostohább homokvidékére kerültem először. /.../ Hirtelen ősidők óta műveletlen, vad dombok tűntek fel, ami alföldi értelemben nagy ritkaság. Egyik-másik oldalán borókafenyő, hajladozó nyárbokrok, vagy a rendszabályozó akác. /.../ Én csak faltam a szememmel a sok látnivalót. A szőlő javában érett, az akác egyénenként színeződött, sárgította az őszt. Fölöttünk a nagy vörhenyes ég szinte kongott. /.../ Szank nagyközségi állomásán szálltam ki, s először bizony kicsit furcsán éreztem magam. Túl puha volt a homokos talaj, s túl nagy az égbolt. /.../ Nádfedelű lapos kunyhók, mint a megvert kutyák hunyászkodnak a homokba cövekeldő nagy jegenyék mellé. Mellettük egy-egy »óriás szúnyog«, a már alföldi jelképpé vált kútgém.” Gy. Szabó őszinte rácsodálkozását, de a „dolgok mögé kutatás” szándékát szenvedélyes, egyes szociografikus elemeket is láttatni akaró érdeklődés jellemzi: „Festő szemének szép ez a sok puhaság, a finom homok, lágyvonalú vályogházak, nádból szelidült tetők, de mindez az időnek nehezen tud ellenállni. Szegény a nép pénzben, s a vidék fában. Ezért nincs égetett téglá, sem cserép. Nyolcszázkilencvenhat ház közül nyolcszáznyolcvanöt vályogból épült, ezekből ötszázhatvankettő kő- vagy téglalapú. Hatszázkilencvennégy ház náddal, vagy zsuppal fedett. /.../ Nagybirtok nincs. /.../ Szomorú könyveket olvasni mostanában az alföldi népről. /.../ Vadvizek, szikések is tarkítják a környéket. /.../ Az Alföld legvadabb helye ez. A húsz-negyven méteres homokbuckák hullámaihoz hasonló csak sivatagi képeken láttam.” Gy. Szabó Béla leírása plasztikus, mondhatom úgy is, hogy valóban festői, mert már-már szociografikus pontosságú lejegyzései egyre inkább átmelegednek, és a táját mind jobban ismerő alkotó vallomásává alakulnak át. Azt is fölidézi, hogy milyen odaváló, homoki eszközzel rajzolt, és tapasztalatai birtokában hogyan tért át a tusról a színes képek alkotására. „Az egyik háztetőből kihúztam egy nádszálat, tollá faragtam. /.../ Volt egy kis tusom és hihetetlenül könnyen szaladt a puha nád. Rajzoltam mindent, ami élém került. /.../ Rajzoltam, ahogy csak szemem és kezem bírta. A gyülekező vonalak megtörték a csendet, s zengett a papír, ha a toll megérintette.” Mivel a képzőművész a táj egyik fölfedezője, Gy. Szabó az elkészülő művekkel, valójában rajzról rajzra veszi birtokba a tájat, így az is természetes, hogyha más évszakban tér vissza, a természetbeni változásokat is élesebben látja, rajzolja meg, és a színek megjelenítő erejével is igyekszik képekbe foglalni tájélményeit. „Kora tavasszal vitt el második utam. Nedves március volt. /.../ Mindenfelé tócsa, tó, néhol már Balatonná pöffeszkednék, vége alig látszik. Az óriás ragadozó állat bőréhez hasonló tócsás föld szemnek tetszetős volt, pedig sok jaj támadt nyomában. /.../ A nádrajzolás mind jobban lekötött. Egyszerű itt az élet, és mégis változatos látnivalókat dob az ember elé. Ostorát vesztett gémeskút, mely most az égben kotorász, gyümölcsfákkal hajladozó sápadtbarna ruhájú emberek. Esetlen kisgyerekek, virágzó cseresznyeföld, messze elnyúló smaragd szőnyegek és gólyalepte fűzfás rétek. /.../ Egy évig csak szénnel, tussal rajzoltam, s bár hónapokig kísérleteztem a színes fametszéssel, most mégis bizonytalan lettem, mint aki elfelejtett kedvesét látja viszont. /.../ Pedig színes volt ez a buckavidék. Bátoratlanul kezdtem meg a munkát, de hovatovább mind jobban ment. Szokatlan volt a sok világos szín, de nem kellett sokat keresgélnem a festékek között, hogy a szőke hajú nyárfákat, meleg-sárgás homokot felfessek, s hozzá a bársonyos eget, a hermelin felhődarabkákat.” Gy. Szabó Béla a homokvilágot szavakkal is plasztikusan, érzékletesen állította elénk. A legelőször készített leíró-rögzítő, tájfélmérő rajzai után eljutott a környéknek a színek erejével történő megidézéséig. Vagyis a lerajzoló, megörökítő alkotói attitűdtől az egyénibb és szubjektívebb vallomásos képirásig. Addig, hogy az 1938–1943 között készített pasztellképein már az ő, már Gy. Szabó Béla homokvilága köszönt ránk: szanki falurészletek, vadvizes homokdombok fákkal, bokrokkal finoman beszegett látképeken, a vadvizekben tükröződő, sok színben játszó, kavargó komor nagy ég, kutyatejes szélbarázda, majd ismét vadvíz, szikes és újra homokbuckás, lila-párás táj.

Mindezeket, az Erdélyi Helikonból idézettek is közli *A szanki homokvilág* című, már kemény borítóján is stílusosan homoksárga, lilás-feketés tájkép-részletet, azaz

szanki világot mutató könyv. Szerkesztette az előszót is író kolozsvári képzőművész-kutató, Murádin Jenő és Szakál Aurél történész, a kiskunhalasi Thorma János Múzeum igazgatója. Kiadóként e múzeum és Szank Község Önkormányzata jegyzi a könyvet, amelynek belső címe: *A szanki homokvilág Gy. Szabó Béla művészetében*. Vagyis az összeállítói szándék szerint egybefoglalja mindazon írásos megnyilatkozásokat és rajzolt, festett műveket, amelyek Gy. Szabó Béla munkásságában a szanki világhoz köthetők. Ezen üdvözlendő törekvésnek megfelelően közli a kötet a főntebb bővebben idézett írásos vallomást, a *Homokvilág huszonnyolc tusrajz Gy. Szabó Béla vázlatkönyvéből 1937–1939* (kiadta a szerző, Kolozsvár, 1941.) című rajzkönyv teljes anyagát, továbbá mindazon művekből jelentős darabokat, amelyek e témakörhöz köthetőek. A szövegeket magyarul s angolul párhuzamosan hozzák, míg a bevezetőnek csak rövid tömörítvényét. Összefoglalóan rögzíthető, hogy a kötet szerint Gy. Szabó Béla 65 képben (37 tollrajz, 17 pasztellkép, 8 fametszet, 4 szénrajz) ragadta meg s tudta kifejezni a homokvilág ikonográfiáját. A metszetek kivétel nélkül Gy. Szabó Béla: *Barangolókönyv I.* (Minerva Rt., Kolozsvár, 1939) című fametszetes könyvéből lettek átvéve. Ennek bevezetőjét így kezdi: „*Pusztán, tengeren, erdőn barangoltam magamban*”, majd metszetes bevezetőjében közöl kunságát is. Ezt követi a *Pusztta* című metszetciklus, amely tizenegy művet tartalmaz, s ezekből hatot, tehát nem a teljes sorozatot hozza az új kötet, amelynek alapja a *Homokvilág* rajzkönyv. Igen, rajzkönyv, nem album, ahogy az egyébként a témában jól eligazító bevezető jelzi. A korban ugyanis a puha fedeles, rajzok együttesét, akár tematikailag összefüggő rajzciklusokat tartalmazó kiadványt rajzkönyvnek nevezték. Klasszikussá érett példája az 1941-es könyvhéten bemutatott *Szalay Lajos hatvan rajza* (Bolyai Akadémia, bev.: Kassák Lajos). Gyaníthatjuk, hogy a *Homokvilág* visszafelé történő „albummá” minősítése e mostani, ugyancsak albumként megjelentetett mű fundamentumát véli erősíteni. Pedig valami furcsa torzítás történt. A *Homokvilág* könyv eredeti méretét (175×245 mm) megnagyobbították (200×263 mm), és ez annyit is jelent, hogy a rajzok méretét megnövelték, s megváltoztatott arányaiban így elvesztette eredeti intimitását és közvetlenségét. De az egész könyv album, mutatós képzőművészeti kiadványként jelent meg. Ebben a formában Gy. Szabót is albumosították, őt is elérte a könyvkiadási divat, az albumok bővedje. Noha ma már a könyvkiadók is visszakoznak ettől a keresletet a kínálat mértékében soha nem találó formától. Persze a könyvet létrehozók törekvései, hogy minél mutatósabb, vonzóbb formában adhasák az olvasó kezébe Gy. Szabó szanki homokvilágát, megérthető, hiszen a kemény és elomlóan lágy színharmóniában pompázó könyvfedél önmagában is vonzó, esztétikus látvány. Már a szerző neve mellőzésével a borítón használt általánosított, vagyis az alkotó nevével nem konkretizált cím is erre utal: *A szanki homokvilág*. Pedig Gy. Szabó főntebb idézett szövege is jelezte, hogy „*Szomorú könyveket olvasni mostanában az alföldi népről*” kitételéhez nemcsak Erdei Ferenc *Futóhomokját* gondolhatjuk oda akkori olvasmányai közé, hanem forgathatta a kiskunhalasi újságokat, amelyek közölték Lakatos Vincének a mélyebb kiskunsági szegénységet, életküzdelmet bemutató írásait és fényképeit, amelyek bemutatják a homokba vájt kunyhók, a dekungok világát, a mezítlábas iskolás gyerekeket, és a tájban élők életreszóló szegénységét, a megélhetésért folyó szüntelen küzdelmüket, kiszolgáltatottságukat.⁴ Gy. Szabó talán első metszetciklus (Liber *Miserorum*, Claudiopoli, 1935) kritikái fogadtatásának keserűségében („*Lebunkózták a könyvet*”⁵) már nem hajolt, nem is akarhatott ilyen mélyre hajolni. Maradt barangoló,

4 Lásd erről: Lakatos Vince: *Árva népem*. Stádium, Bp., 1941, Szűcs Károly: *Lakatos Vince, a fotográfus*. Szerk.: Szakál Aurél. Thorma János Múzeum, Halasi Múzeum Alapítvány, Kiskunhalas, 2001.

5 Idézi: Murádin Jenő: *Gy. Szabó Béla*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 27.

magányosan kőszáló, rajzi fölfedező, kívülről rögzítő. S ennek a maga kialakította magartásnak, alkotói metódusnak is a Kiskunságban teremthette meg az alapjait, hiszen későbbi pályáján Mexikóig és Kínáig barangolt, s mindegyik útja művészeti eredményeiről metszetkönyveiben számolt be.

Mit tükröznek tehát kiskunsági barangolásait mindeddig a legteljesebben összefoglaló, közölt művei? Csendes faluképeket, templomot, boltot, halkan beszélgetőket, minden föltűnés nélkül, a tájba simulóan dolgozókat, vadvizek változatos világát, szárkúpokat, eseménytelen udvarokon tollászkodó szárnyasokat, játszó gyerekeket és sziket, ősbőrökást, homokot, az eget kíméletlen állandósággal méregető jegenyeket, kútgémekeket, egymásba torlódó, örvénylő felhők változatos rajzát, éles hangon süvítő homokvihart. Néhány portrészzerű ábrázolás (*Őnarckép*, 1939, *Kun gyerek*, 1943, *Pásztorfiú*, 1943, *Disznópásztor*, 1950) a sorsokhoz, az emberéletekhez való közelebb hajolást jelzi, s velük teljes Gy. Szabó kiskunsági, homoki orbis pictusa, festett világa. A táj történetébe és életlátványába fokról fokra, elemről elemre, de bizonyosan egyre beljebb kerülő művész magatartása ez. A tudatos alkotóé, aki barangolása élményeit írásaiban és képeiben egyaránt megörökítette. Talán éppen ezért lehetett volna fontos az első vázlatok, próbálkozások, az összes homokvilág ihlette műtöredék és elkészült alkotás közlése, ahogyan a házigazda Esze Tamás történész, református lelkész és Gy. Szabó levélváltásai is megmutathatnának a közölt művek és szövegek által nem érintett kérdéseket. Vagyis mindezek föltárásával és közlésével teljesebb, monografikus földolgozást kaphattunk volna.

Az Alföld, az ott élő emberek és táji környezetük megjelenítésében a kiskunfélegyházi születésű, Debrecenben élt Holló Lászlónak, a gyulai Kohán Györgynek (és persze az alföldi festőknek, a vásárhelyieknek) és a kunszentmiklósi, évtizedekig Kiskunhalason élt Diószegi Balázsnak (hogy csak néhány példát említsek) is jelentős szerepe volt. És különösen Bodor Miklósnak.

Az 1970-es évtizedben sok kiállítást rendeztem Bács-Kiskun megye múzeumaiban, a kiskunfélegyháziban is. Kiállításokról ismertem Bodor Miklós festő- és rajzolóművészt (akkor a félegyházi művelődési ház igazgatója), aki a táj ismerője, rajzolója volt. Egyszer kismotorján elvitt kirándulni a bugaci ősbőrökásba. Ott, a bugaci homokdombok (azok valódi dombok!) között értettem meg, hogy szerves ott az élet, emberé és növényé egyaránt, hiszen az előregedett boróka széttartó ágai ugyanúgy hanyatlanak el, mint az elaggott ember. A Kiskunság rejtettebb természeti értékeire Bodor Miklós nyitotta rá a szememet. Láttam a környék legtartósabb építőanyagát, a réti mészkövet hosszú vasrudakkal bányászni Kiskunmajsa környékén, ugyanilyen követ az alpári templomalapban, láttam pusztulni tanyákat, tavasszal megduzzadt belvizeket, ereket, tocsogókban teknősbékák rajait. Hajnali harmatot, kiszáradt szikes tó (Kolon-tó) kicserepesedett csontszáraz medrében délibábot délben, kiskunsági-sivatagi homokot, mozgó homokdűnéket. Hallottam ménesek futását, csikósok elnyújtott ostorpatogatását. Megláttam a magányosan álló, pléh krisztusos, plasztikusan faragott út menti fakereszteket.

Bodor Miklós tanyákat, jelesebb épületeket, a Petőfi család kiskunsági szálláshelyeit ugyanúgy rajzolta, mint a dűlőutakra támaszkodó fájdalmas Krisztusokat, haranglábakat, útszéli feszületeket, kálváriákat, Mária-szobrokat vagy jázsági vendelínusokat. Keresése, kutatásai során kezdte rajzolni a síkság szimbolikus, ám igen bonyolult szerkezetű, szűrős vadvirágát: a számárkenyeret. Az ő rajzain a számárkenyér növényi labirintus, olyan konstruktív, a természet vagy a Teremtő alkotta építmény, amelynek ha elmerülünk a milliányi kicsi szerkezeti elemébe, akkor bizonyosan csak Ariadné fonalához hasonló eszköz vezethet ki belőle. A *Kék számárkenyér keservei, örömei* címet viselő rajzciklusában (1983) Bodor minden korábbi Alföld-rajzolónál közelebb férkőzött a táj lényegéhez, mondhatni, lelkéhez. Egy növény szerkezetét rajzokban elemezve sejtette

meg a bonyolultat, a természetnek különös, furcsa csodáját. Szúrós, tövises, szinte megfoghatatlanul riasztó, ám a belső szerkezete, növényi konstrukciója kivételesen gazdag, formai sokrétűségében lenyűgöző. S a maga bonyolultságában úgy teszi az alkotó a táj és annak jellegzetes részletei adekvát kifejezőjévé, hogy megemeli, lebegteti rajzain a számárkenyeret más, egyéb motívumaival együtt. Művein így tud teremteni szabad asszociációs képegyütteseket, meglepő elemtársításokat. Indokoltan mondhatjuk rá, hogy szürrealisztikus és montázs-szerűen egybeszótt autonóm képiséget fejlesztett ki. Bodor Miklós mindezzel az alkotói évtizedei (1951–2001) során folyamatosan gazdagodó képi kifejezésrendszerrel megalkotta a Duna–Tisza köze érvényes rajzi topográfiáját.⁶ Szank és Bugac, a homok világának rajzi megrögzítésére Gy. Szabó Béla erdélyi képzőművész vállalkozott sikeresen az 1930-as évek második felében. Bizonyosan az sem véletlen, hogy Gy. Szabó Béla *Homokvilágát* először, méltó módon, Bodor Miklós mutatta be kiállításon és katalógusban ⁷ a Kiskunságban.

6 Szűcs Károly: *Bodor Miklós grafikusművész. A Duna–Tisza köze művészi topográfiája*. Szerk.: Szakál Aurél. Thorma János Múzeum, Halasi Múzeum Alapítvány, Kiskunhalas, 2001.

7 Gy. Szabó Béla festőművész kiállítása. Katalógus. Kiskunmajsza, 1978. A katalógus közli az alkotó tulajdonában lévő, 1943-ban készült szanki olajképek (7 festmény), pasztellek (22 db) és egyéb művek (fametszetek, rajzok) listáját, összesen 102 tételt.

Elbeszéléskötet mint szöveg-tárlat

Pienták Attila: Tárlat

Pienták Attila elsőkötetes novellista elbeszélései nem ismeretlenek a kortárs irodalmi folyóiratok olvasói előtt: *Tárlat* című kötetének írásait a *Napút*, a *Palócföld*, a *PoLiSz*, a *Lyukasóra* és az *Árgus* közönsége már ismerheti.

Azonban – miként a cím is sejteti – a *Tárlat* több, mint a szerző másfél évtized alatt (többnyire) már megjelent írásainak összessége; s a kötet címe sem csupán annak bevezető írásáéval azonos. Hangsúlyosan tudatos kompozíciót ígér a *Tárlat* azáltal, hogy a szerző a világ dolgainak időben és térben is széles spektrumát teszi novellatémává, s témagazdagsága ellenére – vagy épp ezért – jól elrendezett és megkomponált kötetben, egységes metszket kínálva, sokszínű műfaji köntösben, s jól körvonalazható ízlésű célközönségnek.

De milyen témák, problémák és hangulatok szövik át a szöveg-tárlatot?

A cím, az elbeszéléskötetet bevezető, az azt befejező írás, valamint a könyv borítója egymást értelmezi. A bevezető szöveg meg nem nevezett hőse nyugodt léptekkel közeledik egy ház felé, a frissen locsolt gyepeken át, a feléje rohanó kutya mellett belép egy újonnan meszelt házba, háromszor ismételve meg ezt: a szöveg ugyanis három, majdnem szóról szóra, de mégsem pontosan egyező rövidke bekezdésből áll – gondolatritmuson alapulva. A borítón látható kép (vizuális szöveg) azonban, melyet a szerző fotójából Scheffer Miklós készített –, egy pusztló, ablak nélküli, málladozó falú épületet ábrázol. Csak a főfalat. Meghökkenítő ellentétben áll ez a címadó írással, s ezáltal várakozással tölti el az olvasót: vajon a kötet tartalma a pusztló, lecsupasztalt falak előtti állapotot vagy a renoválás utáni pillanatot tematizálja-e majd? A kötet utolsó elbeszélése (*Bemutatás*) lezárja a kereset szerkezetet, s ezáltal új jelentéssel árnyalódik a gondolatritmuson alapuló bevezető szöveg. Az én-elbeszélés a szülői házba mint élettelen térbe való visszatérést, illetve annak bemutatását mondja el emlékezői pozícióból. A kötet többszöri elolvasását követően arra a belátásra jutottunk, hogy nem annyira tartalmi, mint inkább a kötet műfaji világának metaforája rejlik e keretszerkezetben. A címadó szöveg, mely az események, történések körkörös ismétlődésére, talán ugyanannak a témának a különböző intenzitású megélésére és ugyanannak a műfajnak a másként való alkalmazására is figyelmeztet, implikálja a Karinthy óta közhellyé lett „minden másként van gondolatát”. A kötetre értve: magunkénak érzett és ismert műfajok számos variációban, modalitással és tartalommal térhetnek vissza, csak az alapstruktúra állandó. Vagy talán még az sem.

A recenzens számára úgy tűnik, a kötet novelláinak szerzője mintha a fantázia és az abszurd fikció világában érezné jól magát. Az irodalomtörténész-ként ismert Pienták Attilától nem meglepő, hogy vonzza a történetiség, s az sem, hogy bőségesen

található a kötetben történeti korokat (*Az angyal*), sőt esztétákat megidéző elbeszélés (*Találkozásom a német szellemtörténet nagyjaival*) is. Ugyanakkor nehezen meghatározható ezeknek az elbeszéléseknek a műfaja, melyek látszólag történetieknek tűnnek fel, valójában azonban az abszurd világához közelítő áltörténelmi, anakronisztikus vagy több idősíkot tartalmazó novellák (*Az angyal*, *A pályakezdő Martin Heidegger és utókor*). A történeti idő csak ürügyül szolgál – anakronisztikus elemek keveredése által – a stílus- vagy korparódiák születéséhez. A műfaj formai elemeinek áladatokkal való megtöltése áll a tanulmányok vagy tudományos témában íródott esszének feltűnni akaró írások esetében is (*Dürrer és a tejtermékek*). A műfajnak megfelelő, szabatos metanyelven megírt szövegnek konkrét valóságátartalma nincs, nem létező képekre, műalkotásokra és valótlán eseményekre hivatkozik, mindazonáltal a tudományos esszé minden formai kellékének, struktúrájának tökéletesen megfelel. Ugyanakkor az össze nem illő forma és téma egyesítése, illetve a hamisítás nyilvánvalóvá tétele révén nem kevés humorral hat.

Az esszéírára reflektál a *Patrique Laforgue szerelmesdala* című írás is, mely a címadó szerző életrajzában lehetséges variációit tartalmazza. Hayden White gondolatát tükrözi vissza a tények felsorakoztatásának újra és újra nekifutó szerkesztésmód, mely szerint történettudomány nem létezik, csupán történetírás, mivel a múlt nem, csak az arról referáló szövegek kutathatók. Ez az utóbbiak hiányosak vagy tévedhetnek, így a történelem csak a fikció fikciója, tehát a történetírás is csak fikció.

A kötet elbeszéléseinek egy jelentős része a krimik sablontörténeteinek és keretnarratívájának a sürítése, újramondása – nem különösebben egyszerű tartalommal (*Ez csak a kezdet*, *Ablakban*, *Idegen házban*). A szerző a krimi struktúráját analizálva, újra-konstruálva tölti meg a kötelező formai kellekeket a médiában tucatszámra elhangzó bűnügyi hírekhez hasonló történetekkel – ez esetben (anti)történettel –, ezáltal mondva véleményét a műfajról. Egybevág ez az érdeklődés napjaink irodalomtörténeti kutatásának a krimi és a detektívtörténet iránti kitüntetett figyelmével, a műfaji struktúra analizálásának újra és újra felbukkanó igényével.

A valóság és fikció világát ütköztető, azt paródia tárgyává tevő *Az éjszaka teremtményei* című írás, mely abszurd és groteszk jegyeket egyaránt felvillant, szintén a műfajiság kérdését feszegeti: a történet hőse – a külvilág számára rejtélyes módon – képzelete, írói fantáziája által teremtett lények által hal meg: előzmény és következmény, ok és okozat, szerző és alkotás logikai kapcsolatának rutinját rúgva fel, hatásesztétikai paródiával állván szemben.

Hogy a szerző mennyire szkeptikus és kritikus a jelenkorral szemben, azt a korunk jelenségeire reflektáló szövegek is tükrözik. Csupa korrkritika:

hogyan válik üzletté és devalválódik egy nem hétköznapi képesség feltűnése (*Hattyúdal*), illetve a kiüresedett étellel szembenézni sem tudó (*Ugrás szerda délután*), vagy éppen tudó (*Hazatérés*) öngyilkosok utolsó óráinak realista bemutatása. Ez utóbbi novellák lélektani karakterük miatt kivételt képeznek a kötetben.

Pienták szövegeinek egy része kifejezetten Örkény egyperceseinek struktúráját követi, s telik meg aktuális tartalmakkal. A szerző írásai összességében is Karinthy Frigyes és Örkény István rövidpróza műfajait idézik, azok hagyományát folytatva. A rövid, tömör, humoros *A könyv* című kispróza – mely a recenzius szerint a kötet legjobb írása – több aspektusból is definiálja a könyvet, illetve annak létmódját, abszurd jelentésrétegekkel, tulajdonságokkal ruházva fel. De ugyanebben a témakörben maradva a *Hirdetés*, mely „Kossuth Lajos nemi életét” feldolgozó kötet reklámszövege, a tudomány bulvarizálódását teszi témává.

Egy következő, (ál)parabolákat és (ál)tanmeséket tartalmazó, egyszerre humoros és pesszimista szövegcsoport (*Allatmesék*), mely az olvasói elvárással szemben nem fogalmaz meg tanulságot, csak szürreális képeket, nemritkán metafizikai (ti.: Mi a dolgok valódi természete?) kérdéseket.

Mint a fentiekből is látható, a szerző a világ különböző területeiről (irodalom, média, tudomány, publicisztika) származó szövegek és műfajok átíratára, szépirodalmivá tételére vállalkozik

kötetében. A kötet bevezető írásában ismétlődő, prózai gondolatritmus logikája szerinti „minden egy kicsit másképpen van” érzését, vagy legalábbis, a „másképp is lehet” hangulatot sugallja a világ dolgainak ábrázolásában. Olykor humorral, olykor szolid melankóliával, olykor hideg tárgyilagossággal; áttetsző, letisztult, szóképeket alig használó minimalista prózanyelven írva, a hogyan mondás helyett a mit mondásra irányítva a figyelmet. És arra, hogy a világban bennünket körülvevő jelekhez, szöveghez ne csak rutinszerűen közeledjünk, hanem lehetséges többletjelentéseire figyelve, vagy éppen megszokott jelentésében kételkedve.

A *Tárlat* olvasásához tehát nem kevés humor, az abszurd és groteszk iránti fogékonyság kell, mivel azt sugallja, hogy semmi sem az, aminek látszik. A szöveg-tárlatot összességében pozitív olvasói benyomásokkal letéve a kötet egyik darabja, a *Miként táncolt a teremőr Brandenburgi Katalinnal?* jut eszünkbe, mintegy összegzőként. A novellában a múzeumi őr régóta vágyakozott az őrzésére bízott díszöltözet tulajdonosával és szerelme tárgyával, Brandenburgi Katalinnal táncolni. Míg egy nap, hosszas készülődés után, az állhatatos teremőr betörte a Bethlen Gábor özvegyének ereklyéit őrző tárló ablaküvegét, és megvalósította álmát, az újræledt asszonnyal táncolt. Várjuk tehát a tánc folytatását, a következő kötetet. (*Savaria University Press*)

Rózsafalvi Zsuzsanna

E számunkat nyomta és kötötte az AS-Nyomda Kft. Szilády Üzem

axel springer   **SZILÁDY**

6000 Kecskemét, Mindszenti krt. 63.
Tel.: +36 76 481 401; Fax: +36 76 481 204
E-mail: szilady@axelspringer.hu
www.as-nyomda.hu; www.szilady.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

nka
Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.